

FRIA VAL?

Om

kön,

makt

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2015

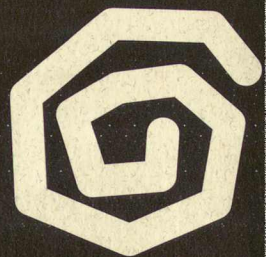
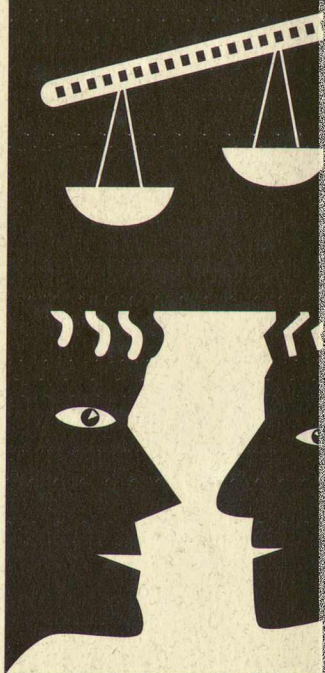
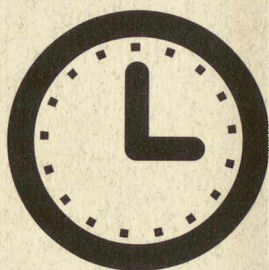

National Library
of Sweden

FRIA VAL?

Om
kön,
makt
och
fritid.

Delbetänkande från fritidsutredningen. SOU 1995:145.

Statens offentliga utredningar
1995:145
Civildepartementet

A: Ref KB
Occ SOU
8

Fria val?

Om kön, makt och fritid

Delbetänkande av Fritidsutredningen
Stockholm 1995

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes, Offentliga Publikationer, på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningskontor.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Fax: 08-20 50 21
Telefon: 08-690 90 90

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.

- En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:

Regeringskansliets förvaltningskontor
Arkiv- och informationsenheten
103 33 Stockholm
Fax: 08-790 09 86
Telefon: 08-405 24 81

Till statsrådet Marita Ulvskog

Regeringen beslutade den 11 maj 1995 att tillsätta en kommitté med uppdrag att utreda fördelning av offentliga resurser till fritidsverksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv (C 1995:06). I enlighet med beslutet tillkallades Gertrud Åström den 16 maj 1995 som särskild utredare. Som sekreterare förordnades Helén Lundkvist den 15 juni 1995. Kommittén har antagit namnet Fritidsutredningen.

Som sakkunniga förordnades Hugo Blom, sekreterare, och Thomas Johansson, kansliråd.

Som experter förordnades Anna Aspegren, byrådirektör, Siv Junback, avdelningsdirektör, Britten Månsson-Wallin, kanslichef och Marianne Söderberg, forsknings- och utvecklingschef.

Kommittén söker att inom fritidsområdet använda den kunskap som finns i kvinnoforskningen och de erfarenheter som arbetet för ökad jämställdhet har gett. Med anledning av uppdraget att studera vilken forskning som finns om kvinnors och mäns fritid, beslöt kommittén att anordna en konferens, Fritid och Jämställdhet, den 31 oktober 1995. Som talare inbjöds professor Rosemary Deem, Lancaster University, professor Kari Fasting, Idrottshögskolan i Oslo, professor Karla Henderson, University of North Carolina och beteendevetaren och journalisten Petra Ulmanen, Stockholm. Kommunförbundet var behjälpliga vid administrationen av konferensen.

Konferensbidragen presenteras i vårt delbetänkande *Fria val? Om kön, makt och fritid*, som härmed överlämnas.

Stockholm i december 1995

Gertrud Åström

Hugo Blom

Thomas Johansson

Anna Aspegren

Siv Junback

Britten Månsson-Wallin

Marianne Söderberg

/Helén Lundkvist

Innehåll

1	Inledning	5
2	Kvinnorörelse i miniformat	9
	<i>Petra Ulmanen</i>	
3	Feministisk forskning synliggör kvinnors fritid	31
	<i>Karla A. Henderson</i>	
4	Kvinnors fritid i Storbritannien under 1990-talet: praktik och politik	57
	<i>Rosemary Deem</i>	
5	Kvinnor, idrott och fritid	75
	<i>Kari Fasting</i>	
 <i>Bilaga</i>		
	Direktiv.. ..	89

1 Inledning

Svensk traditionell jämställdhetspolitik kan beskrivas utifrån tre kännetecken: tillbyggnad, sidoordning och allmängiltighet. Med det menas att när kvinnofrågorna blev till ett jämställdhetsproblem skapades ett speciellt politiskt rum, jämställdhetsrummet, där kvinnor kunde bedriva jämställdhet. Frågor som betecknades som jämställdhetsfrågor var något som man inte behövde befatta sig med i det övriga politiska huset. Vissa reformer skulle i och för sig skapa jämställdhet, men i allmänhet, inte på ett specificerat sätt. När? Var? Hur? var något som kvinnor fick försöka förhandla sig fram till, både i det personliga livet och på organisatorisk nivå.

Dessa tre tidigare kännetecken har brutits och jämställdhetsarbetet handlar nu mer om konkretisering och omfördelning. Vår utredning är ett exempel på en sådan konkretisering av jämställdhet till ett sakpolitiskt område, fritidspolitik. Det är också vårt uppdrag att ge förslag till de omfördelningar som analyserna av våra undersökningar motiverar.

Bland de första uppgifter som utredningen tog itu med, var att ta fram en översikt över fritidsforskningen i Sverige. Vi sökte i allmänhet efter vanlig fritidsforskning och vi sökte i synnerhet efter kvinnoforskning inom fritidsområdet. Det visade sig ganska snart att fritidsforskningen i Sverige är mycket liten till omfattningen, den är inte en egen forskningsdisciplin och fritidsforskare finns utspridda på olika institutioner och lärosäten. Fritidsforskning med kvinnovetenskaplig inriktning existerar nästan inte, även om enkilda forskare gjort insatser på detta område fastän de i första hand betecknas som exempelvis ungdomsforskare eller idrottsforskare. För att få tag i den för oss relevanta könsteoretiska fritidsforskningen fick vi således gå utomlands.

I framförallt USA och Storbritannien finns fritidsvetenskapliga institutioner med undervisning och forskning även om det också där bedrivs fritidsforskning inom andra discipliner. Det visade sig även att det fanns kvinnoforskning inom fritidsområdet där såväl traditionell teori som traditionell politik undersöktes och utmanades. Vi beslöt därför att

ordna en konferens dit vi bjöd in två av de ledande världsnamnen inom kvinnovetenskaplig fritidsforskning, professor Rosemary Deem från Storbritannien och professor Karla Henderson från USA. Rosemary Deems avhandling hette just precis *Women and Leisure* (Kvinnor och fritid) och hon har publicerat ett stort antal böcker och artiklar där hon diskuterar det specifika med kvinnors fritid. Hon intresserar sig för hur kvinnors fritid struktureras och en av hennes främsta kvaliteter är hennes förmåga att omsätta de teoretiska diskussionerna till kvinnors vardagliga liv. Karla Hendersons fokus ligger på teoretiska analyser och utveckling av teoretiska begrepp. Hon har gjort ett antal forskningsöversikter och har på ett intressant sätt använt sig av feministiska teoretiska begrepp i omläsningar av traditionell fritidsforskning.

Till konferensen bjöd vi också in professor Kari Fasting som finns på Idrottshögskolan i Oslo. Idrott är av tradition en viktig del av fritidspolitiken, men den spelar också en viktig och stor roll i människors fritid. Kari Fasting forskar om kvinnors idrottande och om förhållandet mellan idrottsrörelsen och kvinnorna. Utifrån feministisk teoribildning ställer hon grundläggande frågor om vad idrott manifesterar i ett samhälleligt perspektiv.

Slutligen bad vi Petra Ulmanen att tala om den utvärdering som hon gjort av ett antal projekt vilka ingick i Ungdomsstyrelsens satsning för att stärka flickor i föreningslivet. Ulmanen belyser de metoder som använts inom projekten och analyserar dessa utifrån feministiska strategier och synsätt.

Fria val?

En minsta gemensam nämnare för inläggen i konferensen skulle kunna vara ifrågasättandet av tanken att fritid är en fri tid som organiseras utifrån fria val. I Sverige har det gjorts diverse fritidsvaneundersökningar, men dessa har i liten utsträckning problematiserat vad det är som styr våra val av fritidsverksamheter. I vad mån och på vilket sätt som våra valmöjligheter är idealtypiserade är fortfarande hypotetiskt dvs att vi vet inte om vi skulle välja att göra det vi nu gör om vi verkligen kunde välja. Vårt beteende normeras av redan befintliga verksamheter. Denna normering är av speciellt intresse vid könsteoretiskt inriktade fritidsstudier eftersom normering till traditionella verksamheter också innebär en normering till manliga val och preferenser. En viktig uppgift både för kvinnoforskningen inom fritidsområdet och för en fritidspolitik

som utgår från jämställdhet borde alltså vara att belysa och skapa förutsättningar för kvinnor (och män) att göra reella val.

Att vi valt att kalla vårt betänkande *Fria val?* beror också på att vi, i enlighet med våra direktiv, vill lyfta fram betydelsen av den demokratiska representationen, i detta fall i olika styrelser och nämnder inom fritidsområdet. På 1995 års Riksidrottsmöte kunde idrottsrörelsens representanter konstatera att de mål för en jämställd representation som fastställdes i Riksidrottsförbundets jämställdhetsplan 1989 inte uppnåtts. Idrottsrörelsen beslutade då också om en viss styrning, en kvotering till förmån för underrepresenterat kön, dvs kvinnor. En jämn representation av kvinnor och män är i och för sig ingen garanti för en förändrad normering och för förändrade verksamheter, men det verkar onekligen vara en förutsättning. Kari Fasting poängterar att andelen aktiva kvinnor inom idrotten inte avspeglar sig vare sig i styrelser, bland tränare, domare eller bland ledare och hon undrar helt enkelt "hur länge det skall få vara så här". Även i Petra Ulmanens analyser berörs representationsfrågan som en del i stärkandet av flickor. Varannan damernas, dvs en jämn könsrepresentation, är en tämligen allmänt omfattad målsättning även utanför politiskt valda församlingar, men vägen dit verkar lång och i vissa fall mycket krokig. Det skulle alltså vara av stor vikt att utforma det omfattande stöd som föreningar inom fritidsområdet erhåller från statligt och kommunalt håll på ett sådant sätt att det verkar främjande för de uppsatta jämställdhetsmålen. En sådan förändring skulle också stärka föreningarnas möjligheter att bli bärare av jämställdhet.

I behov av tolkning

När vi fyller ett begrepp med mening och innehåll gör vi det utifrån våra tolkningar av olika fenomen. Tolkningarna bygger i sin tur på de idéer och erfarenheter som vi är bärare av. För fritidsområdet innebär det bland annat att mycket av det som kvinnor faktiskt gör på sin fritid inte tolkas in under begreppet fritid, men det innebär också att det som kallas för kvinnors fritid ibland har väldigt lite med detta att göra. Rosemary Deem skriver att hon inte är ute efter att ge någon slutgiltig och heltäckande definition av begreppet fritid, utan hon definierar helt enkelt kvinnors fritid som allt, vad som helst, som ger kvinnor en upplevelse av nöje och tillfredsställelse. Forskaren Ingemar Norling, Göteborg, menar att begreppet rekreation ibland är att föredra framför

fritid, eftersom rekreation är den egentliga kvalitativa målsättningen. Att använda begreppet rekreation ligger också i linje med Karla Hendersons uppfattning. Hon menar att det bärande i analysen av kvinnors fritid är vilken erfarenhet och mening som fritid ger åt kvinnor. Rekreation skulle också innebära att man kunde fjärma sig från den problematiska dikotomin fritid och arbete. Det verkar emellertid viktigt att samtidigt belysa hur en samhällelig och privat arbetsdelning av obetalt och betalt arbete strukturerar kvinnors och mäns möjligheter till såväl fritid som rekreation och på vilket sätt denna dikotomi är speciellt komplicerad för kvinnor (och i en växande grad för jämställda män, kan man hoppas!).

Problemet hittar hem?

Kvinnor görs ofta till bärare av de tillkortakommanden som de upplever i ojämställda sammanhang. Det är så att säga kvinnorna och inte ojämställdheten som är problemet. Petra Ulmanen visar i sin analys av projekten för att stärka flickor i föreningslivet att man där velat vrida problemstämpeln bort från flickorna och att dessa istället gjorts till bärare av förändring. Problemet har istället förlagts till de strukturer och maktordningar som de verkar inom. Det svåra med detta är emellertid att i samma veva som vi erkänner att flickorna är bärare av förändring och strukturerna bärare av problemet, ojämställdheten och orättvisan, ställs krav på förändring av alla som i vid mening ingår i dessa strukturer. Det ställer krav på förändring på pojkar som är medlemmar, på dem som sitter i styrelserna och på de samhälleliga sammanhang som föreningarna ingår i. Medelstilledningen utmanas och det blir exempelvis nödvändigt att kunna visa vilka personer som är målgrupp för olika satsningar och också varför. Om vissa grupper ska ha mindre resurser måste de som beslutar om tilldelningen argumentera för detta.

Allt detta ställer krav på en fritidspolitik, statlig och kommunal. Finns det en sådan? Och hur skapar vi en fritidspolitik som bygger på jämställdhet och genomförs utan tillbyggnader, sidoordningar och allmängiltigheter?

2 Kvinnorörelse i miniformat

Petra Ulmanen

Hur kan vi förbättra flickors situation i föreningslivet? Vad kan flickor vinna på att vara i en grupp med bara flickor? Vilka mötesformer passar flickor? Hur får vi in flickor i styrelser? Hur kan vi omfördela fritidsresurserna så att flickor får lika mycket som pojkar?

2.1 Att stärka flickor i föreningslivet

Detta är några av de frågor som Statens Ungdomsråd (numera Ungdomsstyrelsen) försökte besvara i projektet "Att stärka flickor i föreningslivet". Projektet som startade år 1993 och avslutades två år senare var ett utvecklingsarbete för flickor inom föreningsliv och övrig fritidsverksamhet. Syftet var att pröva och formulera olika metoder för att arbeta med och för flickor, både för att medvetandegöra och stärka flickorna personligen och för att försöka förändra de ojämslidda förhållandena i fritidsverksamheten i stort.

Fem organisationer som representerar flickors olika fritidsintressen deltog i projektet: Fritidsforum, Fältbiologerna, Skolidrottsförbundet, Ridsportförbundet och Vi Unga. Fritidsforum är riksorganisation för fritids- och hemgårdar och representerade i projektet den "öppna verksamheten". Där finns det, till skillnad från i föreningslivet, inte några krav på aktivitet, kontinuerligt deltagande eller förhandsanmälan. Fältbiologernas verksamhet kretsar kring natur- och miljöfrågor, Skolidrottsförbundet anordnar idrottsaktiviteter för skolelever efter skoldagens slut och Ridsportförbundet är ridsportens riksorganisation. Dans- och teaterverksamhet representerades av Vi Unga.

Projektet "Att stärka flickor i föreningslivet" löpte parallellt på två nivåer. De fem organisationerna samarbetade i en referensgrupp på central nivå med att samla ihop, utveckla och sprida olika metoder för arbete med och för flickor. Organisationerna anordnade också lokal

verksamhet för flickor i form av kurser, studiecirklar och "tjejgrupper", där de olika metoderna kunde prövas.

Jag har utvärderat projektets första år genom att göra intervjuer, studera dokumentation och närvara på referensgruppens möten. Utvärderingen presenterades i rapporten *Stärkta flickor. En utvärdering av projektet "Att stärka flickor i föreningslivet"* (Ungdomsstyrelsen rapporterar, nr 4, 1995). I denna artikel kommer jag att ta upp de metoder som användes inom projektet samt analysera valen av metoder utifrån feministiska strategier och synsätt.

Osynliga mönster

Inom projektet kallades de mekanismer som orsakar ojämställda förhållanden för flickor i föreningslivet för "osynliga mönster". Med detta avsåg man sådant som osynliggörande, förlöjligande, maktlöshet och dåligt självförtroende, vilket sammantaget leder till att flickor tystnar. Syftet med projektet kan sägas ha varit att undanröja dessa osynliga mönster, men trots detta har projektets förändringsarbete hindrats av de osynliga mönstren. Exempel på detta är oförståelse inför projektets syfte och existens på högre nivåer inom organisationerna, att man "glömde bort" projektet under sammanträden och fällde nedsättande kommentarer om det "på skämt". Alltså har det som projektet försökt bekämpa också hindrat själva projektarbetet.

Metoder mot underordning

För att bekämpa de osynliga mönstren har man prövat olika metoder som går ut på att antingen undgå eller synliggöra dessa.

Syftet med att synliggöra osynliga mönster är att få flickor att förstå att det inte är dem som det är fel på, utan det sätt som de behandlas på. Tanken är att flickorna ur denna insikt ska få bättre självförtroende, kraft och motivation att försöka förändra situationen. Inom projektet har man försökt synliggöra osynliga mönster genom att ge dem namn, ge konkreta och lätt igenkännliga exempel, med statistik och undersökningar bevisa att orättvisor existerar, påpeka när de osynliga mönstren visar sig och att tala öppet om detta.

Metoderna visar också olika sätt att försöka undgå dessa mönster, för att sedan kunna bekämpa dem. Ett sätt är att skapa verksamhet för flickor i form av enkönade grupper där flickors självförtroende kan stärkas och dit de osynliga mönstren förhoppningsvis inte når. Flickor

kan genom mentorskap få inblick i och pröva ledarskap och förtroendeuppdrag. De kan stötta varandra genom att dela på ett uppdrag. De kan också i enkönade grupper öva sig i sådana färdigheter som krävs av ledare och förtroendevalda. En annan metod är att pröva nya former för möten och beslutsfattande, antingen i enkönade grupper eller i den ordinarie verksamheten.

Att ge osynliga mönster ett namn

Att ge osynliga mönster ett namn, i enlighet med resonemanget att "det som inte har något namn finns inte", har på flera håll inom projektet varit en effektiv metod för att synliggöra dessa. De osynliga mönstren har inom Fältbiologerna benämnts som härskartekniker. På Fältbiologernas kurser har kursledarna tagit upp begreppet och genom diskussioner funnit exempel ur flickornas egna erfarenheter. Ett exempel är att flickor som velat ägna sig åt fågelskådning inte har fått reda på vilka fåglar de ser, och om de frågat har de blivit bemötta som om de vore dumma. Detsamma har gällt många av de förkortningar som används i styrelsearbetet. Detta är, enligt Berit Ås, exempel på de två härskarteknikerna undanhållande av information och förlöjligande (Ås, 1992). Sådana erfarenheter avskräcker flickor från fågelskådning och styrelsearbete inom Fältbiologerna.

Medvetandegörande genom konkreta exempel

De intervjuade flickorna på lokal nivå uppskattade den medvetandegörande inriktningen på kurserna och användandet av konkreta exempel som de själva kände igen. Skolidrottsförbundet exemplifierade sina resonemang kring flickors och kvinnors underordning med att tala om flickbebisar som kläs i rosa och pojkbabisar i ljusblått: Flickan kan använda pojkens kläder, men pojken kan inte använda flickans utan att se löjlig ut. Varför?

Fritidsforum höll ett "häx- och prinsessläger" enbart för flickor där ett seminarium om könsdiskriminerande reklam hade en medvetandegörande verkan. Ett exempel som användes var att män i reklam presenterades med både för- och efternamn och yrke, medan kvinnor bara presenterades med förnamnet. Inom Fältbiologerna förankrade man begreppet härskartekniker genom att ta upp situationer som flickorna själva upplevt i den egna verksamheten.

Statistik om orättvis bidragsfördelning

Att använda sig av siffror som tydligt visar orättvisor vad gäller bidragsfördelning har varit en annan framgångsrik metod. På Ridsportförbundets kurser användes sådana siffror på ett framgångsrikt sätt för att medvetandegöra flickorna och motivera dem att försöka förändra förhållandena. Till exempel jämfördes anslagen till den pojkdominerade ishockeyn med anslagen till den flickdominerade ridningen.

Samtliga projektledare från de fem organisationerna hävdade att sådana siffror varit ett viktigt argument för förankringen av projektet inom organisationen då de visade att orättvisorna är ett faktiskt problem. Flera av organisationerna inledde projektarbetet med en undersökning av flickornas situation inom den egna organisationen, för att få argument för förändring.

Enkönade grupper

Metoden med enkönade grupper har använts genomgående i projektet. Referensgruppen var enkönad och alla de fem organisationerna hade enkönade grupper i sina lokala projekt, vilket var mycket uppskattat. Utgångspunkten för detta är att flickor hämmas när pojkar är närvarande och att de i en grupp med bara flickor vågar hävda sig mer och kan utvecklas på egna villkor. Då kan flickors starka sidor synliggöras och stärkas. I en enkönad grupp finns större förutsättningar för att flickorna skall känna gemenskap och få insikt om sin situation, så att deras självtillit och självförtroende växer. Tanken är att verksamhet i enkönade grupper ska ge flickor styrka att ställa krav på den övriga verksamheten.

Fritidsforum har störst erfarenhet av metoden med enkönade grupper. De har tidigare formulerat och beskrivit "tjejgruppen som metod" för den öppna verksamheten på fritidsgårdar, för att på så sätt göra metoden offentlig och höja dess status (Hanström 1993, 1994).

Påtala orättvisor

Inom Fältbiologerna har man pekat på och diskuterat osynliga mönster som härskartekniker och hur de tar sig uttryck i exempelvis styrelsearbete. På deras riksårsmöte ropades det rakt ut "härskarteknik!" inför plenum om någon försökte förlöjliga eller nonchalera en flickas inlägg eller undanhålla information. De pojkar som fått information om

härskarteknikerna på detta direkta sätt har tagit intryck av det, hävdade de intervjuade flickorna på lokal nivå.

Inom Ridsportförbundet har man anordnat demonstrationer och andra aktioner mot politiker och beslutsfattare för att påpeka den orättvisa bidragsfördelningen mellan flickors och pojkars fritidsverksamhet.

Mentorskap eller dela på uppdrag

På projektets högre nivåer har metoden att dela på uppdrag använts. Det fanns således två projektledare på Statens Ungdomsråd, i referensgruppen hade några organisationer två projektledare, och ibland samarbetade projektledarna med en annan erfaren person inom organisationen.

Genom att arbeta två och två fick projektledarna stöd och idéer av varandra. Behovet av detta var stort, eftersom projektet generellt sett varit dåligt förankrat inom organisationerna på samtliga nivåer. Att arbeta med förankringen var också viktigt för projektets framgång, eftersom bristande förankring visade sig i form av hinder och motstånd av olika slag.

På lokal nivå har man inom Vi Unga prövat att låta flickor "gå bredvid" ledare för dans- och teaterverksamhet. Inom Fältbiologerna har man i vissa styrelser gjort på samma sätt, då flickorna fick en mentor som skulle lotsa dem in i arbetet. Fältbiologerna har också utbildat flickor i förenings- och sammanträdeskunskap. Syftet med att ha mentorsprogram och speciella utbildningar har varit att låta flickor ta del av information och kunskap som annars bara pojkar brukar få genom ett mer självklart, informellt och "automatiskt" mentorskap.

Nya former för möten och beslutsfattande

Fältbiologerna har prövat nya former för möten och beslutsfattande. Exempel på detta är diskussioner och arbete bedrivet i små grupper, talarrundor, delat eller roterande ansvar för olika uppdrag och att låta mötet ha formen av en fikastund. Referensgruppen har också använt sig av dessa metoder under sitt arbete. Fritidsforums "tjejgruppen som metod" tar upp liknande former för verksamheten.

2.2 Strategier för förändring

I detta avsnitt kommer jag att presentera några feministiska strategier och synsätt, som kan överföras och användas i arbetet för att förbättra flickors situation inom fritidsverksamheten. Därefter kommer jag att ge en analys av utvecklingsarbetet inom projektet "Att stärka flickor i föreningslivet" utifrån dessa teoretiska perspektiv.

Tre begreppspar är centrala i detta avsnitt: ideologierna särart och likhet, strategierna integration och segregation samt expressiv och instrumentell orientering på arbetet för att förbättra flickors och kvinnors villkor.

Ideologierna särart och likhet innebär två olika synsätt vad gäller kvinnligt och manligt. Särartsideologin framhåller skillnader i psyke, biologi och beteende mellan kvinnor och män. Likhetsideologin framhåller istället könets grundläggande likhet, mänskligheten.

Integration och segregation är två strategier för att påverka en mansdominerad kultur. Integration innebär att kvinnor arbetar för jämställdhet tillsammans med män inom de sammanhang som män utformat. Segregation innebär att kvinnor arbetar för jämställdhet utan män i ett sammanhang som de själva utformat.

Expressiv och instrumentell orientering motsvarar två olika inriktningar i arbetet för att förbättra flickors och kvinnors villkor. Den expressiva orienteringen riktar in sig på särart som ideologi och segregation som strategi, vilket innebär att man betonar skillnaderna mellan könen och vikten av att kvinnor verkar för sig. Den instrumentella orienteringen innebär en inriktning på likhet som ideologi och integration som strategi, vilket innebär en betoning på likheten mellan könen och att tillsammans med männen arbeta för jämställdhet.

Ur ett feministiskt perspektiv kan jag se två utmärkande drag för projektet "Att stärka flickor i föreningslivet". Det första är att man betonat olikheterna mellan könen, det vill säga en särartsideologi. Det andra är att man betonat vikten av enkönade grupper för flickor, det vill säga en segregationsstrategi. Detta innebär att en expressiv inriktning på arbetet för att förbättra flickors villkor har använts.

Ideologierna särart och likhet

Särart och likhet innebär två olika sätt att se på kvinnligt och manligt. På frågan vad kvinnlighet och manlighet innebär ges olika svar. På så sätt motsvarar särart och likhet två olika ideologier. Beroende på vilken ideologi man väljer i sin syn på kvinnligt och manligt, får även de

strategier man väljer för att förändra villkoren för flickor och kvinnor i samhället olika innebörd. Dessa ideologier och strategier kan överföras till att gälla även i arbetet för att förändra flickors villkor inom fritidsverksamheten.

De som vill framhäva skillnader mellan könen och menar att det finns ett "sant" eller ursprungligt kvinnligt och ett motsatt manligt väsen, stödjer sig på en särartsideologi. De betonar att kvinnor ska bejaka och uppskatta sitt kvinnliga väsen. Vi är olika men ändå lika värda, är honnörordet. De gör en uppdelning mellan kvinnligt och manligt utifrån föreställningar om könets olika egenskaper och funktioner. Detta innebär att kvinnor och män får olika roller och lämpar sig för olika uppgifter i samhället.

De som ser kvinnor och män som i grunden lika och de skillnader som finns mellan könen som skapade av samhället vi lever i, stödjer sig på en likhetsideologi. De motsätter sig tanken att det skulle finnas en "sann" eller ursprunglig kvinnlighet. Eftersom båda könen först och främst är människor ska de självklart ha samma rättigheter och möjligheter. Traditionella könsroller begränsar människor. Med utgångspunkt i likheten ska kvinnor och män värderas lika.

Särartsförespråkare stödjer sig ofta på individcentrerade teorier och förklaringsmodeller, huvudsakligen psykologiska och medicinska-biologiska teorier (jfr Bjerrum Nielsen & Rudberg, 1991; Chodorow, 1989; Gilligan, 1985; Irigary, 1994; Uvnäs-Moberg, 1998, 1990, m.fl.).

Likhetsförespråkare framhåller risker med särartsideologin, t.ex. att den historiskt sett har lett dels till "bakslag" för kvinnors möjligheter och dels till begränsande normer för hur en "riktig" kvinna bör vara (jfr Faludi, 1992; Fausto-Sterling, 1985; Forssén & Hamberg, 1994; Hirdman, 1983, 1986; Ulmanen, 1993; Wikander, 1993, 1994, m.fl.).

Likhetsförespråkare stödjer sig huvudsakligen på strukturella förklaringsgrunder, som beskriver hur manligt och kvinnligt konstrueras utifrån de skeva maktförhållanden som råder mellan könen i samhället. Ett exempel på detta är teorin om genussystemet enligt Yvonne Hirdman, professor i kvinnohistoria (1995, 1988, 1989).

Genussystemet - det osynliga mönstret

Hirdman hävdar att det finns ett osynligt mönster, genussystemet, som inordnar kvinnor och män i samhället. Genus står för det kulturellt och socialt formade könet till skillnad från det biologiska och har också alltmer ersatt begreppet könsroll. Ordningen av människor i genussystemet är grunden för alla sociala, politiska och ekonomiska

ordningar. Orsaken till att alla försök till förändring av förhållandet mellan kvinnor och män stöter på motstånd är att man ruckar på den grundläggande inordningen av människor.

Genussystemet fungerar enligt två principer: åtskiljandets princip och värderandets princip. Åtskiljandets princip innebär att manligt och kvinnligt ska hållas isär. Det män gör får inte kvinnor göra och tvärtom. Denna princip visar sig i arbetsdelningen mellan könen och föreställningar om vad som är kvinnligt respektive manligt. Vårt samhälle är uppdelat i en kvinnlig privat sfär och en manlig offentlig sfär. Trots att de flesta kvinnor yrkesarbetar, är majoriteten sysselsatta inom vård och omsorg. Männen är i majoritet inom politik och affärsliv. Kvinnor tar större ansvar för och ägnar mer tid åt hem och barn. Inom fritidsverksamheten visar sig den åtskiljande principen genom att det nästan uteslutande är flickor som rider och spelar teater, medan nästan bara pojkar spelar ishockey.

Värderandets princip innebär att mannen är normen för det normala och allmängiltiga. Det en man gör, tycker och tänker är enligt den manliga normen alltid bäst. Män är generellt sett överordnade och kvinnor underordnade. Av detta följer att det som kvinnor gör, tycker och tänker inte ses som lika mycket värt. Ett exempel på detta är att kvinnodominerade arbeten är lågavlönade. Värderandets princip medför i föreningslivet att fritidsaktiviteter där flickor dominerar subventioneras i lägre grad än fritidsaktiviteter där pojkar dominerar. Ett exempel är att 78 procent av landets ishallar drivs kommunalt, men bara fem procent av ridhusen (Svenska Kommunförbundet, 1992). Dessutom går en större del av de offentliga fritidssatsningarna till sysselsättningar där pojkar dominerar än till sådana där flickor dominerar. I Stockholms stad är skillnaden ungefär tio procent (Blomdahl & Elofsson, 1985).

Den manliga normen beror på den manliga dominansen i samhället, d.v.s. det faktum att män som grupp fortfarande har mer makt i samhället än kvinnor som grupp. Män har i och med sin maktposition såväl ett tolkningsprivilegium som ett symbolformuleringsprivilegium (jfr Fredelius, Frithiof & Ursing, 1994; Lewin, 1986, m. fl.). Det innebär t ex att den grupp i samhället som har mest makt bestämmer vad som är mest värt - mäns eller kvinnors arbete och erfarenheter, pojkars eller flickors val av fritidsaktiviteter. Den grupp som har mest makt bestämmer också vad som är "riktigt" arbete och vad som är "riktiga" fritidsaktiviteter. Att en större del av de fritidssysselsättningar som flickor väljer står utanför det statligt subventionerade fritidsutbudet, tyder på att en större del av flickors val av fritidsaktiviteter inte ses som "riktiga" eller lika viktiga som pojkars.

Hirdman menar att människor tillägnar sig genussystemet genom att osynliga "genuskontrakt" sluts mellan könen. Kontrakten består av föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt, hur relationen mellan könen bör vara, vilka intressen och arbetsuppgifter kvinnor respektive män bör ha och så vidare. Människor tillägnar sig dessa föreställningar genom socialisation (den process främst under uppväxten då individer övertar samhällets normer). Eftersom genussystemet är grunden för hur vårt samhälle är uppbyggt och strukturerat, tillägnar vi oss det också genom att verka i samhället. Hur människor inrättat världen och allt som människor skapat, t ex arbetsdelningen mellan könen, litteratur och vetenskap, både återspeglar och återskapar genussystemet.

Värderande och åtskiljande

Yvonne Hirdman hävdar att det finns två olika synsätt både inom likhets- och särartsideologin. Inom båda ideologierna kan man antingen se mannen som norm eller inte.

	Könen ska inte blandas (särart)	Könen ska blandas (likhet)
MANNEN	särart utan	likhet utan
ÄR INTE	mannen	mannen
NORM	som norm	som norm
MANNEN	särart med	likhet med
ÄR	mannen	mannen
NORM	som norm	som norm

Hirdman hävdar att dessa fyra olika synsätt har legat till grund för fyra olika strategier som använts under kvinnorörelsens historia.

De båda särartsstrategierna bygger på synsättet att könen är varandras motsatser och att de tillsammans bildar en helhet eftersom de kompletterar varandra. Därigenom accepteras de traditionella könsrollerna och det könsuppdelade samhället med olika arbetsområden för kvinnor och män. Den särartsstrategi som försöker bestrida den manliga normen hävdar att kvinnor och män är så olika att de inte ens kan jämföras. Taktiken är att sätta principen om att könen inte ska blandas framför den som säger att mannen är norm, för att därigenom kunna undvika den manliga normen. Taktiken för särartsstrategin med

mannen som norm är däremot att försöka ersätta den manliga normen med en kvinnlig.

De båda likhetsstrategierna motsätter sig det könsuppdelade samhället. Likhetsstrategin med mannen som norm innebär att kvinnor strävar efter inflytande, respekt och värdighet genom att framhålla könsens likhet. Men den "mänsklighet" som är målet för strategin är färgad av den manliga normen. Likhetsstrategin utan mannen som norm innebär istället en strävan mot könsfrihet bortom de traditionella könsrollerna, genom att både kvinnor och män ska få lika möjligheter att delta både i den offentliga och den privata sfären.

Idag är särartsstrategin populär, med eller utan mannen som norm, medan kvinnorörelsen under 70-talet arbetade för likhet utan mannen som norm. Men eftersom denna inriktning utmanade genussystemets båda principer mötte den ett så starkt motstånd att strategin förändrades till likhet med mannen som norm.

Som grund för bedömningen av möjligheterna i dagens samhälle för strategin särart utan mannen som norm, ligger uppfattningen om hur flickors och kvinnors villkor och möjligheter i samhället ser ut, det vill säga styrkan i genussystemet. Om genussystemet har luckrats upp, vilket innebär ökad jämställdhet, kan strategin med särart utan mannen som norm vara framgångsrik. Den manliga normen kan bara slå igenom om män som grupp dominerar. Men om genussystemet fortfarande är mycket starkt, vore denna strategi mindre lyckad.

Kritik mot strategin med särart utan mannen som norm och ett förordande av strategin med likhet utan mannen som norm, utmanar våra trygga och inrotade könsroller och bygger dessutom på en förståelse av det abstrakta och svårgripbara maktbegreppet. Särartsideologin kan i detta ljus framstå som ett lockande alternativ för många flickor och kvinnor, eftersom det innebär en uppvärdering av det sätt att vara som de har socialiserats in i. Budskapet är att "du duger som du är", vilket är stärkande i sig. Kvinnorna behåller omvärldens och framförallt pojknas och männens gillande, vilket innebär en positiv bekräftelse av kvinnligheten (jfr Ethelberg, 1983, 1985; Haavind, 1982, 1985).

Strategierna integration och segregation

Integration och segregation motsvarar två strategier för att påverka en mansdominerad kultur, hävdar Rita Liljeström (1983), professor i sociologi. Integration är att tillsammans med män arbeta för jämställdhet i ett sammanhang som män utformat. Segregation innebär att kvinnor

verkar för sig i ett sammanhang som de själva utformat. Jag hävdar att dessa strategier kan överföras till att gälla även inom fritidsverksamheten.

Liljeström menar att det finns två uppsättningar av både segregations- och integrationsstrategin, beroende på om man stödjer sig på en likhets- eller särartsideologi. Kvinnorörelsens arbete har sedan 60-talet omfattat samtliga kombinationer av dessa strategier och ideologier.

En strategi formad utifrån likhet och integration grundar sig på synsättet att kvinnor och män i grunden är lika och att de tillsammans bäst kan verka för jämställdhet. Denna ståndpunkt hävdar likheten och gemenskapen mellan könen så starkt att det leder till könsblindhet. På så vis blir mannen norm, trots att könsneutralitet är mottot. När denna ståndpunkt slog igenom inom fritidsverksamheten på 70-talet, innebar det att de "tjejrum" där man anordnade verksamhet endast för flickor, togs bort från fritidsgårdarna (Statens Ungdomsråd, 1993). Flickorna fick i stället anpassa sig till pojkarnas verksamhet.

En strategi byggd på särart och integration syftar till att arbeta tillsammans med män. Liljeström kallar detta för en defensiv särart, eftersom den påförs kvinnor utifrån, d.v.s. bestäms av männen. Antingen kommer kvinnorna indirekt överens med männen om att ordningen inte ska rubbas, eller så får kvinnorna en liten nisch för sig själva där kvinnliga värden gäller, men inflytande i samhället eller organisationen i övrigt saknas. På detta sätt blir särarten en fälla. Ett exempel på detta inom fritidsområdet kan vara Fritidsforums tjejgruppsverksamhet, som syftar till att flickorna själva ska formulera verksamheten och de värden som ska gälla i den egna gruppen (Hanström, 1993, 1994). Risken är emellertid att flickorna inte får något inflytande över den ordinarie verksamheten.

Strategin med likhet och segregation motsvaras av Fältbiologernas mentorsprogram och kurser i förenings- och mötesteknik för flickor. Tanken är att flickor genom denna typ av övningar ska få möjlighet att lära sig samma saker som pojkarna och få självförtroende, så att de kan hävda sig i könsblandade sammahang.

Strategin med särart och segregation innebär en offensiv särart, eftersom kvinnorna själva definierar den, utan män, hävdar Liljeström. Kvinnor byter position med män och ser sig själva som subjekt eller norm. De skapar en egen kvinnokultur. Detta motsvaras av målen för Fritidsforums tjejgruppsverksamhet.

Frihet från könsstereotyper eller egendefinierad särart

Liljeströms strategi med särart och segregation har stora likheter med Hirdmans strategi av särart med mannen som norm. Kritiken mot strategin med särart och segregation handlar om kvinnor över huvudtaget har möjlighet att själva definiera särarten, då en manlig dominans och norm råder i samhället vilket leder till att män som grupp besitter såväl tolknings- som symbolformuleringsprivilegium (jfr Fredelius, Frithiof & Ursing, 1994; Lewin, 1986, m.fl.). Skillnaden mellan strategin med särart och segregation och kvinnlig särart tillsammans med män kanske inte är så stor, eftersom kvinnor internaliserat den manliga norm som råder i samhället (jfr Ethelberg, 1983, 1985).

Expressiv och instrumentell orientering

Det finns två huvudsakliga inriktningar inom kvinnorörelsen, expressiv och instrumentell (Keränen, 1986). De använder sig av strategier baserade på olika kombinationer av likhet och särart och segregation och integration. Jag menar att de två inriktningarna expressiv och instrumentell också kan överföras till att gälla för arbetet för att förbättra flickors villkor inom fritidsverksamheten.

Den instrumentellt orienterade rörelsen betonar kvinnors likhet med män och använder sig av en integrationsstrategi. Att kvinnor diskrimineras ses som orsaken till den bristande jämställdheten. Kravet blir därför att kvinnor ska ha lika stora möjligheter att prestera som män. Handlingsstrategin präglas av traditionell påtryckningspolitik för att påverka statligt beslutsfattande, offentlig politik och lagstiftning. Organiseringen inom rörelsen är ofta traditionellt hierarkisk och verksamheten är målinriktad och formell.

Den expressivt inriktade rörelsen betonar istället kvinnors särart och använder sig av en segregationsstrategi. Problemet ses som kvinnoförtryck. Målet är frigörelse från manssamhällets förtryck och därför motsätter sig denna rörelse att kvinnor ska integreras i samhället. Strategin präglas av medvetandegörande och emancipation. Rörelsen motsätter sig hierarkisk organisering och specialisering på bestämda uppgifter. Alla former av dominans förkastas. Rörelsen är decentraliserad och består av självständiga smågrupper.

I dessa två inriktningar finns olika svagheter. Den instrumentella orienteringen definierar aldrig grundorsaken till ojämställdheten, organisationen är starkare än dess ideologiska innehåll. Därför kan

rörelsen lätt bli integrerad i maktstrukturen och därmed sluta att göra motstånd. Den expressiva orienteringen har svårt att få till stånd målinriktad handling utifrån sin analys av problemet med kvinnors underordning. Därför blir den känslig för att kvinnor kan bli bortdefinierade, splittrade och isolerade.

Det finns ett dilemma: Ska kvinnor arbeta inom de manligt definierade organisationerna i syfte att förändra dem, eller ska de göra förändringsarbetet själva utanför de existerande organisationerna? Om kvinnor går in i redan existerande organisationer finns risken att kvinnorna själva förändras i enlighet med den manliga normen och att organisationerna därmed inte förändras. Om kvinnorna istället försöker genomföra förändringsarbetet utanför de etablerade organisationerna, är det svårt att få tillgång till det inflytande som krävs för att få till stånd en reell och varaktig förändring.

2.3 Analys

Strategier och ideologier

Projektet "Att stärka flickor i föreningslivet" utmärks i sin helhet av en expressiv strategi med en betoning på särart och segregation i arbetet för att förbättra flickors villkor. Såväl Statens Ungdomsråd och referensgruppen som majoriteten av de intervjuade flickorna på lokal nivå betonar olikheter mellan könen i egenskaper och intressen. De menar att ökad kunskap och medvetenhet om dessa olikheter leder till ökad jämställdhet. Men inom projektet kommer också likhetspositionen till uttryck. En av projektledarna på Statens Ungdomsråd formulerar motsättningen mellan synsätten så här (med "du" i citatet nedan menas den andra projektledaren):

- Jag blir ofta nervös och misstänksam när man gör en speciell verksamhet för tjejer, men här skiljer jag mig från dej och referensgruppen. Du tycker att det är nödvändigt med en speciell verksamhet för tjejer för att tjejer ska få rätten att vara sig själva. Jag tycker att tjejer ska få rätt att vara sig själva utan att definiera sig som tjejer. Det är nog den grundläggande motsättningen. Den finns även inom referensgruppen. Är man engagerad för feminismen, för att förbättra tjejers villkor, så finns den här motsättningen automatiskt. Den finns även i sig själv. Den här dualiteten eller splittringen finns ju inom en som kvinna. Vill jag vara människa på lika villkor som männen; eller

vill jag ha rätt att bli människa på lika villkor som männen, genom att först få rätten och bli bekräftad som kvinna på mina egna villkor?

Inom projektet ställer man sig kritisk till 70-talets likhetsinriktade strategi med mannen som norm. Istället anammar man en särstrategi som försöker undgå principen att mannen är norm. I Statens Ungdomsråds delrapport för projektet till Civildepartementet berörs båda strategierna:

- I jämställdhetens tecken under 1970-talet togs inom föreningslivet allt bort som kunde påminna oss om att flickor och pojkar var olika. Nu var alla lika. Alla skulle göra samma saker. Flickorna fick inte längre ha kvar sina Eva-rum på fritidsgårdarna och scoutpatrullerna skulle inte längre vara enkönade. Efter ett tag upptäckte man att det som skulle ökat jämställdheten i stället hade motverkat den. Så på slutet av 1980-talet börjar man att prata om att man måste värna om särskildheten. Det vill säga att flickor och pojkar är olika och har olika behov. Men fritidsledarna var utbildade att aktivera pojkar. Man upptäckte inom fritidssektorn att man saknade kunskap om flickor, om deras socialisation, fritidsstilar, sätt att organisera sig m.m. (Statens Ungdomsråd 1994, s.4).

Att betona likheten mellan könen i jämställdhetsarbete behöver, enligt Hirdman, inte innebära ett accepterande av den manliga normen. Men att betona likheten mellan könen tycks inte locka dagens unga kvinnor, kanske för att man tänker sig att det innebär ett accepterande av den manliga normen. Istället är ett individcentrerat synsätt som betonar skillnader mellan könen populärt, vilket avspeglar sig på samtliga nivåer inom detta projekt. (jfr Jämställdhetsombudsmannen, 1992; Ulmanen, 1994). En av de intervjuade unga kvinnorna på lokal nivå formulerar denna ståndpunkt:

- Mycket av dom här kvinnodiskussionerna har kanske gått ut på att ändra kvinnorna så att dom ska bli som män. Och på så vis vill jag inte förändra. Och det finns inte många kvinnor som vill gå med på det, utom en del extrema. /.../Nej, jag tycker att man ska få vara kvinna och tjej på sina villkor. Man ska inte behöva vara på killarnas villkor.

Även i referensgruppens broschyr "På våra villkor: metoder att stärka tjejer i föreningslivet" tar man avstamp från 70-talets jämställdhetsarbete. Men här gäller det strategierna integration eller segregation. Segregationsstrategin, det vill säga enkönade grupper,

motiveras med hjälp av ett särartsresonemang:

- På 70-talet tog man ett kliv mot jämställdhet genom att låta pojkar och flickor vara i samma grupp. Nu talar allt fler om behovet av delade grupper för att tjejerna skall få utvecklas på sina villkor. (Ungdomsstyrelsen, 1994, s. 4).

Inom Statens Ungdomsråds projekt förordar man segregation till en början, och menar att det är först när unga kvinnor blivit stärkta som de kan verka tillsammans med män. Segregationsstrategin är genomgående på alla nivåer inom projektet: de två projektledarna på Statens Ungdomsråd liksom referensgruppsmedlemmarna är båda kvinnor och verksamheten på lokal nivå sker nästan uteslutande i enkönade grupper. Men ändå är de alla beroende av sina organisationer, där det generellt sett är männen som anger tonen och villkoren.

Projektet har som genomgående strategi segregation kombinerat med särart. Intentionen är att kvinnorna själva definierar särarten och gör sig själva till norm. Strategin ger goda möjligheter att bygga upp självförtroendet för att klara sig i den manliga normens värld. Men frågan är vad som händer när kvinnorna konfronteras med könsblandade sammanhang. Den enkönade och särartspräglade gruppen kan lätt bli en liten nisch där kvinnliga värden gäller, men inflytande i organisationen eller samhället i övrigt saknas. Det är möjligt att en sådan grupp stärker kvinnorna så att de har en beredskap för att klara sig utanför gruppen och få ny kompetens där. Men det kan också vara svårt för kvinnor att verka utanför den enkönade och särartspräglade gruppen, utan att de får extra stöd att utveckla den sortens färdigheter som värderas högst enligt den manliga normen.

Utifrån Hirdmans teori om genussystemet kan strategin med särart och segregation kritiserars med frågan: Kan vi låta bli att värdera det som skiljs ut? Övergången från att skilja ut en grupp och hävda att den är annorlunda, till tanken att den därmed är sämre, sker nästan automatiskt. Att hävda att flickor har speciella, genuint kvinnliga egenskaper, t.ex. att de är mjukare, tystare och känsligare, leder lätt till slutsatsen att de inte passar för att fatta beslut och påverka istället för att organisationerna anpassas efter dessa egenskaper.

Ett annat, i mina ögon bättre, alternativ är att hävda att många flickor är mjukare, tystare och känsligare för att de har behandlats orättvist, inte för att det skulle vara någon inneboende eller naturlig egenskap. Flickor har generellt sett hindrats från att utveckla de egenskaper som krävs för att göra sin röst hörd och få inflytande. Och omvänt har pojkar hindrats från att utveckla sina mjukare, mer

relationsorienterade egenskaper. Kvinnligt och manligt definieras alltid i relation till varandra, så att en förändring av kvinnligheten också leder till en förändring av manligheten. Man kan säga att kvinnor och män utgör varandras begränsningar (jfr Haavind, 1982, 1985, 1987).

Jag tror att den mest framgångsrika inriktningen på jämställdhetsarbetet vore att utifrån en likhetsideologi låta både flickor och pojkar ta del av varandras sfärer och därmed förkasta den manliga normen. Både flickor och pojkar begränsas i sin personliga utveckling av de traditionella könsrollerna. För flickors del innebär detta att demokratin sätts ur spel, vilket är en klar orättvisa eftersom de inte får lika stort inflytande i samhället. En inledande segregationsstrategi är kanske nödvändig. Men inte med hänvisning till en kvinnlig särart, utan med tanke på de osynliga mönster som formar våra liv. Att även flickor får ta del av de manligt definierade spelregler som gäller i samhället och lär sig hantera dem, är emellertid en förutsättning för att de ska kunna ta mer makt. Utan makt - ingen möjlighet att förändra spelreglerna.

Metoder

De metoder som prövats inom projektet "Att stärka flickor i föreningslivet" följer den ideologiska och strategiska inriktning som jag har beskrivit ovan. Metoderna utgår ofta från en särartsideologi med och utan att se mannen som norm, kombinerat med en segregationsstrategi. Trots att den huvudsakliga inriktningen är expressiv, finns det även inslag av instrumentell inriktning med likhetsideologi och integrationsstrategi.

Metoderna som syftar till att synliggöra osynliga mönster motsvarar ett medvetandegörande enligt den expressiva orienteringen. De ger osynliga mönster ett namn, ger konkreta och lätt igenkännliga exempel, bevisar att orättvisor existerar genom statistik och undersökningar, påpekar när de osynliga mönstren visar sig och talar öppet om detta. Dessa metoder har inte någon hänvisning vare sig till likhets- eller särartsideologi. Metoderna kan användas både i enkönade grupper och inom den ordinarie verksamheten i organisationen. Om de används inom den ordinarie verksamheten för att bedriva påtryckningar för t. ex. en rättvis bidragsfördelning, får de snarare en instrumentell prägel.

Metoderna som syftar till att undgå de osynliga mönstren för att sedan kunna bekämpa dem, utgår huvudsakligen från en segregationsstrategi. Fritidsforums metod med enkönade medvetandegörande grupper utgår från en särartsideologi med inledande segregationsstrategi. När flickorna är stärkta är tanken att de ska arbeta

enligt en integrationsstrategi för att påverka organisationen i övrigt. Ambitionen med denna metod är både att ersätta den manliga normen med en kvinnlig och att försöka undgå den manliga normen genom den enkönade gruppen. Metoden med medvetandegörande enkönade grupper kan också prövas utifrån en likhetsideologi utan att se mannen som norm. Att i enkönade grupper öva sig i sådana färdigheter som krävs av ledare och förtroendevalda motsvarar också en segregationsstrategi, men med en likhetsideologi med mannen som norm. Att få inblick i och pröva ledarskap och förtroendeuppdrag genom mentorskap, att dela på uppdrag eller "gå bredvid" innebär en integrationsstrategi, ofta med en likhetsideologi med mannen som norm. Att pröva nya former för möten och beslutsfattande kan ske både i enkönade grupper och i den ordinarie verksamheten. Metoden ansluter sig inte till den manliga normen och kan utgå både från en likhets- och en särartsideologi, som antingen försöker undgå den manliga normen eller ersätta den med en kvinnlig norm.

Min slutsats är att de metoder man har prövat speglar en syn på de ansatser, synsätt och erfarenheter som de olika organisationerna bidragit med. Metoderna speglar inte någon enhetlig strategi, trots att den expressiva inriktningen med särartsideologi och segregationsstrategi dominerar. Man snarare blandar och ger efter vilket område eller problem det gäller. När det handlar om att kräva pengar och få in fler flickor i styrelser används integration och en instrumentell orientering, men när det gäller att stärka flickorna personligen används tvärtom särart, segregation och medvetandegörande enligt en expressiv orientering.

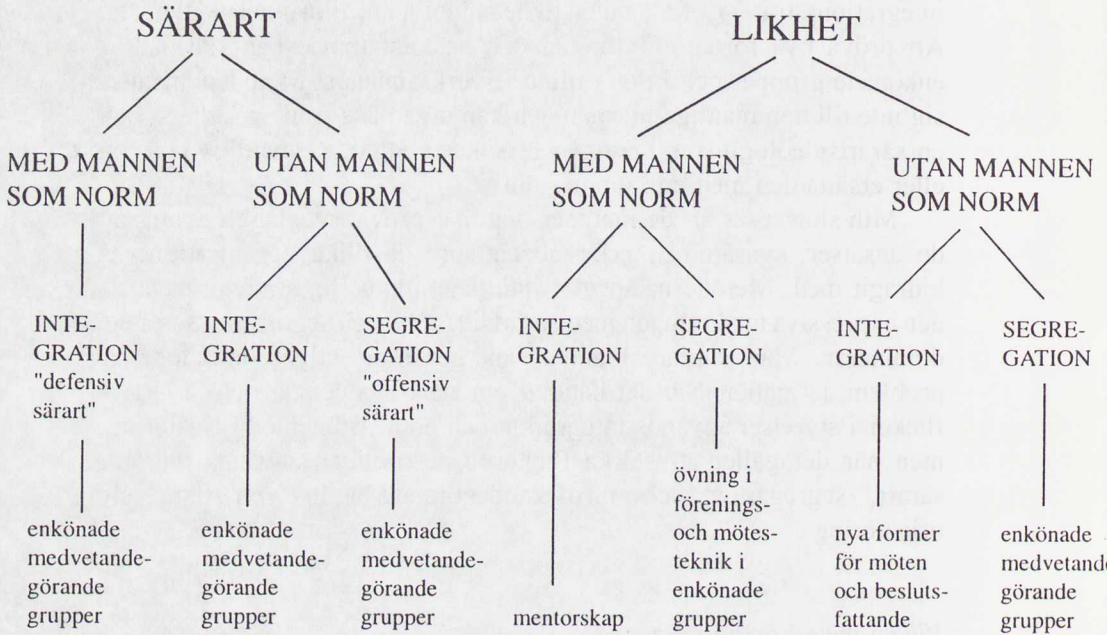
Vilken metod är bäst?

De orättvisor som flickor och kvinnor drabbas av visar sig på olika sätt i olika sammanhang. Varje organisation i projektet har försökt "avslöja" de osynliga mönstren genom att själva formulera och pröva olika metoder utifrån undersökningar och lokal verksamhet. Därför har olika metoder utvecklats och prövats inom de skilda organisationerna. Det finns också gemensamma metoder, eftersom problemen kan visa sig på likartade sätt. Men det finns ingen enskild metod som kan användas i alla sammanhang. Metoden bör i stället väljas efter hur de ojämsställda förhållandena gestaltar sig.

Det är organisationens struktur eller kultur som bestämmer villkoren för flickor och kvinnor i organisationen. Underordningen får olika uttryck i olika sammanhang. Strategierna bör väljas efter hur

underordningen gestaltar sig just inom den organisation som det handlar om. Därför bör organisationerna själva formulera åtgärder för t.ex. ökad kvinnorepresentation. Projekt som har formulerats inom organisationen är ett medel för att "avslöja" dess struktur och därmed även underordningens former (Eduards & Åström, 1993)

Figur 1. En sammanställning av begreppen i analysen.

Referenser:

- Bjerum Nielsen, H. & Rudberg, M. (1988): Hur flickor blir flickor och pojkar blir pojkar, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 1, 1988.
- Bjerum Nielsen, H & Rudberg, M. (1991): *Historien om flickor och pojkar. Könssocialisation i ett utvecklingspsykologiskt perspektiv*. Studentlitteratur, Lund.
- Bjerum Nielsen, H & Rudberg, M. (1992): Ungdom, kön och modernitet, i Löfgren, A. & Norell, M. *Att förstå ungdom. Identitet och mening i en föränderlig värld*. Brutus Östlings bokförlag Symposion, Stockholm/Stehag.
- Blomdahl, U. & Elofsson, S. (1995): *Fritidsaktiviteternas kumulativitet - En prövning av en generell hypotes*. Sociologiska institutionen, Stockholms universitet och Fritid Stockholm.
- Civil- och socialdepartementen. (1983): *Tjejer. Magasin om jämställdhetsprojekt*. Stockholm.
- Chodorow, N. (1989): *Femininum-maskulinum. Modersfunktion och könssociologi*. Natur och kultur, Stockholm.
- Eduards, M. & Åström, G. (1993): *Många kände sig manade, men få blevo kallade - en granskning av arbetet för ökad kvinno-representation*. Socialdepartementet, Stockholm.
- Ethelberg, E. (1983): *Kvindelighedens modsigelse*. Antropos, Köpenhamn.
- Ethelberg, E. (1985): Självkänsla kontra realitet - ett dilemma för psykologin och för kvinnorna, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 1, 1985.
- Faludi, S. (1992): *Backlash. Kriget mot kvinnorna*. Nordstedts, Stockholm.
- Fausto-Sterling, a. (1985): *Myths of gender. Biological theories about women and men*. Basic Books, New York.
- Forssén, A. & Hamberg, K. (1994): Nyansera debatten om likhet och särart, i *bang*, nr. 1, 1994.
- Fredelius, G., Klein Frithiof, f. & Ursing, I (1994): *Kvinnoidentitet*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Gilligan, C. (1985): *Med kvinnors röst*. Prisma, Stockholm.
- Haavind, H. (1982): Makt og kjaerlighet i ekteskapet, i Haukaa, R., Hoel, M. & Haavind, H. (red): *Kvinneforskning: Bidrag till samfunnsteori*. Universitetsforlaget, Norge.
- Haavind, H. (1985): Förändringar i förhållandet mellan kvinnor och män, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr. 3, 1985.
- Haavind, H. (1987): *Lilten og stor*. Universitetsforlaget, Norge.

- Hanström, M. (1983): Tjejgruppen som metod, i Börjesson, M., Claesson, Å., Ericsson, M., Hanström, M., Pettersson, D., Tebelius, U.: *Tjejerna också! Att synliggöra och arbeta med tonårstjejer på fritidsgård*. Fritidsforum, Stockholm.
- Hanström, M. (1994): *Men tjejerna då! Erfarenheter från lokal tjejverksamhet på gården*. Fritidsforum, Stockholm.
- Hirdman, Y. (1983): Mellan likhet och särart - kvinnorörelsens historia i ett annat perspektiv, i *Rapport från kvinnouniversitetet. Vetenskap, patriarkat och makt*. Akademitratur, Stockholm.
- Hirdman, Y. (1985): Kvinnostrategier för makt - En kort presentation av genussystemet och de kvinnliga svaren, i *Makt och kön. Rapport från ett seminarium 17-18 oktober 1985*. JÄMFO-rapport nr. 2, Stockholm.
- Hirdman, Y. (1986): Särart - Likhet, Kvinnorörelsens scylla och karybdis?, i Fredriksen & Römer: *Kvinder, mentalitet, arbejde*. Kvinnohistorisk konferens, Aarhus.
- Hirdman, Y. (1988): Genussystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning, i *Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 3, 1988*.
- Hirman, Y. (1989): Makt och kön, i Hirdman, Y., Persson-Tanimura, I., Olsen, J. P., Petersson, O. (red): *Maktbegreppet*. Carlssons, Stockholm.
- Irigaray, L. (1994): *Könsskillnadens etik och andra texter*. Brutus Östlings bokförlag, Symposium, Stockholm/Stehag.
- Jämställdhetsombudsmannen. (1992): *Osynligt eller påtagligt? Intervjuer om jämställdhet med kvinnliga och manliga studerande och lektorer vid Stockholms universitet*. Jämo:s rapportserie nr. 3, 1992, Stockholm.
- Keränen, M. (1986): Kvinnor och dualism, i Bents, U., Bergman, s., Keränen, M., Liljeström-Skarp, M. Riska, E.: *Jämställdhet eller emancipation. Strategier inom kvinnorörelsen*. Åbo Akademi.
- Lewin, B. (1986): Kvinnor, män och sexualitet. Om skapande av olikheter, i *Sociologisk forskning, nr. 2, 1986*.
- Liljeström, R. (1983): Går det att förena likhet och särart?, i *Rapport från kvinnouniversitetet. Vetenskap, patriarkat och makt*. Akademitratur, Stockholm.
- Statens Ungdomsråd. (1993): *Delrapport angående Ungdomsrådets uppdrag att stödja flickors deltagande i föreningslivet*. Stockholm
- Svenska Kommunförbundet. (1992): *Fritidsanläggningar i Sverige* 83, 87, 90. Stockholm.
- Ungdomsstyrelsen. (1994): *På våra villkor: metoder att stärka tjejer i föreningslivet*. Stockholm.

- Ulmanen, P. (1993): Patricia Frithiof om (o)likhet, i *bang*, nr. 3. 1993.
- Ulmanen, P. (1994): *Osynligt eller påtagligt? Attityder till jämställdhet bland kvinnliga och manliga lektorer och studerande vid Stockholms universitet*. C-uppsats, Psykologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Uvnäs-Moberg, K. (1988): Kvinnlig och manlig identitet beskriven ur ett medicinskt-biologiskt perspektiv, i *Kvinnors identitetsutveckling*. JÄMFO-rapport nr. 13, Stockholm.
- Uvnäs-Moberg, K. (1990): Kvinna, läkare, forskare, i *Kvinnliga läkares villkor*, JÄMFO-rapport nr. 17, Stockholm.
- Wikander, U. (1993): Myten om den naturliga skillnaden, i *bang*, nr. 1, 1993.
- Wikander, U. (1994): Sekelskiftet 1900. Konstruktion av en nygammal kvinnlighet, i Wikander, U. (red) *Det evigt kvinnliga. En historia om förändring*. Tidens förlag, Stockholm.
- Ås, B. (1982): *Kvinnor tillsammans. Handbok i kvinnofrigörelse*. Gidlunds, Malmö.

3 Feministisk forskning synliggör kvinnors fritid

Karla A. Henderson

En icke oansenlig mängd bevis pekar på att de flesta kvinnor verkar ha upplevt fritid, att det faktiskt är ett meningsfullt begrepp i deras liv, och att fritid i betydande utsträckning bidrar till livskvaliteten. Men kvinnor har svårt att definiera sin fritid, vilket beror på att fritid inte alltid förekommer i klart avgränsade tidsblock, i särskilda miljöer, eller i samband med speciella aktiviteter. För många kvinnor kan fritid skönjas i korta, flyktiga stunder eller i form av social samvaro i olika miljöer. Vissa aktiviteter upplevs inte alltid som fritid av kvinnor på grund av ansvar för andra (barn, familjemedlemmar, eller vänner) i samband med rekreationsaktiviteter i traditionell mening såsom idrott, allmän konditionsträning eller att se på TV.

Trots en omfattande och sammansatt förståelse av vad kvinnors fritid innebär, finns det luckor i kunskapen om hur kvinnor definierar och upplever fritid. De kunskaper som den feministiska forskningen gett legitimerar kvinnors livsupplevelser och innebär att man kan hitta nya sätt att göra fritid mer tillgänglig för kvinnor. Syftet med denna artikel är att kort undersöka den utmaning som ligger i den feministiska forskningen om fritid. Traditionell, manligt orienterad ("malestream") forskning och feministisk forskning skiljer sig främst åt när det gäller vilka frågor som ställs och hur man använder eller analyserar undersökningsresultaten. Målet med social förändring, som ingår i den feministiska målsättningen, uttrycks i handlingsprogram som rymmer förändringar avseende kön och fritid. Denna artikel innehåller en introduktion till kvinnors erfarenheter av fritid, en beskrivning av feministisk forskning och feministiska metoder, kritik av traditionell fritidsforskning, och förslag på hur feministisk forskning skulle kunna påverka framtida frågeställningar och social förändring.

3.1 Kvinnors fritid - en överblick

I denna artikel kommer fritid att definieras som erfarenhet. Synen på fritid som erfarenhet snarare än en bestämd aktivitet eller tidsperiod överensstämmer med hur människor uppfattar sin egen fritid i vardagslivet. Hur människor upplever fritid och kvaliteten på upplevelsen är viktigt för människor och resulterar i deras uppfattning om vad fritid är. Denna begreppsliga utgångspunkt bör inte ses som att deltagande i rekreations- och fritidsaktiviteter skulle vara irrelevant eller att studiet av dessa aktiviteter skulle vara ointressant. Snarare är det så att den typ av aktivitet man deltar i, den fysiska miljön och det sociala sammanhanget, samverkar till att bilda den ram ("container") inom vilken individen definierar situationen som en fritidsupplevelse.

Idén om fritiden som en ram är viktig (Henderson, Bialeschki, Shaw och Freysinger, 1989). Även om fritid kan förekomma inom nästan vilken ram som helst (exempelvis i samband med olika sorters aktiviteter, i en mängd olika fysiska och sociala miljöer), så är vissa ramar befrämjande för fritidsupplevelser medan andra inskränker fritiden. Ram som begrepp utgör också en länk mellan socialpsykologiska inriktningar som betonar individuella erfarenheter och sociologiska faktorer. En individs situation i avseendet vilken klass, ras, ålder eller kön hon tillhör, påverkar hennes familj, arbete och sociala miljöer. Sålunda påverkas även de ramar som är tillgängliga för fritid. Positiva fritidsramar är i de flesta samhällen inte tillgängliga i samma utsträckning för män som för kvinnor.

Tillgängligheten på fritidsupplevelser och på sociala och fysiska miljöer för sådana upplevelser (ramar) kan variera i mycket hög grad mellan såväl kvinnor och män som mellan olika kvinnor. Vissa kvinnor kan associera fritid med andra aktiviteter och miljöer än de som är typiskt associerade med mäns fritid, exempelvis att umgås i motsats till att se på idrott. Kvinnor kan också ha mindre tillgång till fritid och fritidstillfällen som befrämjar frihet och självständiga handlingar, på grund av att de har större ansvar för hem och familj. Även om män och kvinnor i bestämda kulturer kan definiera fritidsupplevelser på liknande sätt, innebär det inte nödvändigtvis att de har samma tillgång till fritid. Många kvinnor stöter på särskilda problem när det gäller valfrihet och dessa problem är relaterade till sociala värderingar rörande familjen och kvinnors roller. Denna relativa brist på valfrihet i vardagslivet betyder också att kvinnor kan ha färre tillfällen att ägna sig åt positiva fritidsupplevelser.

Fritidens positiva effekter kan enkelt beskrivas i att uppleva glädje eller tillfredsställelse. Tillfredsställelse är faktiskt det begrepp som kvinnor använder när de beskriver innebörden av fritid och när kvinnor förklarar skillnaden mellan fritid och icke-fritid i deras vardagliga liv (Bialeschki och Henderson, 1986; Henderson och Bialeschki, 1991; Shaw, 1985). De lustfyllda aktiviteter som kvinnor talar om kan vara tidsblock kopplade till aktiviteter eller sociala och fysiska miljöer såsom att se på film, ha födelsedagsfester med släkt och familj eller att vandra i skogen. De kan också vara mera flyktiga, sporadiskt återkommande stunder, såsom korta möten med andra eller stunder av reflektion eller skoj. Även om tillfredsställelse och glädje är av central betydelse för fritidsupplevelsen, så täcker termerna en hel mängd olika situationer med olika innebörder och kan ha sitt ursprung i en rad olika situationer.

Få forskare har till dags dato undersökt betydelsen av kön eller könsrelationers betydelse för den faktiska fritiden och för deltagandet i fritid. Kön kan dock visa sig utgöra ett viktigt element. När aktiviteter kräver mycket tid och/eller pengar, såsom att vara amatörmusiker, maratonlöpare eller bergsklättrare, är det ofta mansdominerade aktiviteter. Många kvinnor känner att de inte har resurser att ägna sig åt sådana aktiviteter, varken tidsmässigt eller ekonomiskt. Dessa kvinnor söker sig istället till mindre krävande aktiviteter som "passar" bättre med deras ansvar för hem och familj. När kvinnor blir starkt engagerade i någon aktivitet, kan de dock uppleva fritid på ett självständigt sätt. En hög grad av engagemang i sådana aktiviteter kan innebära positiva effekter för individens förmåga att uttrycka sig, hennes egenmakt, målmedvetenhet och självförtroende.

Idén med fritid som en ram bidrar till förståelsen av vilka faktorer som inverkar på erfarenheter av fritid och till förståelsen av hur bristen på fritid är ojämnt fördelad mellan såväl kvinnor och män som mellan olika kvinnor. Vissa kvinnor har större tillgång till aktiviteter utanför hemmet, medan andra har mer utrymme för fritid i hemmet. Mot denna bakgrund kan vi ytterligare undersöka hur det feministiska perspektivet kan ge oss en bättre förståelse av skillnaderna mellan kvinnor och män, och av flickors och kvinnors verklighet.

3.2 Den feministiska forskningen

Vi börjar lära oss en hel del om kvinnors fritidsupplevelser. Vi lär av forskningen och vi lär av våra egna personliga erfarenheter. Den befintliga kunskap om kvinnors fritid, som var gällande fram till för

ungefär femton år sedan, handlade mest om intuitiva känslor sprungna ur kvinnors egna erfarenheter. Till exempel var "women's leisure, what leisure?" (kvinnors fritid, vilken fritid?), en känsla som ofta betonades av de kvinnor som studerades (Green, Hebron och Woodward, 1990; Henderson 1991b). Forskningen har lärt oss att förstå kvinnors liv bättre, men den har också visat på de klyftor som ofta existerar mellan forskningsresultaten och kvinnors faktiska liv. Forskning med kvinnor i fokus, vilket är det enklaste sättet att beskriva feministisk forskning, kan hjälpa oss till en bättre förståelse av fenomenet kvinnors fritid.

Forskning om kvinnors fritid kan bedrivas med en positivistisk eller en tolkande utgångspunkt. Utgångspunkterna står i förhållande till användbarheten av informationen och till de metoder som används för datainsamling. Båda utgångspunkterna kan hjälpa oss att förstå kvinnor och fritid. Den positivistiska utgångspunkten bygger på undersökningar av de olika delar som bildar helheten, till deduktion och etablerad teori och till rationella orsak- och verkansamband med hjälp av objektiva mätmetoder. Tolkande vetenskap gör antaganden om relationer och samband, bygger på induktion och utformning av teorier, fenomenets betydelser samt subjektivitet och perspektiv (Henderson 1991a). Positivisterna använder sig vanligtvis av kvantitativa metoder som inriktas på statistik, medan tolkande vetenskaper använder kvalitativa metoder där språket utgör byggstenarna. Feministiska forskare kan arbeta utifrån den ena eller den andra utgångspunkten och de kan använda sig av en mängd olika metoder. Feministisk forskning är främst inriktad på forskningsresultat och mindre på metoderna, vilket jag vill visa med denna artikel.

Vad är feministisk forskning?

Feministiska forskare arbetar inte bara med att synliggöra kvinnor och kön i forskningen, utan även med att belysa undanskymda aspekter av kvinnors liv och upplevelser, det som har varit undertryckt, förvrängt, missförstått, ignorerat eller trivialiserat i den traditionella forskningen. Detta slags arbete söker åstadkomma sociala förändringar som kan förbättra flickors och kvinnors livssituation. Den forskning som syftar till att upprätthålla kvinnors underordnade position genom att ignorera kvinnors existens, eller som bara inriktar sig på att visa hur kvinnor skiljer sig från män utan intresse för social förändring, är inte feministisk forskning.

Praxis, det vill säga kombinationen av teori och praktik, är det som gör feministisk forskning meningsfull (Hooks, 1989). Syftet med denna

praxis, enligt Stanley (1990), är att visa att det inte finns en ensam feministisk position och att ändamålet är att *ändra* på världen, inte bara att studera den. Feministiska forskare söker också omforma vetenskapen så att den skall vara till nytta för kvinnor såväl som för andra underordnade grupper (Bleier, 1988).

Eichler (1980) har föreslagit att feministisk forskning, när den är som bäst, fungerar som en kritik av existerande forskning, som en korrigerande av skeva förståelser och som grund för en förändring av samhällsvetenskap och samhälle. Feministisk kritik kan vara ett medel för att undersöka de underliggande sociala strukturer och praktiker som ligger till grund för forskningsmodeller och resultat. Kritiken tjänar flera syften: att blottlägga diskrimineringens rötter, att belysa sexistiska antaganden och fördomar i forskning och praktik, att definiera forskningsfrågor och metoder som är av vikt för kvinnor samt att främja arbete med nya frågeställningar, teoretiska formuleringar och alternativ när det gäller forskningsmetodik och begrepp (Harding 1986; Lott, 1995). Feminismen som utgångspunkt har kritiserats för att den ibland verkar skapa sin egen dogm genom att sätta kvinnor i centrum för sin analys. Att sätta kvinnor i centrum är emellertid en nödvändig "korrigerande mekanism", speciellt som kvinnors liv traditionellt har ignorerats.

Feminister som bedriver fritidsforskning får ofta vara forskningsfältets samvete genom att bidra med mer omfattande perspektiv på forskningen. Kritik av forskning är emellertid inte nog. Forskare kommer att behöva nå längre än kritiken, de behöver nå till korrigerande handlingar och förändringar av fritidsforskningen för att bättre kunna bidra till förståelsen av mänskliga beteendemönster.

Den feministiska forskningens särdrag

De perspektiv som definierar feministisk forskning och dess tillämpning på fritidsstudier har sina speciella särdrag i forskningsprocessen. Dessa särdrag omfattar frågor rörande nivån på den feministiska medvetenheten, forskningsmetoder, vem som bedriver fritidsforskning, val av population och hur man använder språket (Henderson och Bialeschki, 1992).

Den feministiska forskningen bygger på en feministiskt ideologi, som innebär att kvinnors erfarenheter ligger till grund för en annan syn på verkligheten. Den feministiska ideologin tillerkänner mångfalden hos kvinnor som grupp, att kvinnor har andra upplevelser än män och att könsrelationer och könsstrukturer i stort har en inverkan på mäns och

kvinnors liv. En feministisk forskare måste inte bara ha en feministiskt medvetenhet utan också vara uppmärksam på förändringar av medvetenheten hos de kvinnor och män som studeras. (Stanley och Wise, 1983). Den feministiska medvetenheten omfattar åtminstone en förståelse av sexism, men medverkar förhoppningsvis också till att skapa personlig och social förändring som ett resultat av forskningen.

Feministiska forskare har ibland märkbart karaktäristiska stilar, som bör uppmärksammas vid bedrivandet av forskning. Dessa stilar och tekniker är på många sätt kännetecken för god forskning. En filosofi som exempelvis feminismen, vars mål är "varje kvinnas rätt till värdighet, rättvisa och valfrihet, grundad på makten att kunna kontrollera sitt eget liv och sin kropp inom och utom hemmet", kan inrikta sig på kollektiva forskningsansatser som fördjupar forskarens personliga deltagande. Den kan också ha som mål "att omintetgöra alla former av ojämlikhet och förtryck i samhället" och kan visa på en forskningsmetod som inriktar sig på undersökningar av den naturliga världen utanför laboratoriet och som inte nedvärderar individen genom de forskningsmetoder som används. Djupintervjuer som metod har visat sig vara användbara i syfte att ge kvinnor kraft att tala, att använda sig av sina egna röster och höras i sina egna livssammanhang (Oakley, 1981). Feministiska fritidsforskare behöver emellertid inte vara överdrivet kritiska mot de bidrag till kunskap som kan fås genom bruket av en mängd olika metoder och stilar (Peplau och Conrad, 1989; Reinhartz, 1992).

Feministisk forskning är inte nödvändigtvis beroende av forskarens kön. Både kvinnor och män kan vara engagerade i feministisk forskning; kvinnor ställer dock andra frågor än män. Eftersom många kvinnor upplever "det politiska som det personliga", har de också upplevt världen på andra sätt än de flesta män. Män är inte nödvändigtvis mer sexistiska än kvinnor, men de har andra intressen och upplevelser än kvinnor. Ett tillskott av fler kvinnliga forskare inom fritidsforskningen tillför emellertid inte nödvändigtvis flera feministiska perspektiv. Om kvinnliga forskare fortsätter att bedriva sitt arbete på det sätt som alltid har gjorts och om de endast använder sig av traditionella metoder, kommer kvinnors underordning att upprätthållas. Både kvinnor och män måste få tillfälle att ställa nya frågor utifrån sina individuella könsperspektiv och utifrån feministiska positioner. Nya frågor resulterar i att problem undersöks på andra sätt, att andra måttstockar används och att urvalsprocedurer granskas. Forskarens kön har liten betydelse för vem som egentligen bör bedriva feministisk fritidsforskning om bara ett feministiskt medvetande finns med och en mängd olika idéer och metoder uppmuntras (Henderson och Bialeschki, 1992).

Feministisk forskning definieras lika litet av forskarens kön som av könstillhörigheten hos dem som utforskas (Peplau och Conrad, 1989). Feministiska forskare sätter kvinnors upplevelser och/eller konstruktioner av könsstrukturer i fokus för sin analys. Detta fokus innebär dock inte att det nödvändigtvis enbart är kvinnor som studeras. Feministisk forskning kan också inrikta sig på könsrelaterade aspekter av mäns liv (se exempelvis Messner och Sabo, 1990). Forskare måste även koncentrera sig på de yttre krafter som medverkar till att konstruera kvinnors liv, sociala, historiska och politiska förhållanden (Deem, 1986) som förändringar av könsrelationer. Exempel på sådana frågor kan omfatta kvinnors inflytande på en sådan manlig institution som idrott, eller hur den institutionella diskrimineringen av kvinnor som tillhandahållare av fritidstjänster är beskaffad. Ett nytt forskningsfält med namnet "mansstudier" håller på att utformas med inriktning på att undersöka hur könsstrukturer har begränsat mäns fria val. Även om behovet av detta nya forskningsfält starkt ifrågasätts i vissa kretsar (se exempelvis Richardson och Robinson, 1994), så kan faktiskt feministisk forskning införlivas med detta område. Eftersom män och kvinnor till stora stycken delar samma sammanhang och är definierade i relation till varandra, kan en bättre förståelse av det ena könets villkor leda till en bättre förståelse av det andras. I vilket fall, att endast använda data om kvinnor, eller att endast inrikta sig på den betydelse kvinnor tillmäter vissa situationer, kanske inte kan förse oss med all den kunskap som är nödvändigt för att kunna förstå fritid.

Slutligen bör även den feministiska forskningens användning av språket diskuteras. Språket är en betydelsefull aspekt av människors sociala liv. Feminister försöker klargöra språkets nyanser och undersöka språkets betydelser och dess effekter för kvinnor och män. Vissa forskare har exempelvis hävdats att fritid är ett begrepp med androcentriska konnotationer (Bella, 1989; Glancy, 1991), i synnerhet när man undersöker vissa av de metaforer som används, såsom "scoring", "taking it to them" eller "mountain assault".

När man bedriver kvinnoforskning är det viktigt att lyssna på kvinnors egna definitioner av fritid, eftersom de kan skilja sig starkt från de traditionella definitionerna beroende på vilket kulturell miljö kvinnorna kommer ifrån. (jfr. Allison och Duncan, 1987; Fox and Trillo, 1994; Henderson 1990a, 1990c; Henderson och Bialeschki, 1991).

På väg mot en kvinnoinriktad forskning

Frågor om genus som en aspekt av feministisk forskning är på väg att genomsyra litteraturen i fritidsforskning, inte enbart som ännu en demografisk variabel att lägga till listan, utan som en fokusering på könsstrukturernas effekter på socialt och ekonomiskt vardagsliv (Deem, 1992). Även om en integrerad förståelse tycks önskvärd, verkar det orealistiskt med endast ett slags perspektiv med tanke på de många perspektiv som existerar och den mångfald av livssituationer som kvinnor har. Dessutom existerar det endast få, eller inget, samhälle där kvinnor och män behandlas jämlikt. Hur könen förhåller sig till varandra varierar också från kultur till kultur.

En undersökning av tidigare forskning om kvinnor och fritid visar hur feministiska analyser har utvecklats genom åren. Tetreaults (1985) feministiska fasteori ger ett användbart historiskt perspektiv på utvecklingen av feministisk forskning. I en sammanfattning av förändringarna i studiet av kön, kvinnor och fritid använder Henderson (1994b) Tetreaults femfasmodell till en diskussion om fritidsforskningens historia. Här definieras fem faser av fritidsforskningen: *osynlighetsforskning* ("det finns inga kvinnor"), *kompensatorisk forskning* ("tillsätt kvinnor och rör om"), *dikotomisk forskning* (inriktad på könsskillnader), *kvinnocentrerad forskning*, och *genusforskning* (Henderson och Shaw, 1994). Genusforskning är den senaste fasen och har hittills blivit allra minst definierad och tillämpad.

Genusforskningen skiljer på biologiskt och socialt kön (gender och sex) och utgår från tanken att kön är kulturellt och socialt skapade konstruktioner. När en blå eller en rosa filt viras om det nyfödda barnet binds omedelbart kulturella förväntningar till barnet. Nu skall det uppfattas som pojke eller flicka (Henderson, 1994). Hur vi uppfattar kön konstrueras av samhället och var och en av oss socialiseras in i denna konstruktion. Analyser av könsrelationer bygger på antagandet om socialisering till kön, men går även bortom detta eftersom det som eftersträvas är att förstå den ojämlika maktrelationen mellan kvinnor och män på samhällelig nivå. Genusforskningen förefaller besitta en stor potential för förståelsen av kvinnors och mäns fritid.

Tolkningar utifrån kön kan tillämpas på olika aspekter av fritid såsom att undersöka hinder för att utöva fritid, definitioner av fritid, deltagande i och tillfredsställelse genom fritid. Shaw (1994) hävdar att det dominerande feministiska sättet att närma sig forskning om kvinnors fritid har varit att försöka förstå hur kvinnors fritid är hindrad som ett resultat av könsrelationer och könsrelaterade livserfarenheter. Hon pekar också ut vissa nya teoretiska inriktningar som håller på att framträda,

exempelvis hur fritidsaktiviteter förstärker eller reproducerar strukturerade könsrelationer eller, omvänt, hur fritid ibland kan ses som en form av motstånd mot sådana maktförhållanden. Kön skapas och förändras i mänsklig aktivitet och detta gäller även fritiden. Varje gång ett barn leker med en särskild leksak, lärs och övas kön in på något sätt.

Feminismer och fritidsforskning

Det finns många inriktningar av feminismen. Feminismen i allmänhet inkluderar filosofier och uppfattningar som syftar till att stärka kvinnor och åstadkomma social förändring för kvinnor och män. Inom denna vida ram kan utgångspunkten innebära likhet eller särart (equality or difference), liberalism eller radikalism, det personliga eller det politiska och andra dikotomier (Henderson 1990a; Henderson och Bialeschki, 1992). Feministiska perspektiv påverkar de frågor som ställs inom forskningen.

Feminister som arbetar utifrån en liberal position kan vara intresserade av att analysera könsskillnaderna mellan kvinnor och män. Liberala feminister intresserar sig för det politiska i den individuella erfarenheten, hur beteenden är socialt inlärd och effekterna av socialisering. De kan ställa frågor som "vari består skillnaderna mellan kvinnors och mäns fritidsaktiviteter?" och "hur kan påtvingade könsroller begränsa kvinnors fritid?". Den liberala feminismens betydelse för politik och social förändring innefattar frågan om hur kvinnor kan få tillgång till fritid och till jämlikhet när det gäller makt och möjligheter inom organisationer.

Marxist-feministiska forskare intresserar sig för institutionella strukturer som påverkar kvinnors fritid och som specifikt härrör ur kapitalistiska maktrelationer. Detta slags förtryck av kvinnor undersöks mest sannolikt från ett klassperspektiv, vilket inbegriper förhållandet mellan lönearbete och fritid. Marxist-feministiska forskare intresserar sig för frågor såsom "hur påverkar hemlöshet kvinnors syn på fritid?" och "hur påverkar kvinnors ansvar för produktionen av familjens fritid deras förmåga att ta itu med sina egna behov av fritid?". Marxistiska forskare menar att individer inte bär förändring såvida man inte ställer individen i relation till de stora sociala frågorna.

Forskare som arbetar med ett radikalt perspektiv ställer frågor som rör manscentreringen (det androcentriska) i fritid som begrepp. De söker förändra det system som definierar kvinnor i förhållande till män. Fritidsforskare som antar ett radikalfeministiskt perspektiv ställer frågor

såsom "är 'fritid' en term som kvinnor kan relatera till?" och "hur kan idrott förändras så att det speglar kvinnors erfarenheter?". Dessa frågor är av fundamental betydelse för social förändring.

Socialistiska feminister, liksom marxister, är intresserade av institutionella strukturer såsom att köns roller begränsar kvinnors fritid. Fritidsforskare som använder sig av socialistisk feminism har försökt förstå vad fritid innebär för kvinnors vardagsliv och hur kvinnor tar itu med det förtryck som följer av kapitalism och patriarkat. De forskningsfrågor som väcks med ett socialistiskt feministiskt fokus kan vara "vilken innebörd har fritid för kvinnor med barn?" Den feministiska frågan bör alltid kopplas till sin historiska, sociala och ekonomiska kontext. Betydelsen av socialistisk feministisk forskning ligger i dess intresse för social förändring och syftar till att ge kvinnor argument att ifrågasätta ojämlika maktförhållanden vilka är ett resultat av ekonomiska ojämlikheter och av värdesystem som prioriterar mäns behov före kvinnors.

Feministiska perspektiv på fritidsforskning

Feminister har inte kunnat enas om *ett* gemensamt synsätt på hur man tillägnar sig kunskap (d.v.s. epistemologi) eller *ett* enda synsätt på hur forskning skall bedrivas (d.v.s. metodologi), liksom ingen enda filosofi kan beskriva alla feministers perspektiv. Likväl som vetenskapen i allmänhet genomgår ett paradigmskifte och fritidsforskare börjar undersöka sina egna rötter, överväger även feminister alternativa synsätt på vetenskapen till de konventionella. Ett av alternativen betonar nödvändigheten av att skapa en helt ny vetenskapssyn, som skulle kunna ersätta den traditionella forskningen såsom vi känner den idag (Harding, 1986). Detta har sitt ursprung i en radikalfeministisk filosofi som menar att kvinnor ser världen på andra sätt och att det är fullkomligt felaktigt att jämföra kvinnor och kvinnors beteende med män. Detta perspektiv talar för nödvändigheten av helt nya teoretiska ramar och metoder om man skall förstå kvinnors liv och erfarenheter.

En annan feministisk utgångspunkt kan benämnas "feministisk empirism". Empiriska feministiska forskare är i allmänhet övertygade om att en fokusering på enbart kvinnors erfarenheter inte ger tillräcklig lyhördhet för de grundläggande aspekterna av kön och maktförtryck. Feminister som arbetar utifrån ett socialistiskt eller marxistiskt perspektiv och ifrågasätter samhällets strukturer och värderingar, skulle sannolikt stödja en sådan feministisk empirism. Feministisk empirism koncentrerar sig på att omdana, inte ignorera eller eliminera,

konventionella vetenskapliga tillvägagångssätt, så att de kan tjäna som medel för att uppnå feministiska mål (Peplau och Conrad, 1989). Båda de ovan nämnda perspektiven har sina för- och nackdelar. I nuläget verkar den feministiska empirismen vara en av de mest framgångsrika inriktningarna inom fritidsforskningen när det gäller att ge en mer fullständig förståelse av kvinnors och mäns beteendemönster och för att visa på könets inflytande på fritid och vice versa. Företrädare för en helt ny vetenskapssyn skulle hävda att mycket av dagens feministiska forskning är av det feministiskt empiriska slaget och att detta inte har varit tillräckligt radikalt för att det skall kunna leda till någon betydande social förändring.

En tredje hållning utgörs av den feministiska ståndpunktsteorin. Denna argumenterar för en konstruering av kunskap utifrån kvinnors perspektiv. Ståndpunktsteorin framhåller att mångfalden bland kvinnor motiverar att flera perspektiv övervägs och att forskning bör bedrivas med dessa perspektiv i minnet. Forskningen skall inte bara omfatta "andra" (såsom kvinnor, färgade, låginkomsttagare, homosexuella) utan forskare måste "gräva där de står" och utgå från egna erfarenheter när de ställer frågor inom forskningen, vid utvecklandet av teoretiska begrepp, vid val av metoder, vid datainsamling, vid tolkning av data, och i speglingen av social förändring. Harding (1991) anser att svaret på "Vems vetenskap? Vems kunskap?" är varje enskild forskares individuella ensak. Hon framhåller även att de individer, som är vita, av medelklass eller heterosexuella, inte är dömda att enbart se världen från de privilegierades förvrängda synvinkel, utan att forskningen kan spegla dessa "andra" synvinklar även om forskaren inte kan tillägna sig dem. Med andra ord skulle forskaren kunna se världen genom andras ögon och kunna lära sig se världen på nya sätt om den feministiska ståndpunktsteorin tillämpades. Andra forskare hävdar emellertid, att om man inte är kvinna eller färgad, så kan man aldrig tillägna sig deras synsätt i sin forskning.

Var och en av dessa synsätt äger en potential till förståelse av kvinnors liv och kvinnors fritid. Var och en har något speciellt att bidra med när det gäller jämlikhet, värdighet och valfrihet som kan leda till personlig och social utveckling. Ståndpunktsteoretiska forskare bidrar med specifika perspektiv, empiriker stödjer grundlig forskning som kan hjälpa oss att förstå könets betydelse i samhället och forskare som företräder en ny vetenskapssyn erbjuder möjligheter att nå bortom tidigare tillvägagångssätt inom forskningen, samt nya sätt att tänka vad gäller innebörderna av begreppet fritid.

Feministiska forskningsmetoder

För att förstå kvinnors fritid krävs en mångfald av sätt att närma sig problemet. Vissa forskare inom fritidsvetenskapen (exempelvis, Hemingway, 1990; Henderson, 1990b; Howe, 1993), har uttryckt oro över hur traditionell, normativ och positivistisk forskning har bedrivits. Under de senaste tio åren har nya attityder till datainsamling och analys framträtt. Tolkande vetenskap och datainsamlingsmetoder inriktade på kvalitativa data (d.v.s. bygger på intervjuer) och fallstudier har använts av feminister. Kritik av hur vi närmar oss forskningen och hur vi med våra metoder är skapare av kunskap har kopplats till feminismens mål. Sålunda kan valen av metoder för datainsamling och undersökning av kön vara avhängiga filosofiska feministiska förhållningssätt, teorier och synsätt på vetenskapen.

Den feministiska empirismens fokus ligger på hur befintliga vetenskapliga verktyg kan användas på ett nytt sätt. Att använda de metoder som existerar betyder inte enbart att man använder icke-sexistiska forskningsmetoder, även om det är en nödvändig förutsättning för all forskning, utan en rörelse mot nya sätt att tänka när det gäller data och deras innebörd. Även om de flesta feministiska fritidsforskare (exempelvis Deem, 1986; Shaw, 1985) har ifrågasatt centrala antaganden inom traditionell vetenskap så har de förblivit det systematiska empiriska undersökningsmetoden trogna.

Vissa feministiska forskare har förespråkat avvikelse från positivismen och dess användning av statistik på det sätt som gjorts vid undersökningar av fritid (exempelvis Deem, 1988; Henderson och Rannels, 1988). Feministisk forskning har ofta associerats med tolkande vetenskap och kvalitativa data, eftersom dessa faktiskt utgör de bästa sätten att utveckla nya teorier och att låta kvinnor "tala med egna röster". Den kvalitativa utformningen har fokuserat på kontexter och betonat mångfalden av eller samverkan mellan influenser för att bidra till förståelsen av komplexiteten i kvinnors liv och fritid.

Även om många feminister har uppfattat kvalitativa metoder som mycket användbara, behöver inte alla feminister använda sig av metoder som resulterar i kvalitativa data (Reinharz, 1992). Forskare som använder sig av statistik kan vara öppna för feministiska frågeställningar beroende på vad det är man räknar, summerar ihop och analyserar. Debatten om metoder berör ofta ens filosofiska feministiska position, men många forskare erkänner idag värdet av både positivistiska och tolkande utgångspunkter och tillämpning av de data som är mest användbara, vare sig de är av kvalitativ eller kvantitativ art (till exempel Henderson, 1990b; 1991a; Peplau och Conrad, 1989).

Många feministiska forskare är överens om att de skiljer sig från traditionella, manligt orienterade ("malestream") (Lenskyj, 1988, s. 233) forskare när det gäller vilka ämnen som studeras, vilka frågor som ställs, studeras och tolkas, men inte nödvändigtvis när det gäller vilka forskningsmetoder som används (till exempel, Deem, 1992; Peplau och Conrad, 1989; Reinhartz, 1992). Metoder är inte vad som definierar feministisk forskning, och de bör heller inte diktera forskningsfrågorna. Kvalitativa data kan ge oss en bättre utgångspunkt i studiet av vissa forskningsfrågor, men inte i studiet av andra (Jacklin, 1987). De flesta feminister välkomnar att en variation av metoder används och ifrågasätter överlägsenheten hos någon enda metod. De skulle hävda att metoden i sig inte är lika viktig som ämnet eller den teoretiska tillämpningen på problemet och generella antaganden om den kunskap som skapas. Sökandet efter en distinkt forskningsmetod är inte fruktbart om det får stå i vägen för centrala frågor (Harding, 1987) såsom huruvida förståelsen av kvinnors fritid och den sociala förändringen är ett resultat av den forskning som bedrivits.

3.3 Kritik av tidigare forskning om kvinnors fritid

De flesta forskare, även feministiska forskare, ifrågasätter antagandet att vetenskapen är objektiv och fri från värdering. De erkänner att alla forskare har värderingar och övertygelser som påverkar det sätt på vilket forskning bedrivs (Bleier, 1988). Lidelsefri, opartisk forskning existerar inte. Om forskning definieras som konstruktion av kunskap utifrån en mängd olika perspektiv och genom kollektivt problemlösande, kan forskning användas till att bättre förstå människor och deras beteendemönster. De feministiska fritidsforskarnas utmaning är att med utgångspunkt i kvinnors sociala underordning, skapa medvetenhet och kontextuell förståelse för olika kvinnogrupperns fritid. Den tidigare forskningens brister låg till stor del i vilka frågor som ställdes och i de tolkningar som gjordes, inte i det faktum att forskning bedrevs.

Forskning på kvinnors fritid har inriktat sig på en mängd olika frågeställningar. Beroende på den enskildes feministiska perspektiv, kan man vara mer eller mindre kritisk gentemot den tidigare forskningen. Vi måste emellertid akta oss för att vara för rigida, men samtidigt vara kritiska om vi ska kunna korrigera och omdana forskningen så att den bättre kan bidra till vår förståelse av kvinnors erfarenheter. För att bättre förstå värdet av fritidsforskning bör en kritisk diskussion ur tre

utgångspunkter föras: beteendemönstrets komplexitet, fritid och forskning om könsskillnader samt konceptualiseringen av fritid (Henderson, 1990a; Henderson och Bialeschki, 1992).

Komplexiteten i beteendemönster

Mänskligt beteende är komplext och varierat. Eftersom forskning inte är värderingsfri och ingen enda metod är den bästa, måste studier av fritid omfatta en bredare variation av metoder för att undersöka beteendemönster utifrån sociala, historiska och politiska perspektiv. Kön bör undersökas i ljuset av andra aspekter såsom socialgrupp, ras, ålder och sexuell läggning. Forskning i sin nuvarande form har långt att gå innan dessa dimensioner har inkorporerats i undersökningen av fritidsvanor.

Feministiska forskare strävar efter att inrikta sig på mer än kvinnor eller på kön, utan erkänner mångfalden bland kvinnor och män. Till exempel: om en kvinna har ett handikapp, kan hennes fritid påverkas av hennes kön, handikappets stigma och av samspelet mellan de två faktorerna (Henderson, Bedini och Hecht, 1994). Utformningen av dagens forskning inriktar sig mer på erkännandet av att fritidsvanor, liksom andra dimensioner av livet, förekommer i sociala sammanhang färgade av kön. Förståelsen av kön är komplicerad och inbegriper andra identiteter än endast den att vara kvinna.

Kritik av definitioner av fritid

En av de frågor som feministisk kritik kan inriktas på är analyser av de definitioner som används för att beskriva kvinnors erfarenheter, även kvinnors erfarenheter av fritid. Så som många fritidsforskare har funnit, har konstruktionen av fritid som begrepp varit högst subjektiv, eftersom alla skapar sina egna personliga definitioner. Forskarnas försök att beskriva detta amorfa begrepp har lett till en generell samstämmighet runt uppfattningen att betydelsen av fritid skall relateras till ens livskvalitet. Fritid kategoriseras vanligtvis som tid, aktivitet eller erfarenhet kopplad till vardagslivet.

Wearing och Wearing (1988) hävdar att fritid som tid inte är en användbar definition för kvinnor eftersom många kvinnor inte anser sig förtjäna eller ha tid att ägna sig åt fritid. Fritidens tidsdimension är ofta grundad på dualiteten mellan lönearbete och fritid. Uppdelningen av arbete och fritid är inte lika tydlig för kvinnor eftersom mycket av

kvinnors arbete också utförs i hemmet. Innan kvinnor började förvärvsarbete, hade kvinnor svårt att dela livet i arbetstid och fritid. Tid kan vara ett element i förståelsen av vissa kvinnors fritid p.g.a. det faktum att den inte existerar. Fritid som tid har emellertid liten giltighet om det inte ställs i relation till andra delar av kvinnors liv.

Fritid definierad som aktivitet har inte heller visat sig vara lämplig för förståelsen av kvinnors fritid. Typiskt för de checklistor över aktiviteter som används inom fritidsforskningen är att de inte fångar upp de typer av aktiviteter som kvinnor i allmänhet anser vara fritidsaktiviteter, såsom att besöka vänner eller att ta ett lugnt och stilla skumbad. Ingen aktivitet är att beteckna som fritid i alla lägen, eftersom nästan allting kan bli ett tvång under vissa omständigheter. Gregory (1982) har föreslagit att kvinnors fritid är unik på så sätt att deras tid och aktiviteter karaktäriseras av en hög grad av fragmentering och av att fritid och arbete ofta förekommer samtidigt. Eftersom hemmet också är en arbetsplats, kanske t.o.m. den huvudsakliga arbetsplatsen för kvinnor, torde ingen förvänas över att arbete och fritid ofta är sammanflätade och svåra att särskilja.

När fritid definieras som aktivitet kan forskare misslyckas med att blottlägga kontextuella faktorer. Kvinnor kan exempelvis simma lika mycket som män, men när man undersöker i vilka sammanhang kvinnor simmar, kan det visa sig att de samtidigt tar hand om barn och inte bara simmar för sitt nöje, vilket män är mer benägna att göra (Henderson et al, 1989). Vidare är kvinnor, vilket Shaw funnit (1984), mer benägna än män att ägna sig åt mer än en aktivitet åt gången. Dubbla aktiviteter såsom att stryka samtidigt som man tittar på TV eller att prata med en granne samtidigt som man ser efter barnen, inbegriper ofta både arbets- och fritidskomponenter.

Även om det är uppenbart att det kan finnas frihet vad gäller val av aktivitet, är upplevelsens kvalitet i allmänhet det som gör aktiviteten till fritid, inte aktiviteten i sig själv. På grund av den mängd motsägelser som omgärdar betydelse och definitioner av kvinnors fritidsaktiviteter, har forskning om fritid som aktivitet endast bristfälligt kunnat bidra till förståelsen av fritidens betydelse i kvinnors liv. Konceptualiseringen av fritid som meningsfull erfarenhet är mest användbar för att förstå kvinnors fritid, men att bestämma kvaliteten på en fritidsupplevelse är svårare än att mäta fritid som tid eller aktivitet (Shaw, 1986). Som Bella (1989) hävdar är mycket av vad betraktaren etiketterar som "fritid" för många kvinnor krävande, tvångsartat och relaterat till arbete. En traditionell campingutflykt med familjen kan till exempel innebära en hel del fritid för familjen, men mycket arbete för mamma. Denna erfarenhet upplevs som, eller upplevs *inte*, som fritid beroende på hur,

den uppfattas. Dixey (1987) har föreslagit att vi måste börja med en analys av kvinnors roller i samhället för att förstå kvinnors fritid. Många kvinnor upplever mening i en mängd olika aspekter av sina liv, vilket rimligen skall kunna anses vara fritid.

Betydelsen av tid och aktivitet kan inte ignoreras. Men att fokusera på det meningsskapande i fritid som erfarenhet förser oss med en begreppslig ram inom vilken tid och aktivitet kan rymmas. Vidare kan diskussionen av fritid förd inom ramen för erfarenhet och mening belysa andra kontextuella dimensioner av kvinnors liv.

Kritik av fritid och könsskillnader

Att anta att inga könsskillnader existerar är naivt med tanke på att samhällen är kontextuellt färgade av kön. Att anta att det inte behövs någon undersökning av kön eller könsskillnader antyder också att "manligt" beteende är normen och att allt som avviker från detta beteende kan ses som just avvikelser och därmed underordnat. Att ignorera könsskillnader inom fritidsforskningen har inte varit fruktbart, men, att göra könsskillnader till det enda eller det huvudsakliga syftet med forskningen bidrar inte till förståelsen av kvinnors brist på fritid. Williams (1977) berättar historien om när den brittiska författaren Samuel Johnson blev tillfrågad om vem som var intelligentast, mannen eller kvinnan, svarade: "Vilken man - vilken kvinna?". Historien får illustrerara att forskning på könsskillnader har en tendens att förenkla komplexa frågor i alltför hög grad.

Även om de flesta feminister skulle hålla med om att könsskillnader existerar, så har de varit kritiska till forskning på könsskillnader när könsskillnaderna använts som biologiska förklaringar av ojämlikheten mellan könen (Bleier, 1988; Eichler, 1980). Socialistiska feminister skulle hävda att denna sorts forskning döljer maktrelationer och förtryck genom att hänföra dem till "naturliga" biologiska skillnader. Det finns studier där forskning på deltagande i aktiviteter använts till att rationalisera och legitimera kvinnors underordning. Kön har använts som orsakande faktor snarare än som en dimension av ett socialt sammanhang. Eftersom forskning på könsskillnader pekar ut de situationer eller aktiviteter där skillnader förekommer och tonar ned de situationer där inga skillnader förekommer, tenderar denna forskning att förstärka idén om könsskillnader. Inom forskning på deltagande i fritidsaktiviteter kan till exempel uppfattningen att "manliga aktiviteter" och "kvinnliga aktiviteter" existerar förstärkas även om aktivitetsgraden är tämligen lik mellan könen. Genom att förstärka sådana

könsstereotyper kan forskningen antyda för läsaren, med eller utan avsikt, att skillnader kan förväntas, att de är följdriktiga och naturliga (Eagley, 1994; Halpern, 1994).

Huruvida skillnader är "naturliga" eller inte leder till frågan om existensen av ett kvinnligt väsen. När könsskillnader upptäcks kan de anses som oundvikliga eller biologiska, vilket ger slutledningen att det vore fruktlöst att förbättra kvinnors villkor. Detta argument tenderar, återigen, att leda till synen på kvinnor som underlägsna eller utan behov av eller vilja till förbättrade möjligheter till fritid. Liksom frågan om att se män som "norm", är problemet här hur man tolkar forskningsresultaten, snarare än ett problem med själva forskningen.

De flesta feminister är också oroade över det faktum att könsskillnader ses som resultat snarare än som utgångspunkter för vetenskapliga undersökningar (Grady, 1981), eller att könsskillnader inte grundas på teorier. De flesta feminister anser därför att varje studie som pekar ut könsskillnader utan att ha en teoretisk bas bör granskas kritiskt. Teoretiska konstruktioner såsom könsidentitet, teori om diskriminering och socialisationsteori kan bidra till att förklara könsskillnader. En av riskerna med icke-teoretisk forskning är att oproblematiserade antaganden kan göras eller att irrelevanta slutsatser dras. Exempelvis kan det tas för givet, att anledningen till att flickor slutar idrotta när de når puberteten, är att de inte är intresserade av idrott. I själva verket kanske de är intresserade, men inte har tillgång till de typer av idrott som de önskar eller får inte samma uppmuntran från sina föräldrar som pojkar får.

Uppmärksamheten borde riktas mindre till att hitta bevis för skillnader mellan könen och mer till vilka värden som manifesteras i könsskillnader och vad dessa används till (Bernard, 1974). I viss forskning på könsskillnader förefaller grundtesen vara att det manliga är "normen" och att syftet är att visa hur kvinnor avviker från denna norm. Problemet uppstår, i synnerhet i psykologisk forskning, när den manliga psykologin anses vara den normala, något som antyder att det kvinnliga psyket skulle vara "onormalt" eller "underlägset". Om kvinnor exempelvis inte deltar i friluftaktiviteter i samma utsträckning som män, betyder det då att de inte är lika naturintresserade som män eller att män är fysiskt starkare och därför deltar i högre grad? När forskningen tolkas på detta sätt tjänar den till att förstärka uppfattningen om kvinnors underordning. I fritidsforskningens termer innebär det att kvinnor ses som mindre starka, mindre aktiva och mindre tävlingsinriktade än män.

Ett annat problem med forskning på könsskillnader är att den ibland ignorerar eller skyler över viktiga skillnader inom gruppen män eller

inom gruppen kvinnor. Forskning som bygger på dikotomiska skillnader uppfattas som att alla män är lika och att alla kvinnor är lika. Men en enorm mångfald existerar bland bägge könen. Ålder är till exempel en viktig faktor. Ålder kombinerad med livssituation (civilstånd, sexuell läggning, familjesituationen, situationen på arbetsplatsen), klass och ras förefaller ha ett avgörande inflytande på fritiden även om det behövs mer forskning som utgår från denna hypotes.

Studiet av könsskillnader kan uppenbarligen påverkas av metodiska och begreppsliga skevheter. Forskning på könsskillnader bör sålunda användas med försiktighet. Hur begrepp definieras kan påverka resultaten, kontextuella faktorer kan påverka individuella beteenden, könsskillnader kan visa sig mindre absoluta än man trott, frekvensen av skillnader kan vara mycket mer användbar än matematiska genomsnitt (Bernard, 1974) och samma sorts beteende kan behandlas och definieras olika beroende på kön (exempelvis hon är aggressiv, han är bestämd). Från ett feministiskt perspektiv bör könsskillnader som upptäcks i all sorts forskning undersökas noga för att fastställa att de inte är betydelselösa, är tillfälligheter eller "olycksfall i arbetet". Inriktningen på forskningen om könsskillnader i fråga om fritidsvanor bör ställa sig frågan "varför" och undersöka sociala och kulturella faktorerens betydelse för att vara till någon nytta.

Nyckeln till en förståelse av kvinnors fritid ligger i att överväga hur stor betydelse könsskillnader har. Skillnader kan dela upp människor men den mångfald som uppstår med skillnader kan också berika livet. Skillnaderna kommer inte att försvinna, men det sätt på vilket skillnader behandlas i fritidsforskningen kan ändras i och med att kön används som en möjlig analytisk ram för vetenskapen. När vi undersöker skillnader måste vi försäkra oss om att inte se kön som den enda bidragande faktorn till skillnader. Skillnader mellan könen och inom en grupp av samma kön bör ställas mot ras, klass, etnicitet och andra faktorer. Könsskillnader enbart kan inte tjäna som den enda förklaringen till beteenden och förklarar inte vad mångfalden innebär vid studiet av fritidsvanor.

3.4 Att korrigera forskning om kvinnors fritid

För att nå feminismens mål måste steget bortom kritiken tas genom att adressera frågor hur forskning kan korrigeras så att den ger en mer meningsfull tolkning och förståelse av kvinnors erfarenheter, deras rättigheter samt den ojämlikhet och det förtryck kvinnor har mött. Nya

modeller och tillvägagångssätt för förståelsen av mänskliga beteenden, med kvinnor i fokus, bidrar till att bättre förstå kvinnors fritid.

För att feministisk forskning skall kunna verka korrigerande måste den vara reflexiv, handlingsinriktad och spegla vardagslivet (Fonow & Cook, 1991). Feminismens reflexiva karaktär kommer sig av att den måste reflektera över och kritiskt och analytiskt undersöka forskningsprocessen. Reflexiviteten innebär att ifrågasättande och ökad medvetenhet sker under forskningsprocessens, både hos den som forskar och hos den som utforskas, samt senare hos dem som tar del av forskningen.

Forskningens inriktning på handling är, som Lather (1991) hävdar, av centralt värde för den feministiska forskningen. Forskningen bör inte bara vara om kvinnor utan *för* kvinnor och inriktningen på offentlig politik och politisk handling bör beskrivas där det är relevant. De känslomässiga aspekterna av feministisk forskning bör också erkännas.

Omtanke och känslomässighet såsom de upplevs i vardagslivet kan inte borträknas från forskarens eller de utforskades perspektiv. Förståelse av individens ramar (containers) och vardagsupplevelser är nödvändig om vi skall kunna förbättra vår förståelse av kvinnors fritid. Fritid uppkommer inte i ett vakuum, utan sker hela tiden i samspel med familjeliv, arbete och skötsel av hemmet. Hur en individ definierar sig själv som kvinna kan också bero på hennes sexualitet, civilstånd, om hon har barn och andra identitetsfaktorer. Det essentiella är att inte utesluta kvinnor eller någon annan marginaliserad grupp från forskningen och i förlängningen inte heller från diskussioner om social förändring.

Skillnader måste tas med i beräkningen om vi ska kunna förstå makt och om vi skall kunna korrigeras sådant som diskriminering och ojämlikhet. Vi behöver blottlägga och ifrågasätta våra tidigare förståelser av kvinnor och könsskillnader så att individuella kvinnors och mäns liv kan förbättras. Resultatet kan innebära att vi, på ett professionellt eller personligt plan, avvisar skillnaders existens, eller hyllar skillnader, men utmanar deras centrala betydelse för samhällelig organisering. (Rhode 1990). Att bedriva forskning är bara den första delen av uppgiften att adressera olika fritidsvanors betydelse, för kvinnor och män och inom grupper av kvinnor.

3.5 Den feministiska förändringen av fritidsforskningen

Förändringen av fritidsforskningen är en följd av att feminismen erkänner alternativa frågeställningar och metoder. Förändringsprocessen innebär inte ett förespråkande av en speciell uppsättning feministiska metoder för fritidsforskning, utan söker ta itu med frågor som kan vara viktiga. Hur skulle vårt vardagsliv se ut om inte rasism, sexism eller klasstänkande existerade? Hur skulle ett forskningsprogram för fritidsforskning skapat av kvinnor se ut? Vilka värden skulle det ge uttryck för och vilka behov skulle tillgodoses? Behöver vi en feministisk fritidsforskning?

Feministisk forskning tillämpad på studiet av fritid är mer än bara forskning av god kvalitet. Skillnaden mellan en feministisk forskning och "vanlig forskning" är inriktningen på kvinnor och/eller att kön är kärnan i analyserna samt det slutgiltiga målet att åstadkomma social förändring. Den feministiska forskningen arbetar med könsfrågor relaterade till både kvinnor och män, men ser till att kvinnor inte ignoreras eller betraktas som avvikande. Kvinnoförtryck likväl som förtryck i andra former tas med i beräkningen i detta slags forskning. En annan av den feministiska fritidsforskningens särskiljande egenskaper är dess erkännande av kulturell mångfald hos de som studeras. Riktigt omdanande forskning kan inte bedrivas om man inte tar upp alla de sätt på vilka kvinnors liv är genomsyrade av ras, klass, ålder och andra identiteter.

Ursprunget till hur fritid har begreppsliggjorts kan komma att förändras under feministernas påverkan. Feministers studier såsom Bellas (1989; 1992) och Lenskyjs (1988) kan inte ignoreras eftersom de ifrågasätter förhållandet mellan arbete och fritid, två patriarkalt definierade begrepp. De problematiserar också den subjektiva definitionen av fritid som en upplevelse av frihet vilket ofta är irrelevant för kvinnor vars liv är centrerade till familjen. I synnerhet liberala feministerna menar att forskningslitteraturen om fritid ständigt behöver ses över för att man skall kunna avgöra om bevisen på könsskillnader har betydelse för huruvida jämlik tillgång till fritid kan uppnås. Huruvida det finns skillnader eller likheter torde i sig vara ointressant i jämförelse med vad dessa likheter eller skillnader kan betyda i ett större socialt sammanhang.

Vare sig det erkänns eller inte, konstrueras kön i våra individuella världar och i samhället. Att konstruera fritidsvanor fria från könsmissiga skevheter är omöjligt i ett samhälle som bygger på uppdelning efter

kön. När kvinnor studeras i förhållande till män, vilket är fallet i forskning på könsskillnader, kan slutledningarna bli helt annorlunda än när miljömässiga och kontextuella aspekter mer specifika för kvinnor (exempelvis kvinnors säkerhet eller rätt till fritid) tas med i beräkningen (Henderson et al., 1989). När fritid definieras och beskrivs bör både kvinnors och mäns upplevelser och erfarenheter såväl som det unika i kvinnors och mäns liv erkännas. Om den feministiska forskningen lyckas måste varje teori som hävdar att den är universell eller generell kunna förklara både kvinnligt och manligt beteende (Eichler, 1980).

3.6 Sammanfattning

Exakt vad erfarenheter av fritid är och vad de har för mening för olika kvinnor är svårt att definiera. Valfrihet och frihet från begränsningar eller hinder är viktiga delar av fritid. Den brist på frihet och de begränsade val som vissa kvinnor står inför i vardagen innebär att det är svårt för kvinnor att uppleva fritid. Kvinnors fritid existerar inte i ett socialt vakuum, utan fritidens sociala och fysiska sammanhang kan ses som ramar (containers) för fritid. Dessa sammanhang är olika för olika kvinnor och visar hur livssituationer, inklusive sådana faktorer som ålder, klass, ras, sexuell läggning, fysisk förmåga, civilstånd, om man har barn eller ej, samt yrke påverkar erfarenheter av fritid. Förståelse av betydelse och erfarenheter av fritid leder till en bättre förståelse av de fördelar kvinnor kan dra av att ha en meningsfull fritid.

Feministisk forskning erbjuder en utgångspunkt att undersöka betydelsen av kvinnors fritid. Många vinster har gjorts i studiet av kvinnors fritid, men luckor kvarstår, i synnerhet när det gäller att förstå mångfalden av kvinnors och flickors erfarenheter av fritid. Luckor uppstår också i omsättningen från teori till praktik. Den mängd metoder som kan användas för att förstå kvinnors erfarenheter i samhället är betydande. Forskning på kvinnors fritid får oss också att ytterligare förstå fritid i ett vidare perspektiv, genom att våra modeller för och teorier om fritid inbegriper kvinnor och andra traditionellt osynliga grupper. Ingen enda feministisk filosofi, teori eller metod existerar för att bedriva denna forskning, men en mångfald av infallsvinklar kan bidra till att kritisera, korrigera, och förändra samhället på sätt som kan leda till en förbättrad fritid för både kvinnor och män.

(Delar av denna artikel finns också publicerat i Henderson, K., Bialeschki, M., Freysinger V. (1996) *Both Gains and Gaps: Feminist Perspectives on Womens Leisure*. Venture Press.)

Referenser:

- Allison, M., & Duncan, M. (1987). Woman, work, and leisure: the days of our lives. *Leisure Sciences*, 9, 143 - 162.
- Bella, L. (1989). Women and Leisure: Beyond androcentrism. In E. Jackson & T. Burton (Eds.), *Understanding leisure and recreation: Mapping the past, charting the future*, (p. 151 - 180). State College, PA: Venture Publishing Co.
- Bella, L. (1992). *The Christmas imperative*. Halifax, Nova Scotia: Fernwood Publishing.
- Bernard, J. (1974). *Sex Differences: An overview*. New York: MSS Modular Publications, Inc.
- Bialeschki, M.D., & Henderson, K.A. (1986). Leisure in the common world of women. *Leisure Studies*, 5, 299-308.
- Bleier, R. (1988). Introduction. In R. Bleier (Ed.). *Feminist approaches to science* (pp. 1-18). New York: Pergamon Press.
- Deem, R. (1982). Women, leisure and inequality. *Leisure Studies*, 1, 29-46.
- Deem, R. (1986). *All work and no play? The sociology of women and leisure*. Milton Keynes, England: Open University Press.
- Deem, R. (1988). Feminism and leisure studies: Opening up new directions. In E. Wimbush & M. Talbot (Eds.). *Relative freedoms* (pp. 1-17). Milton Keynes, England: Open University Press.
- Deem, R. (1992). The sociology of gender and leisure in Britain - Past progress and future prospects. *Loisir et Société/Society and Leisure*, 15(1), 21-37.
- Dixey, R. (1987). It's a great feeling when you win: Women and bingo. *Leisure Studies*, 6, 199 - 214.
- Eagley, A.H. (1994). On Comparing women and men. *Feminism and Psychology*, 4, 513-522.
- Eichler, M. (1980). *The double standard*. New York: St. Martin's Press.
- Fonow, M.M., & Cook, J.A. (Eds.). (1991). *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as lived research*. Bloomington and Indianapolis, IN: Indiana University Press.
- Fonow, K.M. & Trillo, M. (1994, October). *The role of leisure in the cultural transition process for Central American Women*. Paper presented at the Leisure Research Symposium, Minneapolis, MN.
- Glancy, M. (1991). The androcentrism complex. In T. Goodale & P. Witt (Eds.). *Recreation and leisure: Issues in an era of change* (third edition), (pp. 413-428), State College, Pa: Venture Publishing Inc.

- Grady, K.E. (1981). Sex bias in research design. *Psychology of Women Quarterly*, 5, 628-636.
- Green, E., Hebron, S., & Woodward; D. (1990). *Women's leisure, what leisure?* London: Macmillan Education Ltd.
- Gregory, S. (1982). Women among others: Another view. *Leisure Studies*, 1, 47-52.
- Halpern, D.F. (1994). Stereotypes, science, censorship and the study of sex differences. *Feminism and Psychology*, 4, 523-540.
- Harding, S. (1986). *The science question in feminism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Harding, S. (1987). The instability of analytical categories of feminist theory. In S. Harding & J.F. Barr (Eds.). *Sex and scientific inquiry* (pp.283-302). Chicago: University of Chicago press.
- Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge?* Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hemingway, J.L. (1990). Opening windows on an interpretive leisure studies. *Journal of Leisure Research*, 22, (4), 303-308.
- Henderson, K.A. (1990a). Anatomy is not destiny: A feminist analysis of the scholarship on women's leisure. *Leisure Sciences*, 12, 229-239.
- Henderson, K.A. (1990b). Reality comes through a prism: Method choices in leisure research. *Loisir et Société/Society and Leisure*, 13(1), 169-188.
- Henderson, K.A. (1990c). The meaning of leisure for women: An integrative review of the research. *Journal of Leisure Research*, 23(4), 363-377.
- Henderson, K.A. (1991a). *Dimensions of choice: A qualitative approach to recreation, parks, and leisure research*. State College, PA: Venture Publishing Inc.
- Henderson, K.A. (1991b). The contributions of feminism to an understanding of leisure constraints. *Journal of Leisure Research*, 23 (4), 363-377.
- Henderson, K.A. (1994). Perspectives on analyzing gender, women, and leisure. *Journal of Leisure Research*, 25, 119 -137.
- Henderson, K.A., Bedini, L.A., & Hecht, L. (1994). "Not just a wheelchair, not just a woman". Self-identity and leisure. *Therapeutic Recreation Journal*, 28 (2), 73 -86.
- Henderson, K.A., & Bialeschki, M.D. (1991) A sense of entitlement to leisure as constraint and empowerment for women. *Leisure Sciences*, 12, 51-65.

- Henderson, K.A., & Bialeschki, M.D. (1992). Leisure research and the social structure of feminism. *Loisir et Société/Society and Leisure*, 15, (1), 63-75.
- Henderson, K.A., Bialeschki, M.D., Shaw, S.M., & Freysinger, V.J. (1989). *A leisure of one's own*. State College, PA: Venture Publishing, Inc.
- Henderson, K.A., & Rannels, J.S. (1988). Farm women and the meaning of work and leisure: an oral history perspective. *Leisure Sciences*, 10, 41-50.
- Henderson, K.A. & Shaw, S.M. (1994). Research on women, and leisure: Past, present, and future. In L. Barnett (Ed.), *Research about leisure: Past, present and future* (pp. 121-139). Champaign, IL: Sagamore.
- Hooks, B. (1989). *Talking back: Thinking feminist, thinking black*. Boston: South End Press.
- Howe, C.Z. (1993). Naturalistic research design: An interrelated approach to data collection and analysis. In M.J. Malkin & C.Z. Howe (Eds.), *Research in therapeutic recreation: Concepts and methods*. (pp. 235-254). State College, PA: Venture Publishing Inc.
- Jacklin, C.N. (1987). Feminist research and psychology. In C. Farnham (Ed.), *The impact of feminist research in the academy* (pp. 95-107). Bloomington, IN: Indiana Press
- Lather, P. (1991). *Getting smart: Feminist research and pedagogy with/in the postmodern*. New York: Routledge
- Lenskyj, H. (1988). Measured time: Women, sport, and leisure. *Leisure Studies*, 7, 233-240.
- Lott, B. (1985) The potential enrichment of social/personality psychology through feminist research and vice versa. *American Psychologist*, 40, 155-164.
- Messner, M.A., & Sabo, D.F. (Eds.) (1990). *Sport, men and the gender order: Critical feminist perspectives*. Champaign, IL: Human Kinetics.
- Peplau, L.A. & Conrad, A. (1989). Beyond nonsexist research. *Psychology of Women Quarterly*, 13, 379-400.
- Reinharz, S. (1992). *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.
- Rhode, D.L. (Ed.). (1990). *Theoretical Perspectives on sexual difference*. New Haven: Yale University Press.
- Richardson, D., & Robinson, V. (1994). Theorizing women's studies, gender studies, and masculinity: the politics of naming. *The European Journal of Women's Studies*, 1, 11-27.
- Shaw, S. M. The measurement of leisure: A quality of life issue. *Loisir et Société/Society and Leisure*, 7 (1), 91-107.

- Shaw, S.M. (1985). The meaning of leisure in everyday life. *Leisure Sciences*, 7, 1-24.
- Shaw, S.M. (1986). Leisure, Recreation, or free time? Measuring time usage. *Journal of Leisure Research*, 18, 177-189.
- Shaw, S.M. (1994). Gender, leisure and constraint: Towards a framework for the analysis of women's leisure, *Journal of Leisure Research*, 26, 8-22.
- Stanley, L. (Ed.). (1990). *Feminist Praxis: Research, theory, and epistemology in feminist sociology*. London: Routledge.
- Stanley, L., & Wise, S. (1983). *Breaking Out: Feminist consciousness and feminist research*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Tetreault, M.L. (1985). Feminist phase theory: An experience-derived evaluation model. *Journal of Higher Education*, 56, 364-384.
- Wearing, B.M., & Wearing, S:L. (1988). All in a day's leisure: Gender and the concept of leisure. *Leisure Studies*, 7, 111-123.
- Williams, J. (1977). *Psychology of women*. New York: W.W. Norton and C.

4 Kvinnors fritid i Storbritannien under 1990-talet: praktik och politik

Rosemary Deem

I denna artikel diskuterar jag hur feministisk forskning inom fritidsområdet har utmanat och utökat vår förståelse av fritid. Jag ska belysa hur strukturerna i engelska kvinnors fritid utanför hemmet ser ut, och i detta inkluderar jag tillhandahållandet av sådana fritidstillfällen (offentliga och privata), politiska åtgärder som har betydelse för kvinnors fritid och i vilken grad kvinnors fritid har påverkats av nedskärningar i de offentliga kostnaderna. Slutligen ger jag några förslag på hur en politik som underlättar för kvinnor att ha en fritid utanför hemmet skulle kunna se ut.

Otaliga försök har gjorts att komma med uttömmande definitioner av begreppet fritid, men jag tänker inte hänge mig åt några sådana övningar här. En fungerande definition kan helt enkelt sägas vara att "fritid för kvinnor" inymmer allt, vad som helst, som ger dem nöje, underhållning, avkoppling, egen tid, avbrott i vardagen och ett andningshål i den allt intensivare livsrytm som kvinnor menar att de lever i (Shaw 1996). I denna definition ryms olika typer av aktiviteter, allt ifrån idrott eller medlemskap i en klubb till sådant som kvinnors vänskap eller att gå ut och äta med familjen. Här görs inget antagande om att fritid och arbete, betalt eller obetalt, nödvändigtvis måste vara åtskilda från varandra. Fritid har ofta av lokala och centrala myndigheter behandlats som en avskild sfär i människors liv, en som kan tas om hand med separata handlingsprogram (Yule 1995). Det betyder emellertid inte att det alltid är det bästa sättet att förstå fritidspolitik, eftersom en mängd samhällsliga inrättningar såsom kommunikationer, polisen, socialpolitik, boende, hälsovård och utbildning har betydelse för kvinnors möjligheter till nöje, underhållning och avkoppling (Deem 1987).

4.1 Forskning om kvinnors fritid utmanar.

Feministisk forskning inom fritidsområdet har utmanat många antaganden som traditionella, manligt orienterade fritidsforskare haft om kvinnor och fritid. Jag ska nedan ge några exempel. Den feministiska forskningen har således visat att kön inte endast är ännu en variabel som ska läggas till multivariatanalyser vid sidan av sådant som yrke och utbildningsnivå, utan att det handlar om en mångfacetterad uppsättning relationer, identiteter och ideologier som svårligen kan innefattas i essentialistiska definitioner av kön där fasta gränser dras mellan kvinnor och män och mellan maskulinitet och femininitet (Deem 1986; Wimbush och Talbot 1988; Green, Hebron et al. 1990).

Vidare har feministisk forskning försökt väga in betydelsen av andra faktorer som social klasstillhörighet, etnicitet, "ras", ålder, sexuell läggning, kulturellt kapital och handikapp i kvinnors upplevelse av fritid. Feministisk forskning hävdar inte att kön alltid är den avgörande, bestämmande faktorn för dessa upplevelser, utan det är snarare så att mångfald och skillnader erkänns och hyllas. Men det finns samtidigt en medvetenhet om att kvinnor som grupp(er), och inte bara enstaka kvinnor, kan känna av grundläggande brister och tillkortakommanden (Scraton 1994).

Vissa traditionella fritidsforskare har betraktat fritid som oupplösligen kopplat till förekomsten av lönearbete. Feministiska forskare har med andra utgångspunkter kunnat påvisa att det finns starka samband mellan fritid och obetalt arbete, såsom hemarbete, vård av barn, sjuka och gamla (Deem 1986; Wimbush och Talbot 1988; Green, Hebron et al. 1990). Traditionell, "malestream", fritidsforskning har också hävdat att kön antingen inte är av någon större betydelse för studier av idrott, eller att idrott är ett manligt reservat. Feministisk, viktig, historisk forskning har emellertid tagit fram kunskap både om kvinnors kamp för rätten att få delta i idrott och om den glädje som kvinnor finner i ett sådant deltagande (Hargreaves 1994).

Fritidsforskare har i och för sig dragit nytta av den forskning som bedrivs inom "cultural studies", där tonvikten läggs på konsumtion och livsstil (Tomlinson 1990), men det är feminister som i detalj har undersökt på vilket sätt som konsumtion i sig är könsrelaterad (Gray 1992; Martens 1995a). På senare tid har feministiska forskare intresserat

sig för på vilket sätt som begreppen tid, rum och plats är könade¹, d.v.s. hur de är bärare av en könsmässig dimension (Massey 1994; Adam 1995). Dessa analyser har visat sig mycket värdefulla för förståelsen och konceptualiseringen av kvinnors fritid, t.ex. i undersökningar av i detta sammanhang problematiska begrepp som att ha "tid över" och semester. (Deem och Tinkler 1995; Deem 1995; Deem 1996). Slutligen har feministisk forskning visat att kön och ideologiska uppfattningar om könsrelationer har utövat ett betydande inflytande på beslutsprocessen i lokala myndigheters fritidspolitik (Yule 1992; Yule 1995).

4.2 Fritid utanför hemmet

Att undersöka kvinnors fritid.

Att undersöka kvinnors fritid är inte okomplicerat, vilket delvis beror på att fritid (till skillnad från idrott) inte har en stark ställning i brittisk politik. Karaktäristiskt nog har fritid varit en angelägenhet för lokala myndigheter med bristande resurser, eller för privata entreprenörer.

Det finns huvudsakligen fyra källor med relevanta data, som forskningen om kvinnors fritid i Storbritannien kan använda sig av. Den första av dessa utgörs av resultaten från ett projekt som jag genomförde under tidigt åttiotal i Milton Keynes, ett nybyggt samhälle i södra England mellan London och Birmingham. Inom projektet genomfördes enkäter, deltagande observation, fördjupade studier av utvalda grupper samt intervjuer. Totalt omfattade projektet 800 kvinnor. (Deem 1986; Deem 1990). Den andra är en studie som bygger dels på en omfattande undersökning och dels ett antal djupintervjuer med enskilda kvinnor. Projektet genomfördes av tre forskare från Sheffield Hallam University under mitten av åttiotalet i Sheffield, en stor industri- och handelsstad i norra England, (Green, Hebron et al. 1990). Den tredje källan härrör från offentlig statistik och bygger framförallt på den årliga brittiska allmänna hushållsundersökningen ("British General Household Survey"), där intervjuer baserade på frågeformulär genomförs med ett tvärsnitt av brittiska hushåll (Office of Population 1993). Även annan offentlig

¹Det engelska begreppet "gendered" har av svenska kvinnoforskare översatts på olika sätt. Uttrycket "könad" används av företrädare för exempelvis sociologi, teologi och filosofi medan historikern Yvonne Hirdman föredrar "genusformerad". Tanken är att till synes könsneutrala begrepp och förståelser är färgade av kön, att deras mening är könsbestämmd.

statistik ingår (Central Statistical Office 1995a; Central Statistical Office 1995b). Den fjärde källan utgörs av forskning som bedrivs vid Henley Centre for Forecasting. Där görs undersökningar om både nutida och framtida trender inom fritid (Henley Centre for Forecasting 1992). Uppgifterna från dessa undersökningar motsäger ibland andra offentliga statistiska källor, vilket kan bero på att deras insamlingsmetoder är annorlunda och att de vanligtvis bygger på mindre grupper än de gängse. Det finns förutom dessa fyra huvudkällor dessutom många kvalitativa studier som gjorts av individuella forskare och slutligen kan också nämnas att viss forskning på idrottsområdet utförs av det statligt finansierade Sports Council.

Med vem delar kvinnor sin fritid?

Den bild av kvinnors fritid som framträder ur dessa stora material är komplex. Kvinnors fritid äger rum i en mängd olika sammanhang: heterosexuella pars fritid (där kvinnors individuella intressen kanske, eller kanske inte, beaktas); familjebaserad fritid (vilket inbegriper partner, barn och andra eventuella släktingar i beroendeställning); enbart kvinnors fritid, vilket inkluderar lesbiska par, kvinnliga vänner och släktingar och även ensamma kvinnor. Det skulle kunna vara frestande att beskriva bara den sista kategorin fritid, "enbart kvinnors fritid", som kvinnors fritid, men detta skulle innebära att man missar många av de källor som kvinnor har till nöje, underhållning, socialt umgänge och avbrott i rutinen. Ett problem för feministisk forskning som vill studera kvinnors fritid även i de andra kategorierna är emellertid att offentlig statistik ännu inte svarar mot feministiska forskares krav och behov. Det betyder att medan individuella aktiviteter ofta redovisas efter kön, är detta sällan fallet när det handlar om aktiviteter där par eller hela hushåll deltar. På liknande sätt har man i offentliga undersökningar inte alltid insett att könsrelationer, snarare än könstillhörigheten i sig, formar de svar som kvinnor och män kan ge på de frågor som ställs. Exempelvis kan en man som går och simmar säga att han gör detta för sig själv eller med en vän, medan en mor kanske följer med sina barn till simhallen och att det är barnens, snarare än hennes eget, simmande som kommer i första hand.

Kvinnor som fritidskonsumenter

Aktiviteter kan i sig själva delas upp i flera kategorier. Många av de

aktiviteter som brittiska kvinnor deltar i utanför hemmet tillhandahålls inte av den offentliga sektorn, medan vissa aktiviteter delvis är beroende av en blandning av privata tjänster och offentliga tjänster som exempelvis kollektiva färdmedel eller gatubelysning. Kvinnor är ofta flitiga konsumenter av sådant som kläder, tidskrifter (veckopress och liknande) och skivor. Följaktligen är konsumentbaserade aktiviteter som att shoppa extremt populärt bland kvinnor i alla åldrar, även om vad och var de handlar kan variera väldigt mycket (Shields 1992; Shildrick 1995). Denna slags shopping på fritiden är vanligen åtskild från att handla mat och annat som rör hushållet. "Att shoppa" är inte alltid något som är åtkomligt för dem som har låg inkomst, såvida det inte innebär att man tittar mer än man köper. Även de som är handikappade får svårigheter med denna aktivitet då stora köpcentra utanför stadskärnorna i växande grad har ersatt affärer belägna i städer och byar. Denna trend försöker man emellertid bryta genom att ändra i de statliga reglerna för byggnadslov.

En annan konsumentaktivitet, som huvudsakligen tillhandahålls av privata inrättningar, är att gå ut och äta, vilket kvinnor verkar göra i något mindre utsträckning än män (Henley Centre for Forecasting 1992). Martens och Wardes senaste forskningsresultat indikerar att även då heterosexuella par går ut och äter, är motiveringen för och meningen med denna aktivitet påverkad av könsrelationer, inklusive deras arbetsdelning vid matlagning i hemmet (Martens 1995a; Martens och Wade 1995a; Martens och Wade 1995b). Ytterligare ett exempel på en konsumentaktivitet är att dricka alkohol, fastän forskningsresultaten från Milton Keynes och Sheffieldstudien visar att kvinnor, ensamma eller i sällskap med andra kvinnor, inte känner sig väl till mods i barer där majoriteten av kunderna är män (Deem 1986, Green et al 1990). I Sheffieldresultaten noterades också att män ofta upplever obehag då deras kvinnliga partner besöker platser där alkohol serveras, vare sig de är ensamma eller tillsammans med andra kvinnor. Män kan motarbeta att kvinnor dricker alkohol utanför hemmet, inte bara på grund av omsorg för deras säkerhet, utan ibland även för att utöva kontroll över kvinnligt sexualbeteende, då män ofta ser alkohol och sexuell aktivitet som intimt förknippade. Män besöker fortfarande pubar och barer i högre utsträckning än kvinnor (Central Statistical Office 1995b), även om trendforskningen från Henley Centret gör gällande att detta håller på att förändras (Henley Centre for Forecasting 1992).

Övriga aktiviteter som kvinnor deltar i är dans av alla sorter, att besöka klubbar, att spela bingo (något som till stor del varit en kvinnodominerad aktivitet och som ibland organiseras av organisationer knutna till den offentliga sektorn, även om den till största delen är

kommersiell), att besöka muséer, slott och herrgårdar, nöjesparker och andra turistmål, att åka på semester, gå på konsert, teater och bio. Kvinnor tar del i vissa av dessa aktiviteter i något lägre grad än män enligt resultat från Henley Centre (Henley Centre for Forecasting 1992). Frekvensen och innebörden av dessa aktiviteter varierar emellertid kraftigt mellan olika kvinnor. För att ge ett exempel på detta, gick således två tredjedelar av alla brittiska kvinnor på bio under 1994 (Central Statistical Office 1995a), men många av dem gjorde detta endast ett fåtal gånger. Klasskillnader märks väldigt tydlig i vissa aktiviteter - medelklassmänniskor har exempelvis en högre benägenhet att gå på opera eller teater - och vi vet heller inte alltid om kvinnor deltar i dessa aktiviteter för att de själva önskar det eller på grund av att de känner ett krav på sig att följa med andra.

Både Sheffield- och Milton Keynesstudierna visade på ett brett spektrum av motiveringar för och meningar med olika aktiviteter (Deem 1986, 1990, Green et al 1990). Även om kvinnor i båda dessa studier menade att fritid delad endast med andra kvinnor gav dem speciellt mycket av fröjd och underhållning, betyder inte detta att aktiviteter som utövas av par eller i större blandade sällskap saknar dessa kvaliteter.

Ålder är ibland också en avgörande faktor för vad som görs - yngre kvinnor går på bio och äldre kvinnor spelar bingo medan småbarnsmödrar inte tar del i lika många aktiviteter utanför hemmet som kvinnor med något äldre barn eller kvinnor utan barn gör.

De flesta av de aktiviteter som hittills diskuterats ingår i ett kommersiellt utbud, även om kulturbaserad fritid, som teater och musikuppträdanden, delvis är statligt subventionerad och muséer ofta är statligt ägda.

Kvinnor använder sig även, både ensamma och tillsammans med andra familjemedlemmar som barnen, i mycket hög grad av offentligt ägda tillgångar som exempelvis städernas parker och bibliotek (Worpole 1995). I synnerhet biblioteken ger ofta tysta, lugna och skyddade platser för ensamma kvinnor (Worpole 1995). Nedskärningar i offentliga kostnader som gjorts under senare tid har emellertid inneburit att parkerna blivit mindre säkra och sämre underhållna och att biblioteken har färre nya böcker och att öppettiderna har begränsats. Den popularitet som dessa inrättningar har, verkar ha underskattats av dem som letat efter möjliga nedskärningar, i synnerhet som parker och bibliotek är relativt billiga i jämförelse med underhållskostnaderna för fritidsanläggningar.

Kvinnor och idrott

Även om en del kvinnor som tävlingsidrottare och i detta upplever stor tillfredsställelse utgör en minoritet bland alla kvinnor (Hargreaves 1994), så deltar ändå kvinnor ofta i olika idrottsaktiviteter som att promenera (den populäraste aktiviteten vad gäller kvinnor *såväl* som män), simma, motionsträna eller utöva yoga och att cykla. Alla dessa är relativt billiga aktiviteter, som inte kräver speciella utrustningar, som inte är tävlingsinriktade och som är lättillgängliga (Office of Population 1993; Central Statistical Office 1995a; Central Statistical Office 1995b). Lokala myndigheter står ofta för de nödvändiga anläggningarna, såsom simbassänger, fritidscentra, cykel- och gångvägar och tillgänglighet till sporthallar i lokala skolor och gymnasier. Vissa lokala myndigheter har även försökt att speciellt uppmuntra och stödja idrottsaktiviteter för äldre och handikappade kvinnor, samt kvinnor från etniska minoriteter. En stor kampanj som syftade till att uppmuntra ett större kvinnligt deltagande i idrott genomfördes under tidigt nittiotal av brittiska Sports Council, vilket till stor del var beroende av påverkan från feministiska idrottsforskare (White 1995). Att cykla på fritiden är vanligtvis privatfinansierat, men hur attraktivt det upplevs beror främst på vilka cykelvägar som gjorts iordning lokalt. En ideell organisation, Sustrans, mottog nyligen ett stort bidrag från det statliga lotteriet ("National Lottery") för att planera och anlägga ett nationellt nätverk av cykelvägar; men projektets framgång är till stor del beroende av de lokala myndigheternas samarbetsvilja. Att promenera är en privat aktivitet, men möjligheterna till detta ökas ofta genom delvis offentligt, delvis ideellt skött underhåll av gångvägar i både stads- och landsbygdsområden. Deltagande i idrott sjunker ofta med åldern, kvinnor under 24 år är mest aktiva och kvinnor över 60 år är minst aktiva. Det är emellertid viktigt att man inte skapar stereotypa uppfattningar som att äldre kvinnor inte skulle kunna delta i alla slags aktiviteter (Wearing 1995). Klasstillhörighet och yrke är också viktiga. År 1994 hade yrkesarbetande medelklasskvinnor det högsta deltagarantalet i idrott (Central Statistical Office 1995a).

Ideella organisationer

Det finns aktiviteter utanför hemmet som bygger på engagemang i en rad ideella organisationer, allt ifrån religiösa grupper till välgörenhetsorganisationer. Under 1993 låg kvinnors medlemskap i religiösa organisationer högst, medan ett betydligt lägre procenttal gällde

miljögrupper, politiska partier och förgreningar av the Women's Institute eller Townswomen's Guild. Kvinnogrupper och feministiska organisationer hade det lägsta medlemstalet av alla, endast två procent av alla de tillfrågade kvinnorna tillhörde sådana organisationer (Central Statistical Office 1995a). Vissa ideella organisationer som sysslar med att samla in pengar till välgörenhet mottar små offentliga bidrag men mycket av det arbete som utförs i denna sektor ersätter nuförtiden arbete som förr sköttes av avlönade offentliganställda (till exempel vård av sjuka och äldre).

Vuxenutbildning

Ett annat område inom vilket kvinnors fritid utspelar sig är vuxenutbildningen där kurser som inte är yrkesinriktade sedan länge har dominerats av kvinnor och där de flesta av dessa fritidsbetonade kurser fortfarande tillhandahålls av lokala myndigheter, skolor och gymnasier. Milton Keynesstudien visade att dessa kurser inte bara var en grund för inläring, utan också lika mycket för vänskap, nöje och avkoppling (Deem 1986; Deem 1992; Deem 1993). Under 1993 och 1994 gick ungefär tio procent av alla kvinnor på någon icke yrkesinriktad kurs (jämfört med fem procent av männen) och kvinnor med tjänstemannaryrken dominerade (Central Statistical Office 1995a).

Kvinnors fritid - offentliga och privat

Vi har sett att kvinnor i Storbritannien deltar i en mängd olika fritidsaktiviteter utanför hemmet. Många av dessa aktiviteter, om än inte alla, finns tillgängliga genom privata initiativ och kan därför bara disponeras av kvinnor som är ekonomiskt sett relativt välbeställda. Vissa privatfinansierade aktiviteter som att cykla och promenera är emellertid åtminstone delvis beroende av ett offentligt tillhandahållande av stigar och vägar. Den fritidsverksamhet som erhåller offentliga medel, till exempel i form av fritidsanläggningar, simbassänger, parker, bibliotek eller vuxenutbildning, är oftast mer lokalt tillgänglig än sådan fritid som är privatfinansierad. Lokal tillgänglighet är speciellt viktig för kvinnor, som till stor del bär ansvaret för hemmet, har lite tid och liten tillgång till andra transportmedel än att gå, cykla eller åka buss. Detta är ännu viktigare för dem som har begränsad rörelsefrihet beroende på svag hälsa eller handikapp. Även om så många som 53 procent av alla kvinnor hade körkort mellan 1991 och 1993, bör detta jämföras med att

81 procent av männen hade det under samma tid. Jag fann dessutom i min Milton Keynesforskning att även de kvinnor som hade körkort inte nödvändigtvis hade tillgång till bil (Deem 1986). Omfattningen av offentligfinansierad fritid har minskat drastiskt till följd av budgetnedskärningar, marknadsanpassning av praktiskt taget all offentlig service från bostäder till utbildning, utvecklingen av nya styrelseformer inom offentlig verksamhet och försök att introducera en "företagskultur" inom dessa organisationer (Keat och Abercrombie 1991; Clarke, Cochrane et al. 1994; Deem, Brehony et al. 1995). Klart är att den grad till vilken kvinnors fritid påverkas av förändringar inom den offentliga sektorn och åtgärder för ökad privatisering och marknadsanpassning av offentliga tjänster, är värd att vidare utforskas.

4.3 Den politiska innebörden av kvinnors fritid

Politisk prioritering

Kvinnors fritid har aldrig varit en större politisk fråga i Storbritannien, varken för de lokala eller centrala myndigheterna eller för de flesta politiker. Fritid i sig är faktiskt ingen fråga som anses politiskt viktig. Yules studie av två lokala myndigheter visade att få förtroendevalda ville vara ledamöter i fritidkommittéer och de ansåg inte heller att området skulle prioriteras politiskt (Yule 1995). Hennes forskning indikerade att många ledamöter och en del tjänstemän hade traditionella åsikter om könsroller och att dessa påverkade utformningen av fritidspolitik. De få som var medvetna om feministiska idéer fick sällan tillräckligt stöd och de sågs ibland med misstänksamhet av andra tjänstemän och ledamöter. Kvinnor är inte en grupp i samhället som är benägen att orsaka politisk oreda och därför har mycket litet påtryckningar utövats, förutom av feminister, för att något specifikt ska göras för att underlätta kvinnors fritid. Under 1980-talet inkluderade dock flera Labourstyrda lokala myndigheter frågan om kvinnors fritid i program som var inriktade på att förbättra kvinnors liv. Dessa myndigheter existerar antingen inte längre (som i fallet Greater London Council), eller så har de fått sina medel så drastiskt minskade, att deras initiativkraft till stor del försvunnit. Den centrala regeringen menar att fritid är en privat aktivitetssfär, som bör lämnas åt enskilda individer, så länge som de håller sig inom lagens gränser. Regeringen har endast visat intresse för områden där fritid, eller snarare deltagande i

idrottsaktiviteter, verkar ha en menlig inverkan på hälsa och kondition (vilket i sin tur påverkar kvinnors möjlighet att vara "bra mödrar"). Den nya doktrinen om konsumentens valfrihet förstärker detta budskap och de som stödjer privatisering hävdar att det är viktigt för individer och hushåll att ta ansvar för den egna välfärden och inte vara beroende av statlig inblandning (Saunders 1993). De ramar inom vilka självständighet uppmuntras kan emellertid variera från total privatisering, över en blandning av offentlig subventionering och privata initiativ, till en omfattande offentlig verksamhet utan underliggande förmyndaraktig ideologi.

Definitioner av fritidspolitik

Brittiska politiker arbetar ofta, som Yules studie visar, med en smal definition av fritid och följaktligen är deras idéer om vad fritidspolitik innebär begränsad. Detta uppenbaras bland annat i insamlandet av uppgifter om kvinnors och mäns fritidsvanor. Den officiella statistiken, som jag byggt några av mina beskrivningar av kvinnors fritid i dagens Storbritannien på, är mycket användbar för att ge en allmän bild av vad kvinnor gör. Men den ger väldigt lite information om de underliggande betydelserna av de fritidsstrukturer som beskrivs. Som jag visade tidigare i denna artikel, har feministiska forskare i hög grad bidragit till diskussioner om vad fritid innebär. Deras arbete indikerar att kvinnors fritid, även om den är varierad och mångskiftande, påverkas av könsrelationer och rådande könsideologier som finns i hemmet och på arbetsplatser, där mansdominerade strukturer och antaganden styr beslut och sätter gränser för vad kvinnor kan och inte kan uppnå. Kvinnors fritid påverkas också av individens yrkesmässiga och personliga livshistoria och av sexualitet och sexuell läggning. Andra centrala faktorer i detta sammanhang är förekomsten eller avsaknaden av barn eller vuxna i beroendeställning, arbetsdelningen av hemarbetet (där mycket rutingöra och återkommande sysslor åläggs kvinnor), den ekonomiska situationen, tillgång till kommunikationer och kulturellt (informations-) kapital (Bourdieu 1987). Många kvinnor i Sheffieldstudien uppgav att rädsla för den personliga säkerheten eller ängslan för sexuella trakasserier från män hindrade dem från att delta i vissa fritidsaktiviteter utanför hemmet (Green et al. 1990). 1994 års brittiska kriminalitetsundersökning ("British Crime Survey") visade att kvinnor var oroligare än män för att de skulle falla offer för brott. Rädslan för våldtäkt var framförallt för yngre kvinnor den dominerande oron (Central Statistical Office 1995a). Naturligtvis innebär inte detta

att kvinnor saknar upplevelser av tillfredsställelse i sina liv och på sin fritid, eller har nöje av aktiviteter där både män och kvinnor deltar (Rojek 1995). Möjligheten att kunna använda fritid som en form av motstånd mot dominerande könsideologier skall heller inte uteslutas (Wearing 1992; Wearing 1995). Även om alla de faktorer som kan verka begränsande på kvinnors fritid tar sig uttryck i etnicitet, "ras", socialgrupp, ålder och handikapp, indikerar omfattningen av de vanligtvis upplevda begränsningarna och de frigörande faktorerna att vi inte bör gå för långt vad gäller idéer om kvinnlig särart och mångfald (Scraton 1994; Deem 1995; Deem 1996).

Förutsättningar för politiska handlingsprogram om kvinnors fritid

Varje handlingsprogram för fritid som bara utgår från själva faciliteterna eller aktiviteterna är alltför begränsat. För att kunna uppleva fritid måste kvinnor känna ett slags berättigande och välbefinnande, en känsla av samhörighet och att de har medborgerliga rättigheter, rätt till demokratiskt tillhandahållen offentlig service som svarar mot deras behov och till privata anläggningar där man förstår kvinnor och värderar dem som kunder. Slutligen behöver de kunna känna sig trygga på offentliga platser. Sålunda bidrar så skilda politiska faktorer som socialpolitikens utformning av föräldraledighet, barnomsorg, social service och bidrag, bostadspolitik, polisiär verksamhet i städer och mindre samhällen, utformningen av gator och vägar, tillhandahållande av cykel- och gångvägar, inriktning och omfattning av hemtjänst och hemsjukvård (i Storbritannien tvingas ofta kvinnor och vissa män att ställa upp som oavlönade långtidsvårdare), utbildning och sjukvård av god kvalitet etc., till kvinnors välbefinnande och möjligheter till fullvärdiga liv. Om socialpolitik och offentlig verksamhet är alltför illa strukturerade, med alltför liten hänsyn tagen till kvinnors angelägenheter och intressen och med mer tonvikt lagd på ideologiska än praktiska frågor, påverkas kvinnors livsstilar dramatiskt.

De offentliga nedskärningarnas effekter på kvinnors fritid

I Storbritannien börjar man nu känna av konsekvenserna av nedskärningar i de offentliga utgifterna och den nya synen på offentlig sektor. Nedskärningar i välfärdssystemen och rationaliseringar inom sjukvården påverkar kvinnors förmåga att finna tillfredsställelse i arbetet och på fritiden, speciellt om de har dålig hälsa, är fattiga, tillhör etniska

minoritetsgrupper eller har ett handikapp. Den ekonomiska och känslomässiga attacken på ensamstående mödrar är ett exempel på en begränsande offentlig politik. Kvinnor lever i allmänhet längre än män. Äldre kvinnor har därför i högre grad påverkats av nedskärningar i den äldreomsorg som gäller servicehus, bostadsanpassningar och hälsovård, vilket har en mycket negativ inverkan på gamla kvinnors möjligheter till nöje och tillfredsställelse. För unga mödrar är barnomsorg viktigt för deras möjligheter till arbete, att ha fritid och en god mental och fysisk hälsa. Största delen av barnomsorgen för barn under fem år och fritidsverksamheten för barn över fem år, finansieras privat och regeringens försök att utöka antalet daghemsplatser har byggt på nuvarande resurser och inte på nya. Ansvar och bekymmer för barnomsorg utgör en betydande begränsning för kvinnors deltagande i fritidsaktiviteter, även om barn naturligtvis kan vara en enorm källa till glädje, i ett samhälle där arbetsgivare och regering är motvilliga att erkänna andra uppgifter för fäder än att vara ekonomiska försörjare.

Även om anställda kvinnor ofta arbetar färre timmar än män, visar undersökningar att de har mindre fri tid än män (Henley Centre 1992). Även om kvinnors avlönade arbetstimmar sannolikt är mindre fasta än mäns, är denna flexibilitet mera till för att tillgodose arbetsgivarens behov, än kvinnornas egna. Arbetstiderna är ofta förlagda till obekvämt arbetstid, såsom det utbredda öppethållandet på söndagar inom detaljhandeln, där man använder sig av kvinnlig arbetskraft, sedan regleringar av öppethållande nyligen liberaliserats. Dessa arbeten ger ofta inte de heltidsanställdas förmåner såsom semester, lönehöjningar och chanser till befordran. Som Shaw har visat är kvinnor mer benägna än män att klaga på den allt intensivare livsrytmen. De är också mer benägna att vara rädda för att förlora sina jobb, vilket gör att de arbetar ännu hårdare, och därmed höjer sin stressnivå ytterligare (Shaw 1996). Arbetslösa kvinnor möter oftast ingen offentlig sympati på samma sätt som manliga arbetslösa och de går ofta miste om bidrag om deras partner fortfarande har arbete.

Politik som syftar till sjukvård i hemmet (sjukhusen bedöms nu efter hur fort deras patienter lämnar dem, inte efter huruvida dessa är i form att göra det) av svaga äldre och av dem med svåra mentala och fysiska handikapp, förutsätter ofta en kvinna med obegränsade resurser och tid, som gratis utför det slags sjukvårdsarbete som tidigare utförts av den offentliga sektorn. Kollektiva färdmedel har avreglerats, fler privata företag än offentligt ägda tillhandahåller nu denna service. I vissa områden har detta fungerat bra, men i andra har antalet turer och rutter minskat och biljettkostnader ökat. Järnvägarna håller nu på att privatiseras vilket sannolikt kommer att leda till högre priser, färre tåg,

färre stationer och mer oro för säkerheten, samt till en ökning av antalet obemannade stationer, platser där kvinnor känner sig otrygga om nätterna. Det är huvudsakligen kvinnor och barn som använder sig av kollektiva färdmedel till och från arbetet och på fritiden. För kvinnor som inte har körkort eller tillgång till bil, blir det med andra ord ännu svårare att ta sig fram. Polisövervakningen i stads- och landsortsområden har skurits ned och denna övervakning sker nu till största delen per bil. Kvinnor som förut kände sig otrygga känner sig nu ännu mer sårbara i städerna eller på mörka småvägar på landet.

Utbildningssystemet har omstrukturerats och förändrats i syfte att åstadkomma ökad valfrihet och effektivare undervisning. Att välja skola är emellertid ofta en börda. Det beror bland annat på den korta tid som ges för detta val. Särskilt bekymmersamt är detta för placering av barn med speciella behov, eftersom det då ofta krävs beslut av specialist. Till detta läggs också de ibland långa resorna, eftersom barnen inte längre går i de lokala skolorna. Allt detta faller oftast på mödrarnas lott (David, West et al. 1994,; Wilkinson 1995). Skolor och gymnasier, som nyligen erhållit ett (delvis skenbart) ekonomiskt självstyre (Deem et al. 1995), är nu mer intresserade av att ha fritidslokaler och kurser som är ekonomiskt lönsamma, än av att se till det lokala områdets behov. De söker snarare efter utmärkelser för effektivitet än för en verksamhet som skapar glädje. Stöd till grupper som äldre kvinnor, handikappade, kvinnor från etniska minoritetsgrupper eller arbetslösa kvinnor försvinner också i snabb takt. Kvinnor är, i egenskap av att vara de största konsumenterna av icke yrkesinriktad utbildning (utöver grundskolenivån), bland de största förlorarna. De lokala myndigheter som tillhandahåller andra sorters fritidsfaciliteter såsom simbassänger, parker och bibliotek är pressade att privatisera dessa. Privatiseringen innebär att verksamheten i och för sig får kosta mer, men de ökade kostanderna tas ut av användarna och därmed begränsas användargrupperna. Myndigheterna kan också välja att begränsa aktiviteterna till en så pass låg nivå att de blir svårtillgängliga. Därmed minskar efterfrågan till den grad att det tolkas som att det inte finns något behov av anläggningen. Vi har sett att kvinnor är de som använder sig mest av dessa anläggningar i sin närmiljö.

De som stödjer privata, snarare än offentliga lösningar, hävdar att detta är effektivare och svarar bättre mot konsumenternas behov. I vissa fall stämmer detta, även om privata lösningar ofta är dyrare, som exempelvis den privata hälsovården. Men i många fall förstärker privatisering den sociala och ekonomiska, liksom den könsmissiga, skiktningen av befolkningen. "Marknaden" är en ideologi lika mycket som ett verkligt fenomen. Den kan manipuleras av politiker och

affärsmän. Valfriheten på marknaden bestäms ofta av pengar och/eller kulturella tillgångar (Ball 1994; Kenway 1995). Privata initiativ inom fritidsområdet är naturligtvis viktiga och har alltid varit det i Storbritannien. Viss offentlig service måste dock behållas. I synnerhet gäller detta service till svagare grupper och vissa offentliga tjänster som alltid kommer att behöva subventioneras och handhas av människor som svarar inför demokratiskt valda församlingar. Att upprätthålla detta, att inte privilegiera konsumism på bekostnad av samhällsanda, är fortfarande kännetecknet för ett civiliserat och demokratiskt samhälle.

4.4 Avslutning

I denna artikel har jag undersökt hur feministiska forskare bidragit till studiet av kvinnors fritid. Jag har diskuterat strukturerna i offentligt och privat finansierad fritidsverksamhet utanför hemmet och hur engelska kvinnors upplever detta, samt de politiska åtgärder som påverkat kvinnors fritid. Jag hävdar att om fritidspolitiken skall kunna främja kvinnors liv och livsstilar utan att motarbeta fria val eller skapa beroendeförhållanden, måste den gå utöver det som bara handlar om att tillhandahålla materiel, service eller anläggningar. I Sverige har mycket av efterkrigstidens offentliga och socialpolitiska program varit radikalare i fråga om kvinnor, arbete och föräldraskap än i nästan något annat västerländskt land, även om jag är medveten om att politiska förändringar och lågkonjunktur under senare tid har påverkat vissa av dessa. Kvinnors (och mäns) val av fritidsaktiviteter är ofta djupt personliga och individuella och vissa av dem är mer lämpade för privata lösningar (såsom affärscentra, skivor, biografier och nattklubbar). Andra sysselsättningar och intressen kan kräva en blandning av privata och offentliga initiativ eller någon form av samarbete. Möjligheten att promenera och att cykla är två exempel på detta. All fritid påverkas emellertid av ett lands grundläggande socialpolitik och av kvaliteten på tjänster inom omsorg, polisiär verksamhet, hälsovård och utbildning. Detta är den infrastruktur inom vilken arbete och fritid, glädje och sorg, rutin och avbrott, välmående och sjukdom, existerar. För att travestera Karl Marx: kvinnan skapar sin fritid men inte utifrån fria val.

Den offentliga service som ges till kvinnor måste utgå från kvinnors verklighet i en given kontext och i enlighet med den miljövänliga fritidsstil som många kvinnor har. Den skall skapa möjligheter till en fritid som är säker, trygg, lokal, varaktig, flexibel, familjevänlig, samt billig och svara mot samhälleliga behov och önskemål sprungna ur demokratiska frågor och svar. Dessa tjänster och miljöer kan delvis

finansieras av den privata sektorn, men endast i enlighet med de riktlinjer och ordningar som utgår från användaren och från demokratiskt fattade beslut. Inom ett sådant system är kvinnor fria att göra sina egna val av fritidsaktiviteter, på ett sätt som främjar individuell frigörelse och egenmakt. Det är en dröm, men den är möjlig att realisera. Framåt mot det tjugoförsta århundradet och ett firande av mångfalden i kvinnors liv och fritid!

Referenser:

- Adam, B. (1995). *Timewatch: the social analysis of time*. Cambridge, Polity Press
- Ball, S. (1994). *Education Reform: a critical and post-structuralist approach*. Buckingham, Open University Press.
- Bourdieu, P. (1987). *Distinction*. London, Routledge.
- Bourdieu, P. (1987). "What Makes A Social Class? On the theoretical and practical existence of groups". *Berkeley Journal of Sociology* XXXII: 1 - 17.
- Central Statistical Office (1995a). *Social Focus on Women*. London, HMSO
- Central Statistical Office (1995b). *Social Trends 1995*. London, HMSO
- Clarke, J., A. Cochrane, et al., Ed. (1994). *Managing Social Policy*. London, Sage
- David, M., A. West, et al. (1994). *Mother's Intuition? Choosing Secondary Schools*. London, Falmer.
- Deem, R. (1986). *All Work and No Play: The Sociology of Women and Leisure*. Milton Keynes, Open University Press.
- Deem, R. (1987). The politics of women's leisure. In J. Horne, D. Jary och A. Tomlinson, (Ed.). *Sport, Leisure and Social Relations: Sociological Review Monograph*. London and Keele, Routledge, and Sociological Review. 208 - 228.
- Deem, R. (1990). *Women and Leisure: A Sociological Investigation*. Ph.D. thesis, Milton Keynes, UK, The Open University.
- Deem, R. (1992). Life Long Learning - The British Experience. In Toyama Chamber of Trade, (Ed.). *Proceedings of First Japanese Symposium on Life Long Learning*. Toyama, Japan, Toyama Prefecture. 30 - 39.
- Deem, R. (1993). Popular Education for women; a study of four organisations. in R. Edwards., S. Sieminski and D. Zeldin, (Ed.). *Adult Learners, Education and Training*. London, Routledge. 235 - 250.
- Deem, R. (1995). *Time for a Change? Engendered work and Leisure in the nineties*. Paper presented to the Annual Conference of the Leisure Studies Association, University of Brighton at Eastbourne.
- Deem, R. (1996). "No time for a rest? An exploration of women's work, engendered leisure and holidays". *Time and Society* 5 (1).
- Deem, R., K.J. Brehony, et al. (1995). *Active Citizenship and the Governing of Schools*. Buckingham, Open University Press.

- Deem, R., and P. Tinkler (1995). *Women, the city and holidays*. Paper presented to British Sociological Association Annual Conference, Leicester.
- Gray, A. (1992). *Video Playtime: the gendering of a leisure technology*. London : Routledge.
- Green, E., S. Hebron, et al. (1990). *Women's Leisure, What Leisure?*. London: Macmillan.
- Hargreaves, J. (1994). *Sporting Females*. London: Routledge
- Henley Centre for Forecasting (1992). *Leisure Futures*, vols I and II
Henley, Oxfordshire, Henley Centre for Forecasting.
- Keat, R., and N. Abercrombie (1991). *Enterprise Culture*. London: Routledge.
- Kenway, J., Ed. (1995). *Marketing Education:some critical issues*. Geelong, Deakin University Press
- Martens, L. (1995a). *Gender and domestic decision making processes around food consumption*. Paper presented to conference on "Gender Perspectives on Household Issues", The University of Reading.
- Martens, L. and A. Warde (1995a). *Cultural difference and the experience of eating out*. Paper presented to European Sociological Association Conference, Budapest.
- Martens, L. and A. Warde (1995b). *Urban Pleasure - eating out in a northern city*, Paper presented to the British Sociological Association Annual Conference, University of Leicester.
- Massey, D. (1994). *Space, place and gender*, Cambridge, Polity Press.
- Office of Population, C. a. S: (1993). General Household Survey. OPCS.
- Rojek, C. (1995). *Decentring Leisure Theory:rethinking leisure theory*. London, Sage.
- Saunders, P. (1993). Citizenship in a Liberal Society. in B.Turner, (Ed.). *Citizenship and Social Theory*. London, Sage. 57-90.
- Scraton, S. (1994). "The changing world of women and leisure: 'postfeminism and leisure'". *Leisure Studies* 13 (4): 249-261.
- Shaw, J. (1996). *Why the Rush?* London: Routledge.
- Shields, R., Ed. (1992). *Lifestyle Shopping*. London: Routledge.
- Shildrick, M. (1995). *Les Fleurs des Malls: two or three things I know about shopping*, Paper presented to conference on Women/Time/Space, Centre for Women's Studies, Lancaster University.
- Tomlinson, A., Ed. (1990). *Consumption, Identity, and Style*. London:Routledge.
- Wearing, B. (1995). "Leisure and resistance in an ageing society". *Leisure Studies* 14 (4): 263-279.

- White, A. (1995). *Research Policy and Practice*. paper presented to the Annual Conference of the Leisure Studies Association, University of Brighton at Eastbourne.
- Wilkinson, H. (1995). *Mothers, markets and special educational needs*. paper presented to conference "Feminist perspectives on the marketisation of education", London University Institute of Education.
- Wimbush, E. and M. Talbot, Ed. (1988). *Relative Freedoms: women and leisure*. Milton Keynes, Open University Press.
- Worpole, K. (1995). *Public, sustainable and free: the future of leisure in the public realm*. Paper presented to Leisure Studies Association, University of Brighton at Eastbourne.
- Yule, J. (1992). "Gender and leisure policy". *Leisure Studies* 11 (2): 151-173.
- Yule, J. (1995). *Leisure, Patriarchy and Policy: an examination of processes and ideologies in the local state*. unpublished Ph. D thesis, Leeds Metropolitan University, UK.

5 Kvinnor, idrott och fritid

Kari Fasting

Är fysisk aktivitet något som kvinnor bör ägna sin fritid åt, och i så fall varför? Hur utbredd är idrotten bland kvinnor, vilka idrotter sysslar kvinnor med och i vilka sammanhang? Hur upplever kvinnor idrott och är det meningsfullt att tala om "idrott med ett kvinnoperspektiv"? Kan vi tala om en kvinnoidrottskultur? Hur skulle idrott på kvinnors villkor se ut? Dessa är några av de frågor som jag skall diskutera i mitt anförande och jag kommer att presentera några resultat från två forskningsprojekt som jag arbetar med. Den ena är en kvalitativ studie av svenska toppidrottskvinnor inom fotbollen och det andra är en undersökning av dem som förra året deltog i världens största lopp för kvinnor - Grete Waitz-loppet 1995. Men först vill jag ta upp fritid, kvinnors fritid och hur begreppet har definierats så att kvinnor har exkluderats.

5.1 "Idrett er så mangt, men blir altfor ofte definert svært trangt"

Citatet är norska kulturministern Åse Kleveland's ord (Kleveland, 1992) och de är viktiga att ha i minnet när vi till exempel skall diskutera idrottens plats och funktion i kvinnors liv.

Definitioner av fritid

Traditionella definitioner av fritid passar inte för kvinnor. Grovt sett kan man tala om två typer av definitioner, den ena lägger vikten vid kvantitativa dimensioner och den andra vid kvalitativa dimensioner och val av definition har konsekvenser för forskningen. Definitioner med kvantitativa utgångspunkter är till exempel undersökningar av hur tid fördelas och utnyttjas, det är kartläggningar av den tid som blir över till

egen disposition efter att arbetstid, familjeförpliktelser och fysiska behov har tillfredsställts. Definitioner och teorier som lägger tonvikten vid den kvalitativa dimensionen är inte så lätta att mäta eftersom de berör sådant som aktiviteters innehåll och mening, d.v.s. aktiviteten som upplevelse. Kvalitativa intervjuer lämpar sig bäst när det gäller att få kunskap om ett sådant traditionellt fritidsbegrepp, men ett problem är att en sådan begreppsförståelse ofta förutsätter en slags frihet som många kvinnor faktiskt saknar. Exempel på problem i detta sammanhang är att mäns arbetstid och fritid är klart avskilda, medan detta inte gäller för kvinnor. Kvinnor, särskilt mödrar är "on call around the clock" och det är därför svårt för många kvinnor att exempelvis delta i träning varje tisdag klockan fem. Jag har i mitt eget projekt om aerobics mött uttalanden som *Tisdag är min dag, då skall min man ta hand om barnen, men eftersom det ofta inte fungerar har jag hjälp av min syster eller bror.* Forskning visar också att kvinnor ofta gör flera saker samtidigt, vilket väcker frågan om vad som då egentligen är fritidsaktiviteter. I forskningslitteraturen talar man också om icke-fritid, d.v.s. att samma aktivitet kan upplevas som fritid eller icke-fritid beroende på kön. Ett exempel är att matlagning ofta upplevs som en fritidsaktivitet för män, men sällan för kvinnor.

Kvinnors fritid

Något som är särskilt "problematiskt" med den vanligaste definitionen av fritid där tyngdpunkten läggs vid åtskillnaden mellan arbete och fritid, är att kvinnors fritid inte klart kan avskiljas från arbete. Det är exempelvis värt att lägga märke till, att kvinnor ofta har minst tillgång till fritid under de tidsperioder då man föreställer sig att man skulle vara som mest ledig - nämligen under semestern.

Karen Davis publicerade för några år sedan en intressant artikel i Kvinnovetenskaplig tidsskrift (Davies 1987). Hon visade att tid är socialt konstruerat och att manliga tidsuppfattningar är oförenliga med kvinnors verklighet, där hänsyn till andra är viktigare än det som hon kallar linjär tid och klocktid, något som mannens liv till stor del verkar styras av.

En följdfråga som väcks av detta är vad kvinnor gör eller kan göra som upplevs som positivt och meningsfullt, om kvinnor har lite tid till egen disposition, d.v.s. liten frihet? Hur är det med idrotten? Har den något att ge kvinnor? Hur upplever flickor och kvinnor idrottsutbudet? Vilka erfarenheter har flickor och kvinnor av idrott? Dessa är viktiga

forskningsfrågor - frågor om kvinnors upplevelser och erfarenheter av idrott - som vi tyvärr också i ett internationellt perspektiv inte vet så mycket om. Bör kvinnor överhuvudtaget engagera sig i idrotten - idrotten som är styrd, utvecklad och ledd av män? Idrotten är maskulinitetens högborg, hävdar många kvinnoforskare. Jag anser emellertid att det är viktigt att kvinnor engagerar sig i idrott. Här är jag normativ, jag är medveten om det, men jag är det av följande anledningar:

- idrotten kan vara en positiv socialiseringsarena för barn och unga
- idrotten kan ha en förebyggande och rehabiliterande funktion
- idrotten kan främja hälsan i vid mening
- idrotten kan ge en känsla av gemenskap och samhörighet

Inte minst det sista tror jag är viktigt i dagens samhälle med allt fler ensamstående, fler barn med bara en förälder, fler äldre, fler invandrare osv. Allt detta är viktigt för båda könen, men i synnerhet när det gäller kvinnor visar min forskning att fysisk träning kan förstärka självbilden, leda till bättre kontakt med den egna kroppen, vara en arena för social kontakt, förebygga benskörhet och upprätthålla och utveckla styrka och rörelseförmåga.

Detta innebär i praktiken att fysisk träning kan leda till bättre livskvalitet, kanske speciellt för äldre kvinnor, som dessutom ofta är ensamma. Man kan således betrakta idrotten som en samhällelig resurs, som det är viktigt att kvinnor och män har samma rätt att delta i. Ett samhälle som inte rättar till förhållandena så att kvinnor och män i praktiken har samma möjlighet att idrotta är därför diskriminerande (Fasting 1994). Sist men inte minst är idrott roligt. Det är detta som kallas idrottens egenvärde.

I det följande ska jag presentera några data från en undersökning som jag gjorde för mer än tio år sedan i Oslo, men jag tror att resultaten har en viss giltighet även idag. Dessa resultat gäller trettioåriga småbarnsmödrar och det som karakteriserade dessa kvinnor var att över hälften tränade regelbundet. Undersökningen visade att äktenskap, dubbelarbete och småbarn inte nödvändigtvis hindrade kvinnors deltagande i idrott, men att det försiggick till största delen i oorganiserad form, d.v.s. inte i regi av en idrottsförening. Det verkade också som om en ny livsstil växte fram där kvinnor försökte förena aktiviteter och engagemang inom flera livsområden samtidigt. De försökte realisera vad Kirsti Pedersen har kallat "ett trippel-löp" (Pedersen 1989). Framväxten av den oorganiserade, flexibla och icke förpliktigande formen av idrott kan tolkas som ett resultat av kvinnors individuella anpassning till de betingelser som erbjuds av

familjen och idrottssamhället. Kvinnor måste själva ta initiativ till att organisera sin egen träning. De måste skapa sina egna möjligheter genom att omprioritera och omorganisera inom de ramar som traditionell arbetsdelning erbjuder. Detta resultat stöds av att kvinnor förefaller delta i fritidsaktiviteter på ett sätt som inte utsätter dem för mäns individuella och kollektiva motstånd, utan kvinnor deltar i aktiviteter som det är accepterat för kvinnor att delta i. Dessutom är de aktiva på ett sådant sätt att det får väldigt lite konsekvenser för mäns fritidsliv. Genom att kvinnor tränar regelbundet och oorganiserat i närmiljön och deltar i och utövar aktiviteter där andra inte är beroende deras närvaro, kan konflikter undvikas. Att kvinnor inordnar sig i förhållande till andra och fungerar på andras villkor, är ett uttryck för kvinnors underordning. Å andra sidan ska man inte bortse ifrån att detta ökande deltagande i idrottslig aktivitet kan vara ett uttryck för en ny kvinnoidentitet, något Kirsti Pedersen skrev om för cirka tio år sedan.

Hur ser då idrottandet ut idag? När vi talar om den organiserade idrotten (Riksidrottsförbund, special- och distriktsförbund) är ungefär 40 procent av medlemmarna kvinnor. Detta procenttal avspeglar sig dock inte i styrelser, bland tränare, domare eller ledare. Man kan ställa sig frågan hur länge det skall få vara så här.

I Norge visar också en analys av medlemsutvecklingen i de olika specialförbunden att när kvinnoandelen har ökat något, så har det skett inom Korpen. Tar man bort Korpen har kvinnoandelen gått tillbaka under senare år, trots att kvinnor är mer fysiskt aktiva än förr. Vidare är de manliga medlemmarna utspridda på många fler olika idrotter. Av alla specialförbund hade 47 procent för några år sedan under 1000 kvinnliga medlemmar, medan motsvarande siffra för män var 11 procent.

I Norge och i många andra länder har utvecklingen de senaste åren gått mot att flera kvinnor är aktiva idrottsutövare, men de är aktiva utanför den organiserade idrotten. En landsomfattande undersökning från 1992 visade att norska kvinnor är lika fysiskt aktiva som norska män. Tillsammans med Finland (och möjligen de andra nordiska länderna) är vi unika i världen på detta område. Undersökning visade att kvinnor (61 procent) var lika aktiva som män (59 procent). Aktivitet definierades här som något man gjorde minst en gång per vecka. Aktiviteten sjönk med stigande ålder, men det fanns inga betydande könsskillnader. Detta innebär i praktiken att kvinnor över trettio och femtio år är lika fysiskt aktiva som män i samma ålder. De mest populära aktiviteterna i undersökningen var att gå på "tur", d.v.s. långpromenera eller vandra, att jogga och att syssla med aerobics och dans.

Det finns fler idrottsligt aktiva kvinnor utanför idrottsförbunden än innanför, i synnerhet bland kvinnor över 50 år där 70 procent av dem som uppger att de tränar cirka en gång i veckan inte är medlem i någon idrottsförening (MMI 1992). Jag skulle tro att det samma gäller även i Sverige.

Varför är det så här? Varför är kvinnor, när de är regelbundet aktiva motionärer, inte med i idrottsföreningarna i lika hög grad som män? Är det för att idrotten inte har något att erbjuda kvinnor eller är det för att det existerande utbudet inte passar kvinnor, inte är attraktivt nog för kvinnor?

Kvinnor och män är olika och har skilda erfarenheter. Därför är det logiskt att de kanske också har olika uppfattningar om och upplevelser av idrott. Låt mig ge ett exempel. Norges Idrettsforbund genomförde 1992 en stor värderingsundersökning. Den huvudsakliga slutledningen var att det inte fanns någon skillnad mellan kvinnors och mäns syn på idrottens värde. Vissa kvinnor fann detta märkligt, och jag ombads att ta mig an en analys av vissa av dessa data. Slutledningen var delvis riktig, men jag vill hävda att svaren har något att göra med de frågor man ställer och därefter vilka analyser man gör. En närmare analys av uppgifterna visade till exempel att när män och kvinnor ska fylla i påståendet att "Idrottslaget bör satsa på ----" så är det fler kvinnor än män som svarar "skapa idrottsglädje" och flera män än kvinnor som svarar "konkurrens och prestationsutveckling". Denna könsskillnad gällde antingen man var medlem av en idrottsförening eller inte och den är enligt min åsikt fundamental. Det är helt klart att en idrottsförening som har som mål att skapa idrottsglädje drivs på ett sätt som är helt olikt en som ser konkurrens och prestationsutveckling som det viktigaste.

Men då idrotten är styrd och utvecklad av män är det viktigt att ställa frågan om hur en idrott på kvinnors premisser ser ut. Är det möjligt att ha ett kvinnoperspektiv på idrotten? Norges idrottsförbund har definierat ett sådant på följande vis:

- Att kvinnors vardag/livssituation tas hänsyn till vid planering och arrangemang av aktiviteter.
- Att kvinnorna själva får diktera villkoren för sin aktivitet - innehåll och organisering
- Att kvinnors värderingar, kunskaper och erfarenhet höras i organisationen, och värderas lika högt som mäns.

Tyvärr är detta inte så lätt i praktiken, något som bland annat hänger samman med att vi har så lite forskning och liten kunskap om kvinnor och idrott och särskilt lite vet vi om kvinnors erfarenheter inom idrotten.

Jag arbetar för närvarande med ett komparativt forskningsprojekt

med titeln "The experience and meaning of sport in the lives of women". Avsikten är att försöka ta reda på vilka erfarenheter (sociala och individuella) som idrottskvinnor har, d.v.s att försöka utröna vad idrotten egentligen betyder i kvinnors liv. I samband med detta har jag intervjuat nio svenska elitfotbollsspelare från två klubbar i allsvenskan. Av dessa nio har fem spelat i det svenska landslaget. De är alla över 23 år, började tidigt med sin idrot, och de har följaktligen mycket att berätta. Bortsett från en som studerar, arbetar samtliga heltid. Detta till skillnad från deras manliga kolleger i samma förening, också de i allsvenskan, som är proffs eller halvproffs.

På frågan om vad de tycker är bäst med fotboll, svarade nästan alla att det är gemenskapen och att vara ett lag som de skattar högst. En uttrycker det så här:

- Jag tror att ett ord över alltihopa är engagemang. Den här känslan av att det är 20 stycken, plus ledare, plus en styrelse och som jobbar för en och samma sak. Och lägger ner så enormt mycket tid som det ändå är. Och sedan få känna känslan av att lyckas och vinna och få uppleva den känslan tillsammans. Det är något helt, ja, det går inte att beskriva riktigt.

Dessa elitidrottskvinnor upplever att de har fått ut mycket av att vara med i idrotten, i synnerhet i form av ökat självförtroende.

- Idrotten har uppfostrat mig vill jag påstå (uhm). Jag sa innan att jag har fått ett självförtroende, jag har lärt mig att leda, jag har lärt mig att umgås i en grupp, men att samtidigt kunna vara en individ, att våga vara mig själv.

En annan uttrycker det på liknande sätt:

- Stärkt ens självförtroende och självkänsla, jo, det har det faktiskt. Väldigt mycket, hjälpt mig väldigt mycket. Ja, har man mått dåligt så har ju fotbollen, fotbollen har ju alltid funnits där som en familj nästan kan man säga.

Men idrottstjejerna har inte enbart positiva erfarenheter. En erfarenhet som flera av dem nämner är upplevesen av att inte bli tagen på allvar.

- Jag kan nämna så många saker som har hänt mig, som visar att man inte värderar det sätt på vilket jag ägnar mig åt fotboll... det vanligaste

hindret inom damfotbollen är att man har folk runtomkring sig som säger till en att de inte tycker att det är värt att man lägger ner så mycket tid och energi på fotboll. Fotboll som betyder så mycket för mig.... Jag blir lika frustrerad varje gång jag hamnar i sådana situationer.

Upplevelsen av att inte riktigt bli tagen på allvar, och att "riktig fotboll" är mäns fotboll, uttrycker idrottskvinnor även i andra länder. Detta speglar androcentrismen som finns inom idrotten, vilket innebär att mannen är satt som norm och kvinnors prestationer alltid skall jämföras med mäns.

En kollega till mig, Mari-Kristin Sisjord, som speciellt arbetar med ungdomar, hävdar att flickor genom sitt idrottsdeltagande lär sig att de är mindre värda än pojkar (Sisjord 1994). Hon säger följande:

- Jag säger inte att detta sker systematiskt eller överlagt, men det inträffar episoder som på detta sätt bidrar till att prägla flickornas verklighetsuppfattning i förhållande till idrotten. Ser vi på elitidrotten finns det många exempel på att damlagen får sämre ekonomiska villkor än män, att deras idrottande inte blir taget på allvar på samma sätt som mansidrotten. Damidrotten är heller inte värd så mycket i reklam- och sponsorsammanhang. Samma tendens finner vi på lägre nivåer och bland ungdomar. Undersökningar visar att pojkar ofta får bättre träningsförhållanden och mera kvalificerade tränare (Dahlgren och Dahlgren, 1990). Ett annat förhållande är att manliga tränare har mer status och högre anseende än kvinnliga tränare (Knoppers 1987).

Alla kan väl enas om att eftersom kvinnor genom idrotten lär sig att de som människor är mindre värda enbart på grund av sitt kön, har inte bara idrotten, utan även de som ger pengar till idrotten, ett stort problem.

Idrotten har traditionellt varit en arena där män kunnat markera sitt avstånd till kvinnor samt fått sin maskulinitet bekräftad (Whitson 1990). Några menar därför att en konsekvens av detta är att kvinnor mött liten välvilja och också blivit direkt motarbetade inom idrotten. En annan konsekvens är att idrotten också till stor del är präglad av vad amerikanerna kallar "heterosexual hegemony", där heterosexualiteten är central. Detta kombineras ofta med en homofobi, d.v.s en irrationell fruktan för inte bara lesbiska kvinnor, utan också för kvinnor som är annorlunda. Det kan gälla exempelvis kvinnor som går in på mäns områden i arbetslivet eller i idrotten. Dessa kvinnor blir ofta utsatta för

olika typer av negativa kommentarer och kränkande anspelningar. Även idag, 1995, utsätts dessvärre svenska fotbollspelare för detta.

Mina intervjuer visar en stark solidaritet kvinnorna emellan. De visar också att problemet inte är enbart kvinnornas, utan att det är ett problem för hela idrottsrörelsen. Homofobi förefaller emellertid inte begränsa sig till idrotten, utan existerar även ute i det svenska samhället, vilket följande citat illustrerar.

- Jag, jag får nästan alltid frågan om hur många vi har i laget och så där. De frågar ju inte mig: Är du lesbisk (nej). Det har ju hänt om det är någon som är riktigt full eller något sånt där va, men det kommer alltid frågor, de är nyfikna hur många det är som egentligen är lesbiska och hur det egentligen är. För det går mycket rykten och så. Eh, jag tyckte nog att det var mer förut så att, då sa jag nästan aldrig att jag spelade fotboll när jag var ute, för att då dömer de ut en på en gång.

- ...det som kan skada idrotten är om det sprids ett rykte, om man lyfter fram det och tycker att detta är viktigt. Då kommer vi att få mammor, framförallt, som inte tillåter sina barn att spela fotboll. Och då kan jag gå till mig själv. Tänk om min morsa hade sagt till mig: Du, du ska nog inte spela fotboll, för det gör ingen annan flicka. Tänk vad mycket jag hade missat. Jag ser vad fotbollen har gett mig, varför ska man då utestänga i så fall.

- Mellan oss skojar vi om det, och när vi går ut tillsammans säger vi att vi är balettdansöser....

- Föräldrar tror att man kan smittas av det som om det vore ett virus. Därför vill de inte att deras döttrar spelar på den högsta nivån, där större tjejer skulle kunna ge sig på dem. Det är på det här sättet det är ett problem. Det kommer utifrån, men problemet för oss som idrottsklubb är att de bästa spelarna inte vågar avancera till den högsta nivån, det här är ett enormt problem för oss.

5.2 Grete Waitz-loppet - en ny kvinnoidrottskultur?

Jag har funderat mycket på hur en feministisk idrott eller en egen kvinnoidrottskultur skulle se ut. I mitt arbete med en studie av Grete

Waitz-loppet har jag kommit fram till att detta omåttligt populära lopp skulle kunna ses som ett uttryck för just en egen kvinnoidrottskultur.

Grete Waitz-loppet arrangerades för första gången i maj 1984. Det är uppkallat efter initiativtagaren Grete Waitz, som hela tiden varit aktivt inblandad i arrangemanget. Loppet är drygt fem kilometer långt och hade det första året ungefär 3000 deltagare. Ett år senare hade deltagarantalet stigit till 14.000, 1993 hade 40.000 anmält sig och 1995 var det över 46.000. Bara kvinnor får delta i loppet, som kallas världens största kvinnolopp.

Genomsnittsåldern i Grete Waitz-loppet var 42 år 1995. Den yngsta deltagaren var elva och den äldsta åttiofyra. Detta är en något högre genomsnittsålder än den svenska tjejmilens, där genomsnittsåldern låg på 38 år. Många förknippar idrott med ungdom och detta gäller speciellt för deltagande i idrottsarrangemang. Det är således intressant i sig att så många äldre kvinnor deltar i motionsloppen och det leder till en rad frågor: Varför har inte den "traditionella" idrotten klarat att fånga upp fler av dessa kvinnor? Är det för att utbudet är för dåligt eller för att det inte passar stora grupper kvinnor? Är den organiserade idrotten inte kvinnovänlig nog? Bedrivs den organiserade idrotten i för liten utsträckning på kvinnors villkor? År 1993 gjorde jag egna observationer av deltagarna i Grete Waitz-loppet. Jag deltog själv och passade på att intervjua andra kvinnor som deltog i loppet.

Allt som allt talade jag med sexton kvinnor, eller för att vara mer exakt, sexton kvinnogrupper, eftersom det karaktäristiska för detta lopp är att många springer tillsammans. Det kan vara mor och dotter, arbetskamrater, en idrottsförening, kvinnor från organisationer såsom Röda Korset eller Bondekvinnelaget. Kvinnorna kom från hela landet. Några hade rest väldigt långt. En grupp kom ända från Svalbard och hade komponerat en sång till dagens ära.

Jag intervjuade också en grupp kvinnliga officerare från den svenska armén, vilket kunde ses på att samtliga sprang i samma takt. De berättade att de hade hört om loppet av en norsk systerorganisation och de hade passat på att samtidigt träffa norska kvinnliga officerare.

Loppet är definitivt inte något för kvinnor som ser ut som Jane Fonda eller som vältränade fotomodeller, utan kvinnor med olika kroppsformer och i alla slags storlekar deltar. Karaktäristiskt är också att många springer i kostymer, utklädda till exempelvis fiskar, troll eller häxor. "Trollen" berättade för mig att de var mödrar och döttrar utifrån landet, som alla kände varandra. Bortsett från en, var alla med för första gången. Grete Waitz-loppet var det enda lopp de deltog i. De hade med sig dragspel och såg fram emot en kväll på stan i landets huvudstad. "Häxorna" representerade en helt annan typ av kvinnor. De var seriösa

löpare, och skulle dagen därpå delta i Norges största stafett, Holmenkollenstafetten. När jag frågade varför de var utklädda till häxor, berättade de att de hade varit brudar förra året, och att de från början tänkt klä ut sig till änkor, med så tyckte de att det var en aning "tidigt", som en av dem uttryckte det. På frågan varför de deltog svarade en skrattande att "alla kan vi väl klä ut oss och ställa till det litet". En annan grupp var från Norske Kvinners Sanitetsforening. De var sammanlagt tjugo personer, alla mellan 50 och 70 år. De hade valt att ha en stor rosett i håret så att de skulle kunna känna igen varandra bland de övriga 40.000 deltagarna.

En intressant observation var att statsministern och de flesta av våra mest betydande ministrar deltog. Detta kan vara en viktig signal, inte minst som förebilder för unga flickor och kvinnor.

Vad gällde den fysiska prestationen observerade jag att inte alla sprang, utan många växlade mellan att gå och att springa. Detta bekräftas av intervjuerna och av den enkätundersökning bland 2000 av deltagarna i 1995-års Grete Waitz-lopp som jag genomförde på uppdrag av arrangörerna. Där uppger de flesta att de joggar och går och få att de har sprungit hela vägen.

De intervjuer jag gjorde kretsade kring två frågor: Varför deltog kvinnorna i Grete Waitz-loppet? Och vad trodde de var orsaken till att Grete Waitz-loppet hade blivit så populärt? Det fanns många olika orsaker till att delta i loppet. Två aspekter gick igen i nästan alla samtal. Den ena var löparglädjen: "Det är kul, roligt", och den andra rörde "loppets sociala karaktär". Som orsak till loppets enorma popularitet nämndes samma orsak: "Det är den sociala atmosfären, jag tror vi kvinnor gillar att det bara är kvinnor. Här kan alla delta, även om de inte är så aktiva. Det är den sociala aspekten och att man gör något tillsammans. Det är mera fritt, vet du." Dessa resultat bekräftas av årets undersökning. Den viktigaste orsaken till att man deltar är att få uppleva den speciella stämningen, att det är som en fest.

Vilka ansågs då orsakerna till Grete Waitz-loppets stora popularitet vara? Här anfördes skäl som att alla, oavsett ålder och fysisk kondition eller form, kan delta, att det inte är så prestigeorienterat eller högtidligt, samt att kvinnogemenskapen och den speciella atmosfären gör att det är roligt.

Hur skall dessa data förstås? Kan Grete Waitz-loppet vara ett uttryck för en kvinnoidrottskultur eller en feministisk idrottskultur? Min första reflektion är att jag inte kan tänka mig att ett motionslopp för män skulle ha utvecklats på samma sätt. Det finns väldigt många motionslopp för män, men jag har aldrig sett norska män springa utklädda, frivilligt välja att gå emellanåt, sjunga o.s.v. Jag tror inte

heller att norska män skulle ha svarat att den viktigaste orsaken till att de deltog i loppet var för att det var så roligt att springa tillsammans med så många andra män.

Grete Waitz-loppet representerar en mångfald, vilket är naturligt då 40.000 kvinnor kommer samman, vilket också nästan alla uppger som orsak till varför de deltar. Loppets "sociala mening" förefaller också vara gemensam. Några av observationerna bekräftas av undersökningar i andra länder. Rosemary Deem har visat att kvinnors vänskap och systerskap har stor betydelse för såväl deras arbete som deras fritid (Deem 1988). Hon säger att "the obvious enjoyment women experience in the company of other women is readily evident in all kinds of leisure..." Andra bekräftar det samma. Eva Olofssons doktorsavhandling visar att till och med kvinnliga utövare av konkurrensidrotter ofta lägger vikt vid idrottens sociala aspekt mer än vid prestationen (Olofsson 1989). En annan undersökning från USA berättar om två lag som skulle spela mot varandra och som hade kommit överens om att klä ut sig. Trots detta spelade de med allvar och stor intensitet. En av de amerikanska spelarna som intervjuades såg idrott som en möjlighet för människor "att skratta och springa på samma gång", vilket är precis vad som sker under Grete Waitz-loppet. En dansk studie har fokuserat på kvinnors och mäns uppfattningar om fotbollsspelet. Kvinnorna föreföll mer intresserade av teknik än av styrka, medan män mest fokuserade på att vinna. Könsspecifika erfarenheter verkar därför ha inflytande på det sätt fotboll spelas, menar författaren.

Vad är så dessa exempel uttryck för: en kvinnoidrottskultur, en feministisk idrottskultur, en alternativ idrottskultur, kanske allt detta? Flera av exemplen innehåller enligt min mening element av frigörelse, frihet och förändring i sig. Exempler kan också ses som ett försök till en dekonstruktion och en rekonstruktion av den traditionella mansidrottsmodellen eller mansidrottskulturen. Sett från denna synvinkel kan också Grete Waitz-loppet vara ett uttryck för en feministisk idrottskultur, då det ifrågasätter och utmanar det etablerade sättet (det manliga sättet) att springa ett motionslopp. Till vilken grad detta kan ha inflytande på idrottens framtida utveckling är ett annan fråga.

Gertrud Åström skriver i sin utvärdering av jämställdhetsarbetet inom svensk idrott, att man kanske inte har ställt de rätta frågorna, eller att vi kanske inte har den rätta kunskapen (Åström 1995). Eller är det så att idrotten själv är så inkörd i sitt sätt att tänka på idrott att förändring blir svårt? Jag vill med anledning av dessa undringar berätta en historia ur verkligheten.

De som springer Grete Waitzloppet är väldigt nöjda med själva loppet och med arrangemanget. Resultaten visar att 89 procent var

mycket nöjda eller nöjda med loppet. Ändå är arrangörerna bekymrade över att det är så få som springer Detta speglas i önskan att införa ett lopp på tio kilometer, eftersom fem kilometer ju egentligen är litet för kort - det är inte något riktigt lopp. Deltagarna är emellertid nöjda med fem kilometer och vill inte att det skall vara längre.

Eftersom den organiserade idrotten i sig är så könsbestämd, blir den intressanta frågan i framtiden om kvinnor, kvinnor som är kreativa och som kan tänka alternativt, får tillfälle att påverka idrottens utveckling. Detta kan inte ske utan att maktstrukturen inom idrotten ändras radikalt, eller att staten går in med en starkare styrning av idrotten, något som ju också är möjligt.

Slutligen - det hävdas ofta att idrotten är en utmaning för kvinnorna. Jag vill vända på det och säga att kvinnorna bör vara en utmaning för idrotten.

(Denna artikel bygger på Kari Fastings muntliga anförande.)

Referenser:

- Davies, K (1987). "Manlig tid och kvinnors verklighet".
Kvinnovetenskaplig tidskrift, s 26-41.
- Deem, R (1988). Feminism and Leisure Studies: Opening up new directions, i Wimbush, E. & M. (Eds.) *Relative Freedoms, Women and Leisure*, Milton Keynes, Open University Press, s. 5-18.
- Fasting, K (1994). Idretten en utfordring for kvinner, i *Kvinner - En utfordring for idretten?* Rapport fra en konferanse i anledning OL '94 i Lillehammer, Oslo. Norges Forskningsråd, s 11-23.
- Kleveland, Å. (1992). *Idrettsbegrepet og idrettspolitikken: hvem tar ansvar for hva?* Rapport Statens idrettskonferanse 13 og 14 oktober 1992, Oslo. Det kongelige kulturdepartement, s 11-23.
- MMI (1992). *Folks oppfatning av idrettens verdier*. Marked og Media Instituttet
- Olofsson, E (1989). *Har kvinnorna en sportlig chans? Den svenska idrottsrörelsen och kvinnorna under 1990-talet*. Umeå universitet
- Pedersen, K (1989). "Trippel-løp - et bilde av kvinneidrett". *Nytt om kvinneforskning*, s 27-34.
- Sisjord, M.K. (1994). Prøveforelesning doktorsdisputas 29 april 1994 (opubl.)
- Whitson, D (1990). Sport in Social Construction of Masculinity, i Messner, M.A. & Sabo, D. (Eds.), *Sport, Men and the Gender Order*. Champaign: Human Kinetics Books, s 19-29.
- Åström, G (1995). *Med flätorna i brevlådan*. Riksidrottsförbundet, Stockholm

Kommittédirektiv

Fördelningen av offentliga resurser
till fritidsverksamheten ur ett
jämförhetsperspektiv

Dir.

1995:74

Beslut vid regeringssammanträde den 11 maj 1995

Sammanfattning av uppdraget

En särskild utredare tillkallas för att kartlägga fritidsverksamheten för kvinnor och män och analysera fördelningen av offentliga resurser till sådan verksamhet ur ett jämförhetsperspektiv. Utredaren skall föreslå de förändringar som resultatet av analysen motiverar.

Bakgrund

Hur fritiden tillbringas är i hög grad en fråga om personliga val och individuella förutsättningar. Sociala bakgrundsfaktorer som uppväxtvillkor och utbildning har också betydelse för människors fritidsverksamhet.

Staten stöder och stimulerar fritidsverksamhet genom olika former av statsbidrag till både idrottsrörelsen och det övriga föreningslivet. I vissa fall utgår även projektstöd till förnyelse- och utvecklingsverksamhet.

Det är framför allt på den kommunala nivån som verksamheter utformas och lokala prioriteringar görs. En utgångspunkt för de kommunala satsningarna är att de skall bidra till att skapa goda levnadsförhållanden för medborgarna. Den kommunala fritidssektorn finansieras till 90 procent av skattemedel. Cirka 5 procent av de kommunala nettoutgifterna

avser driftskostnader till denna sektor. Därtill kommer investeringar i form av ny- och ombyggnader. I huvudsak går resurserna till anläggningar för fritidsverksamhet. I den allmänna debatten hävdas att det oftare är pojkar och män än flickor och kvinnor som deltar i aktiviteterna i dessa anläggningar.

Föreningslivets verksamhet engagerar både kvinnor och män. Ett övergripande mål med statsbidragen till föreningslivet är också att främja jämställdhet mellan könen. Rekryteringen av nya medlemmar till föreningslivet har under senare år stagnerat och minskat. Framför allt är det flickor och kvinnor som söker sig till andra verksamheter. En del görs dock för att motverka dessa tendenser. Ungdomsstyrelsen genomför tillsammans med ungdomsorganisationerna en särskild satsning för att stärka flickors roll i föreningslivet. Allmänna arvsfonden fördelar också stöd till föreningar som vill pröva nyskapande verksamhet för bl.a. flickor.

Den svenska idrottsrörelsen bedriver en omfattande verksamhet som framför allt engagerar många ungdomar. Bland högstadieungdomar är cirka 60 procent av pojkarna och 40 procent av flickorna med i en eller flera idrottsföreningar.

Vissa uppgifter tyder på att flickor och kvinnor ofta får sämre tider och mötesplatser för sina verksamheter. Enligt en rapport som Fritid Stockholm lämnat om storstadsungdomars förändrade fritidsvanor mellan åren 1985 och 1991 framhålls att flickor och kvinnor överger den etablerade idrotten. Som skäl uppges bl.a. att det inom den etablerade idrotten inte gått att förena idrott och social samvaro.

Idrottsrörelsen har satt upp egna mål för hur en mer jämställd idrott skall kunna uppnås och jämställdhetsprogrammet skall utvärderas vid kommande riksidrottsmöte hösten 1995.

Det finns således mål - direkta och indirekta - för olika verksamheter inom fritidssektorn. Resultaten följs upp utifrån varje sådant mål men det behövs också en samlad resultatuppföljning av hela fritidssektorn utifrån ett jämställdhetsperspektiv.

Det övergripande målet för jämställdhetspolitiken är att kvinnor och män skall ha lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter i samhället. En jämlik fördelning av ekonomiska resurser inom olika samhällssektorer är en viktig jämställdhetsfråga. Mycket tyder på att flickor och kvinnor inte har lika stor tillgång som pojkar och män till de offentliga resurserna inom fritidssektorn.

Det finns ett behov av att få en fördjupad kunskap om flickors och kvinnors användning av offentligt finansierad fritidsverksamhet och i vilken utsträckning den motsvarar deras intressen och behov.

Mot denna bakgrund bör en särskild utredare kartlägga fritidsverksamheten för kvinnor respektive män och analysera fördelningen av offentliga resurser till sådan verksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv. Utredaren skall föreslå de förändringar som resultatet av analysen motiverar.

Utredningsuppdraget

Kartläggning av fritidsverksamheten för kvinnor och män

I en tid där de offentliga resurserna minskar är det särskilt angeläget att användningen blir effektiv i förhållande till de mål som ställts upp. Studier av kvinnors och mäns fritidsvanor och fritidsverksamheter finns i viss utsträckning. Utredaren skall, så långt det är möjligt, med utgångspunkt från befintliga studier kartlägga fritidsverksamheten för kvinnor och män. Vid behov skall kompletterande kartläggningar genomföras. Utredaren skall med ledning av kartläggningen belysa de könsskillnader som finns i fråga om kvinnors och mäns fritidsverksamhet.

Utredaren skall behandla följande frågeställningar:

- Vilka fritidsverksamheter är typiska för flickor och kvinnor respektive pojkar och män?
- Hur är dessa fritidsverksamheter finansierade?
- Vilka är kostnaderna för den enskilda individen?
- Vilka orsaker finns till flickors och kvinnors respektive pojkars och mäns val av fritidsverksamhet?

Analys av fördelning av offentliga resurser till kvinnor och män

Utredaren skall göra en sammanställning av de samlade offentliga resurser som avser fritidssektorn och analysera hur dessa satsningar stämmer överens med den fritidsverksamhet som flickor och kvinnor respektive pojkar och män bedriver. Som ett led i detta arbete skall utredaren undersöka de offentliga resursernas fördelning inom fritidssektorn i kommuner och föreningar. Utredaren bör belysa om något av könen missgynnas i denna fördelning och i sådana fall närmare analysera orsakerna till detta samt överväga om och hur omprioriteringar av resurserna kan ske. I detta sammanhang skall utredaren också studera andelen kvinnor och män i beslutande positioner.

Även om offentliga resurser satsas på fritidsverksamhet som vänder sig till båda könen är det inte ovanligt att formerna eller ledningen av en fritidsverksamhet utgår från värderingar som inte alltid stämmer med flickors och kvinnors intressen och behov. Utredaren skall därför särskilt beakta om och hur resurser avsätts som tillgodoser behovet av nya metoder och förnyelse i syfte att stimulera en utveckling som innebär en mer jämställd fritidsverksamhet.

Utredaren bör också studera vilka satsningar som gjorts när det gäller forskning om kvinnors respektive mäns fritidsverksamhet. I vilken utsträckning fokuseras på frågor som gäller t.ex. kvinnors villkor inom idrotten eller andra verksamheter?

Utredaren skall föreslå de förändringar som resultatet av analysen motiverar.

Hur arbetet skall bedrivas

Utredaren skall ha kontakt med den särskilda utredningen (dir. 1994:102) om fördelningen av ekonomisk makt och ekonomiska resurser mellan kvinnor och män.

Utredaren skall beakta regeringens direktiv till samtliga kommittéer och särskilda utredare att pröva offentliga åtaganden (dir. 1994:23) samt redovisa regionalpolitiska konsekvenser (dir. 1992:50).

Tidsplan

Uppdraget skall redovisas senast den 31 december 1995.

(Civildepartementet)

Kronologisk förteckning

1. Ett renodlat näringsförbud. N.
2. Arbetsföretag – En ny möjlighet för arbetslösa. A.
3. Grön diesel – miljö- och hälsorisker. Fi.
4. Långtidsutredningen 1995. Fi.
5. Världens svåra val.
Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. S.
6. Muskövarvets framtid. Fö.
7. Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. A.
8. Pensionsrättigheter och bodelning. Ju.
9. Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. Fi.
10. Översyn av skattebrottslagen. Fi.
11. Nya konsumentregler. Ju.
12. Mervärdesskatt – Nya tidpunkter för redovisning och betalning. Fi.
13. Analys av Försvarsmaktens ekonomi. Fö.
14. Ny Elmarknad + Bilagedel. N.
15. Könshandeln. S.
16. Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. S.
17. Homosexuell prostitution. S.
18. Konst i offentlig miljö. Ku.
19. Ett säkrare samhälle. Fö.
20. Utan el stannar Sverige. Fö.
21. Staden på vatten utan vatten. Fö.
22. Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. Fö.
23. Brist på elektronikkomponenter. Fö.
24. Gasmoln lamslår Uppsala. Fö.
25. Samordnad och integrerad tågtrafik på Arlandabanan och i Mälardalsregionen. K.
26. Underhållsbidrag och bidragsförskott, Del A och Del B. S.
27. Regional framtid + bilagor. C.
28. Lagen om vissa internationella sanktioner – en översyn. UD.
29. Civilt bruk av försvarets resurser – regelverken, erfarenheter, helikoptrar. Fö.
30. Alkylat och Miljöklassning av bensin. M.
31. Ett vidareutvecklat miljöklasssystem i EU. M.
32. IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet. Förslag till nya samverkansformer. Ju.
33. Ersättning för ideell skada vid personskada. Ju.
34. Kompetens för strukturomvandling. A.
35. Avgifter inom handikappområdet. S.
36. Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning. Fi.
37. Vårt dagliga blad - stöd till svensk dagspress. Ku.
38. Yrkehögskolan - Kvalificerad eftergymnasial yrkesutbildning. U.
39. Some reflections on Swedish Labour Market Policy. A.
Några utländska forskares syn på svensk arbetsmarknadspolitik. A.
40. Älsäkerhet. K.
41. Allmän behörighet för högskolestudier. U.
42. Framtidsanpassad Gotlandstrafik. K.
43. Sambandet Redovisning – Beskattnings. Ju.
44. Aktiebolagets organisation. Ju.
45. Grundvattenskydd. M.
46. Effektivare styrning och rättssäkerhet i asylprocessen. A.
47. Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen. Ju.
48. EG-anpassade körkortsregler. K.
49. Prognoser över statens inkomster och utgifter. Fi.
50. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1995. M.
51. Elförsörjning i ofred. N.
52. Godtrosförvärv av stöldgods? Ju.
53. Samverkan för fred. Den rättsliga regleringen. Fö.
54. Fastighetsbildning – en gemensam uppgift för stat och kommun. M.
55. Ett samlat verksamhetsansvar för asylärenden. A.
56. Förmåner och sanktioner – utgifter för administration. Fi.
57. Förslag om ett internationellt flygsäkerhetsuniversitet i Norrköping-Linköping. U.
58. Kompetens och kunskapsutveckling – om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten. S.
59. Ohälsöförsäkring och samhällsekonomi – olika aspekter på modeller, finansiering och incitament. S.
60. Kvinnofrid. Del A+B. S.
61. Myndighetsutövning vid medborgarkontor. C.
62. Ett renat Skåne. M.
63. Översyn av skattereglerna för stiftelser och ideella föreningar. Fi.
64. Klimatförändringar i trafikpolitiken. K.
65. Näringslivets tvistlösning. Ju.
66. Polisens användning av övervakningskameror vid förundersökning. Ju.
67. Naturgrusskatt, m.m. Fi.
68. IT-kommissionens arbetsprogram 1995-96. SB.
69. Betaltjänster. Fi.
70. Allmänna kommunikationer – för alla? K.
71. Behörighet och Urval. Förslag till nya regler för antagning till Universitet och högskolor. U.
72. Svenska insatser för internationell katastrof- och flyktinghjälp. Kartläggning, analys och förslag. Fö.
73. Ett aktiebolag för service till universitet och högskolor m.m. U.
74. Lägenhetsdata. Fi.
75. Svensk flyktningpolitik i globalt perspektiv. A.
76. Arbete till invandrare. A.

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

77. Röster om EU:s konferens
– hearing med organisationsföreträdare, debattörer och forskare. UD.
 78. Den svenska rymdverksamheten. N.
 79. Vårdnad, boende och umgänge. JU.
 80. EU om konferensen 1996
– institutionernas rapporter
– synpunkter i övriga medlemsländer. UD.
 81. Ny rättshjälp och andra bestämmelser om rättsligt bistånd. Ju.
 82. Finansieringslösningar för Göteborgs- och Dennisöverenskommelserna. K.
 83. EU-kandidater – 12 länder som kan bli EU:s nya medlemmar. UD.
 84. Kulturpolitikens inriktning. Ku.
 84. Kulturpolitikens inriktning – i korthet. Ku.
 85. Tjugo års kulturpolitik 1974-1994. Ku.
 86. Dokumentation och socialtjänstregister. S.
 87. Försäkringsrörelse i förändring 3. Fi.
 88. Den brukade mångfalden. Del 1+2. Jo.
 89. Svenskar i EU-tjänst. Fi.
 90. Kärnavfall och Miljö. M.
 91. Ett reformerat straffsystem. Del I-III. Ju.
 92. EG:s arbetstidsdirektiv och dess konsekvenser för det svenska regelsystemet. A.
 93. Omprövning av statliga åtaganden. Fi.
 94. Personalutveckling, utbildning och beskattning. Fi.
 95. Hälsodataregister – Vårdregister. S.
 96. Jordens klimat förändras. En analys av hotbild och globala åtgärdsstrategier. M.
 97. Miljöklassning av snöskotrar. M.
 98. 1990-talets bostadsmarknad
– en första utvärdering. N.
 99. SMHI:s verksamhetsform? K.
 100. Hållbar utveckling i landets fjällområden. M.
 101. Ett utvidgat EU – möjligheter och problem.
Sammanfattning av en hearing i augusti 1995.
UD.
 102. Medborgarnas EU – frihet och säkerhet?
Frågor om unionens tredje pelare inför konferensen 1996. UD.
 103. Föräldrar i självförvaltande skolor. U.
 104. Skattereformen 1990-1991. En utvärdering. Fi.
 105. Konkurrens i balans. Åtgärder för ökad konkurrensneutralitet vid offentlig prissättning m.m. N.
 106. Rapporteringsskyldighet för revisorer i finansiella företag. Fi.
 107. Avbytarverksamhetens organisation och finansiering. Jo.
 108. Ny ellag. N.
 109. Likvärdig utbildning på lika villkor. U.
 110. Viljan att veta och viljan att förstå – Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning. U.
 111. Omvärld, säkerhet, försvar.
Frågor om EU:s andra pelare inför konferensen 1996. UD.
 112. Svensk sjöfart – näring för framtiden.
+ Bilagor. K.
 113. Fristående gymnasieskolor. U.
 114. Indirekt tobaksreklam. S.
 115. Ny lag om europeiska företagsråd. A.
 116. Jämsällighet ett mål i utvecklingsarbetet. UD.
 117. Jordbruk och konkurrens – jordbrukets ställning i svensk och europeisk konkurrensrätt. Jo.
 118. Totalförsvarspliktiga m 95. En utvärdering av de totalförsvarspliktigas medinflytande och av deras sociala och ekonomiska situation under grundutbildningen. Fö.
 119. Ändringar i hyresförhållningarna.
Hyresgästinflytande vid ombyggnad m.m. Ju.
 120. TV och utbildning. U.
 121. Riksdagen, regeringen och forskningen. U.
 122. Reform på recept. S.
 123. Subsidiaritetsprincipen i EU. UD.
 124. Ett reformerat hovrättsförfarande. Ju.
 125. Finansiell verksamhet i kris och krig. Fi.
 126. Kostnader för den statliga assistansersättningen. S.
 127. Framtida central Europainformation. UD.
 128. Kulturregdomar och kulturföremål. KU.
 129. En styrande krigsorganisation. Om avsikterna med LEMO-reformen. FÖ.
 130. Sverige i EU – makt, öppenhet, kontroll.
Sammanfattning av ett seminarium i september 1995. UD.
 131. Enklare och effektivare. Om EU:s komplexitet och maktbalanser. UD.
 132. Utvidgning och samspel. EU:s östintegration ur historiskt och ekonomiskt perspektiv. Förhållandet småstat – stormakt : svenskt identitetsbyte. UD.
 133. Bostadsbidragen
– effektivare inkomstprövning
– besparingar. S.
 134. Verklig ledning – obegränsad skattskyldighet för juridiska personer? Fi.
 135. Ubåtsfrågan 1981-1994. Fö.
 136. Rättsväsendets resultat – så kan det redovisas.
Ett förslag till modell för en samlad resultatredovisning. Ju.
-

Statens offentliga utredningar 1995

Kronologisk förteckning

137. Kapitalförluster och organisationskostnader vid beskattningen. Fi.
138. Departementskontoret – statsrådsarbete utanför regeringkansliet. SB.
139. Omställning av energisystemet. N.
140. Omställning av energisystemet. Underlagsbilagor, del 1-4. N.
141. Folkbildning och vuxenstudier. Rekrytering, Omfattning, Erfarenheter. U.
142. Att röja hinder för Samverkan • Egenmakt • Arbetslinjen. S.
143. Vissa valfrågor. Den fria nomineringsrätten – Partisymboler på valsedlar – Valkretsindelning vid riksdagsval. Ju.
144. Utjämnning av intäkter och kostnader inom Svenska kyrkan + Tabeller. C.
145. Fria val? Om kön, makt och fritid. C.

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

IT-kommissionens arbetsprogram 1995-96. [68]
Departementskontoret – statsrådsarbete utanför regeringskansliet. [138]

Justitiedepartementet

Pensionsrättigheter och bodelning. [8]
Nya konsumentregler. [11]
IT och verksamhetsförnyelse inom rättsväsendet.
Förslag till nya samverkansformer. [32]
Ersättning för ideell skada vid personskada. [33]
Sambandet Redovisning – Beskattning. [43]
Aktiebolagets organisation. [44]
Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen. [47]
Godtrosförvärv av stöldgods? [52]
Näringslivets tvistlösning. [65]
Polisens användning av övervakningskameror vid förundersökning. [66]
Vårdnad, boende och umgänge. [79]
Ny rättshjälpslag och andra bestämmelser om rättsligt bistånd. [81]
Ett reformerat straffsystem. Del I-III. [91]
Ändringar i hyresförhandlingslagen.
Hyresgästinflytande vid ombyggnad m.m. [119]
Ett reformerat hovrättsförfarande. [124]
Rättsväsendets resultat – så kan det redovisas.
Ett förslag till modell för en samlad resultatredovisning. [136]
Vissa valfrågor. Den fria nomineringsrätten – Partisymboler på valsedlar – Valkretsindelning vid riksdagsval. [143]

Utrikesdepartementet

Lagen om vissa internationella sanktioner – en översyn. [28]
Röster om EU:s regeringskonferens – hearing med organisationsföreträdare, debattörer och forskare. [77]
EU om regeringskonferensen 1996 – institutionernas rapporter – synpunkter i övriga medlemsländer. [80]
EU-kandidater – 12 länder som kan bli EU:s nya medlemmar. [83]
Ett utvidgat EU – möjligheter och problem.
Sammanfattning av en hearing i augusti 1995. [101]
Medborgarnas EU – frihet och säkerhet?
Frågor om unionens tredje pelare inför regeringskonferensen 1996. [102]

Omvärld, säkerhet, försvar.

Frågor om EU:s andra pelare inför regeringskonferensen 1996. [111]
Jämställdhet ett mål i utvecklingsarbetet. [116]
Subsidiaritetsprincipen i EU. [123]
Framtida central Europainformation. [127]
Sverige i EU – makt, öppenhet, kontroll.
Sammanfattning av ett seminarium i september 1995. [130]
Enklare och effektivare. Om EU:s komplexitet och maktbalanser. [131]
Utvidgning och samspel. EU:s östintegration ur historiskt och ekonomiskt perspektiv. Förhållandet småstat – stormakt : svenskt identitetsbyte. [132]

Försvarsdepartementet

Muskövarvets framtid. [6]
Analys av Försvarsmaktens ekonomi. [13]
Ett säkrare samhälle. [19]
Utan el stannar Sverige. [20]
Staden på vatten utan vatten. [21]
Radioaktiva ämnen slår ut jordbruk i Skåne. [22]
Brist på elektronikkomponenter. [23]
Gasmoln lamslår Uppsala. [24]
Civilt bruk av försvarets resurser – regelverken, erfarenheter, helikoptrar. [29]
Samverkan för fred. Den rättsliga regleringen. [53]
Svenska insatser för internationell katastrof- och flyktinghjälp. Kartläggning, analys och förslag. [72]
Totalförsvarspliktiga m 95. En utvärdering av de totalförsvarspliktigas medinflytande och av deras sociala och ekonomiska situation under grundutbildningen. [118]
En styrande krigsorganisation. Om avsikterna med LEMO-reformen. [129]
Ubåtsfrågan 1981-1994. [135]

Socialdepartementet

Världens svåra val.
Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen. [5]
Könshandeln. [15]
Socialt arbete mot prostitutionen i Sverige. [16]
Homosexuell prostitution. [17]
Underhållsbidrag och bidragsförskott, Del A och Del B. [26]
Avgifter inom handikappområdet. [35]
Kompetens och kunskapsutveckling – om yrkesroller och arbetsfält inom socialtjänsten. [58]
Ohälsförsäkring och samhällsekonomi – olika aspekter på modeller, finansiering och incitament. [59]

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Kvinnofrid. Del A+B. [60]
Dokumentation och socialtjänstregister. [86]
Hälsodataregister – Vårdregister. [95]
Indirekt tobaksreklam. [114]
Reform på recept. [122]
Kostnader för den statliga assistansersättningen. [126]
Bostadsbidragen
– effektivare inkomstprövning
– besparingar. [133]
Att röja hinder för Samverkan • Egenmakt •
Arbetslinjen. [142]

Kommunikationsdepartementet

Samordnad och integrerad tågtrafik på
Arlandabanan och i Mälardalsregionen. [25]
Älvsäkerhet. [40]
Framtidsanpassad Gotlandstrafik. [42]
EG-anpassade körkortsregler. [48]
Klimatförändringar i trafikpolitiken. [64]
Allmänna kommunikationer – för alla? [70]
Finansieringslösningar för Göteborgs- och
Dennisöverenskommelserna. [82]
SMHI:s verksamhetsform? [99]
Svensk sjöfart – näring för framtiden.
+ Bilagor. [112]

Finansdepartementet

Grön diesel – miljö- och hälsorisker. [3]
Långtidsutredningen 1995. [4]
Fullt ekonomiskt arbetsgivaransvar. [9]
Översyn av skattebrottslagen. [10]
Mervärdesskatt – Nya tidpunkter för
redovisning och betalning. [12]
Förmåner och sanktioner - en samlad redovisning. [36]
Prognoser över statens inkomster och utgifter. [49]
Förmåner och sanktioner
– utgifter för administration. [56]
Översyn av skattereglerna för stiftelser och ideella
föreningar. [63]
Naturgrusskatt, m.m. [67]
Betaltjänster. [69]
Lägenhetsdata. [74]
Försäkringsrörelse i förändring 3. [87]
Svenskar i EU-tjänst. [89]
Omprövning av statliga åtaganden. [93]
Personalavveckling, utbildning och beskattning. [94]
Skattereformen 1990-1991. En utvärdering. [104]
Rapporteringskyldighet för revisorer i finansiella
företag. [106]
Finansiell verksamhet i kris och krig. [125]

Verklig ledning – obegränsad skattskyldighet för
juridiska personer? [134]
Kapitalförluster och organisationskostnader vid
beskattningen. [137]

Utbildningsdepartementet

Yrkeshögskolan - Kvalificerad eftergymnasial
yrkesutbildning. [38]
Allmän behörighet för högskolestudier. [41]
Förslag om ett internationellt flygsäkerhets-
universitet i Norrköping-Linköping. [57]
Behörighet och Urval. Förslag till nya regler för
antagning till Universitet och högskolor. [71]
Ett aktiebolag för service till universitet och
högskolor m.m. [73]
Föräldrar i självförvaltande skolor. [103]
Likvärdig utbildning på lika villkor. [109]
Viljan att veta och viljan att förstå –
Kön, makt och den kvinnovetenskapliga
utmaningen i högre utbildning. [110]
Fristående gymnasieskolor. [113]
TV och utbildning. [120]
Riksdagen, regeringen och forskningen. [121]
Folkbildning och vuxenstudier.
Rekrytering, Omfattning, Erfarenheter. [141]

Jordbruksdepartementet

Den brukade mångfalden. Del 1+2. [88]
Avbytarverksamhetens organisation och
finansiering. [107]
Jordbruk och konkurrens – jordbrukets ställning i
svensk och europeisk konkurrensrätt. [117]

Arbetsmarknadsdepartementet

Arbetsföretag – En ny möjlighet för arbetslösa. [2]
Obligatoriska arbetsplatskontakter för arbetslösa. [7]
Kompetens för strukturomvandling. [34]
Some reflections on Swedish Labour Market
Policy. [39]
Några utländska forskares syn på svensk
arbetsmarknadspolitik. [39]
Effektivare styrning och rättssäkerhet
i asylprocessen. [46]
Ett samlat verksamhetsansvar för asylärenden. [55]
Svensk flyktingpolitik i globalt perspektiv. [75]
Arbete till invandrare. [76]
EG:s arbetstidsdirektiv och dess konsekvenser för
det svenska regelsystemet. [92]
Ny lag om europeiska företagsråd. [115]

Statens offentliga utredningar 1995

Systematisk förteckning

Kulturdepartementet

- Konst i offentlig miljö. [18]
- Vårt dagliga blad - Pstöd till svensk dagspress. [37]
- Kulturpolitikens inriktning. [84]
- Kulturpolitikens inriktning - i korthet. [84]
- Tjugo års kulturpolitik 1974-1994. [85]
- Kulturregendoromar och kulturföremål. [128]

Näringsdepartementet

- Ett renodlat näringsförbud. [1]
- Ny Elmarknad + Bilagedel. [14]
- Elförsörjning i ofred. [51]
- Den svenska Rymdverksamheten. [78]
- 1990-talets bostadsmarknad
- en första utvärdering. [98]
- Konkurrens i balans. Åtgärder för ökad
konkurrensneutralitet vid offentlig prissättning m. m.
[105]
- Ny ellag. [108]
- Omställning av energisystemet. [139]
- Omställning av energisystemet.
Underlagsbilagor, del 1-4. [140]

Civildepartementet

- Regional framtid + bilagor. [27]
- Myndighetsutövning vid medborgarkontor. [61]
- Utgjämning av intäkter och kostnader inom
Svenska kyrkan + Tabeller. [144]
- Fria val? Om kön, makt och fritid. [145]

Miljödepartementet

- Alkylat och Miljöklassning av bensin. [30]
 - Ett vidareutvecklat miljöklassystem i EU. [31]
 - Grundvattenskydd. [45]
 - Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1995. [50]
 - Fastighetsbildning - en gemensam uppgift för stat
och kommun. [54]
 - Ett renat Skåne. [62]
 - Kärnavfall och Miljö. [90]
 - Jordens klimat förändras. En analys av hotbild
och globala åtgärdsstrategier. [96]
 - Miljöklassning av snöskotrar. [97]
 - Hållbar utveckling i landets fjällområden. [100]
-

